

Taal van de Wadden

Jansen, M.M.; van Oostendorp, M.

2004

Taal van de Wadden

Mathilde Jansen en Marc van Oostendorp

Dit boek verscheen in 2004 bij Sdu, Den Haag. In deze elektronische versie zijn niet alle correcties op de drukproeven doorgevoerd.

Inhoud

1. Inleiding

Voor mensen die belangstelling hebben voor taal zijn eilanden interessante gebieden. Aan de ene kant zijn ze geïsoleerd: het water dat tussen het eiland en de vastewal ligt, zorgt ook voor een taalkundige afscheiding. Allerlei taalveranderingen op het vasteland worden daardoor misschien minder snel overgenomen en men heeft op ieder eiland zijn eigen dialect. Tegelijkertijd staan de bewoners van de eilanden natuurlijk op allerlei manieren toch weer met de bewoners van de andere eilanden en de mensen op de vastewal in verbinding: vroeger bijvoorbeeld via de handel en de visserij, en tegenwoordig vooral vanwege het toerisme.
Dit alles geldt ook voor de Nederlandse Waddeneilanden. Eeuwenlang hebben er in het Waddengebied mensen gewoond, die in de loop van de tijd hun eigen taal hebben ontwikkeld, een taal waaraan ze elkaar nu nog herkennen en die ze, zoals we in dit boek zullen zien, ook nog koesteren. Tegelijkertijd verkeren de Waddeneilanden de laatste decennia in de merkwaardige omstandigheid dat er elk jaar, en zeker in de zomer, duizenden mensen meer op het eiland logeren dan er wonen. Die mensen hebben vaak nauwelijks een idee van de veelzijdigheid van de eigen taal van de eilanden – als ze al weten dat er nog dialect gesproken wordt, want de meeste eilandbewoners schakelen moeiteloos over op het Nederlands, het Duits of het Engels als dat nodig is.
Bovendien komen de meeste toeristen natuurlijk in eerste instantie voor de natuur en niet voor de taal. Met dit boek hebben we de rijkdom van de taal van de Wadden zichtbaar willen maken, zowel voor de mensen die er wonen of er vandaan komen als voor de mensen die de eilanden af en toe bezoeken. We willen laten zien hoeveel er te beleven is aan die taal: hoe ze de geschiedenis van de eilanden weerspiegelt, maar ook het heden, hoe vernuftig het taalsysteem is dat erachter zit en hoe dat systeem door de mensen op het eiland nog elke dag gebruikt wordt.

Mengtalen

We nemen de Waddendialecten hier samen, omdat ze volgens ons veel met elkaar gemeen hebben. Het is niet zo gebruikelijk dat deze dialecten onder één noemer worden gebracht. Op een bekend dialectkaartje van de

dialectologe Jo Daan van het Meertens Instituut worden de dialecten van Texel en Vlieland bijvoorbeeld ingedeeld bij het West-Fries, de dialectgroep van Noord-Holland, terwijl de overige dialecten van de Waddeneilanden gerekend worden tot het Fries of het zogenoemde Stadsfries. Het aardige is volgens ons dat de Waddendialecten tot op zekere hoogte een scala vormen van Friese en Hollandse elementen: het Schiermonnikoogse dialect is heel Fries, dat van Texel ligt dichter bij het West-Fries, en de meeste dialecten op de tussenliggende eilanden liggen er zo'n beetje tussenin. Bovendien heet het 'West-Fries' natuurlijk niet voor niets naar het Fries: de dialecten van noordelijk Noord-Holland vertonen op zichzelf al veel kenmerken van het Fries. Dat mengen van talen is alleen op de eilanden nog sterker.
Het Texels vertoont veel overeenkomsten met het West-Fries, maar wijkt er ook enigszins vanaf, net als trouwens de dialecten van Enkhuizen en Wieringen. Voor deze plaatsen rond de Zuiderzee en de Waddenzee zijn de contacten over water altijd belangrijker geweest dan die over land: al eeuwenlang hebben de waddenbewoners elkaar in hun taalgebruik beïnvloed. Zo kent het Texels een groot aantal woorden die niet bekend zijn in de rest van West-Friesland, maar bijvoorbeeld wel op Urk en Wieringen. Wat betreft de uitspraak komen bijvoorbeeld de karakteristieke West-Friese tweeklanken *ai* en *oi* (*kaike* en *koike* voor 'kijken') niet op Texel voor. Toch zijn er ook overeenkomsten, die zich vooral laten vinden in de woordvorming (de *morfologie*). In dit boek willen we de verschillen en overeenkomsten tussen de West-Friese en Friese eilanddialecten zichtbaar maken.
Het Texels kun je dus zien als een West-Fries dialect. Dat geldt ook voor het dialect van Vlieland. Maar omdat er van het Vlielands weinig op schrift is gesteld, komen de meeste voorbeelden van West-Fries taalgebruik die we in de volgende hoofdstukken noemen uit het Texels. Omdat we weten dat het vroegere dialect van Vlieland, dat al honderd jaar niet meer gesproken wordt, erg veel gelijkenis vertoonde met het Texels, zullen we deze dialecten meestal in één adem noemen.

Ambtenarentaal

Op Ameland en Terschelling worden het Hollands en het Fries op een nog andere manier gemengd: omdat die eilanden lange tijd onder Hollands bestuur hebben gestaan, heeft zich bijvoorbeeld in het dorp Midsland op

Terschelling langzamerhand een dialect ontwikkeld waarin het Hollands van de bestuurders zich mengde met het Fries van de plaatselijke bewoners. Op die manier ontstond een taal die lijkt op de dialecten van de grotere steden van Friesland, zoals Leeuwarden. Een voorbeeld van die taal vinden we in het volgende gedichtje over de Waddeneilanden (veel van de lastige woorden uit deze en alle volgende teksten in dit boek zijn opgenomen in de woordenlijst in hoofdstuk 8):

Rottumeroog is een klein land,
Mar Skiermonnikoog is sterk bemand;
De Amelander skalken
Hewwe stolen drie balken,
Avons in'e maneskijn,
Daarom sal 't haar wapen sijn,
Skilingen het 'n hoge toren,
Flielan het siin naam ferloren,
Texel is maar een seegat,
De Helderse Traanbokken segge dat.

Waar dit Waddengedicht voor het eerst is opgedoken, is niet duidelijk. Waarschijnlijk is het in de achttiende eeuw opgetekend door een Friese schipperszoon. Toch is dit fragment niet in het Fries opgesteld (dat zien we bijvoorbeeld aan een woord als *avons* dat in het Fries vertaald zou zijn als *jûns*), maar in de Hollands-Friese mengtaal die in de zestiende eeuw is ontstaan in de Friese steden toen Hollandse ambtenaren daar hun invloed gingen uitoefenen, het zogenoemde *Stadsfries*. Op de eilanden Terschelling en Ameland zijn soortgelijke mengtalen ontstaan, doordat de van oorsprong Friese inwoners in contact kwamen met de Hollanders en de Hollandse taal. Men gaat ervan uit dat de eerste bewoners van de Waddeneilanden Friezen waren. In alle dialecten van de vijf Nederlandse Waddeneilanden vinden we dan ook nog Friese overblijfselen.
De dialecten van Ameland en Midsland (Terschelling) zijn ook mengdialecten: ze dragen zowel Hollandse als Friese elementen in zich. Dit mengkarakter hebben deze dialecten gemeen met het Stadsfries, dat in de Friese steden gesproken wordt. Het Stadsfries heeft een Friese zinsbouw en

uitspraak, terwijl de woordvorming en de woordenschat gedeeltelijk Fries en gedeeltelijk Hollands zijn. Het Stadsfries is in sommige opzichten te vergelijken met het West-Fries, maar doordat het Stadsfries altijd omringd is geweest door Friese dialecten, is het Friese aandeel hierin een stuk groter dan in het West-Fries. De verschillen tussen de Waddendialecten en het Stadsfries zullen in de volgende hoofdstukken uitgebreid aan de orde komen. Onze voorbeelden komen voornamelijk uit het Amelands, omdat er naar het Midslands nog niet zoveel onderzoek gedaan is. Het Amelands bestaat overigens uit twee dialecten. Het dialect van het oosten (de dorpen Nes en Buren) verschilt van het dialect van het westen (de dorpen Hollum en Ballum) in de uitspraak, in de woordvorming en de woordenschat.

Een gemeenschappelijke geschiedenis

De overige Waddendialecten (de dialecten van Oost- en West-Terschelling en dat van Schiermonnikoog) worden traditioneel ondergebracht bij het Fries (zie het kaartje van Jo Daan). De Friese taal wordt onderverdeeld in drie regionale dialecten, namelijk het Kleifries, het Woudfries en het Zuidhoeks. Daarnaast worden drie afwijkende Friese dialecten onderscheiden, die gesproken worden in Hindeloopen, op Terschelling en op Schiermonnikoog. Deze dialecten wijken voornamelijk af in hun uitspraak, terwijl de grammatica verder vrijwel overeenkomt met die van het Fries. Enige invloeden van het Gronings zijn in het Schiermonnikoogs ook wel zichtbaar, dus hier is eveneens sprake van een zekere vermenging.

Toerisme en import

Bovendien is het de moeite waard om niet alleen naar de taal te kijken, maar vooral ook naar de mensen die de taal gebruiken en de meningen die zij hebben over hun eigen taal (hoofdstuk 6). Omdat alle eilanden met toerisme en bewoners van buiten de eilanden te maken hebben, kunnen we het taalgebruik op de eilanden met elkaar vergelijken. Natuurlijk zijn er naast deze overeenkomsten ook verschillen aan te wijzen tussen de Waddendialecten, zoals in de uitspraak van sommige woorden (hoofdstuk 3), in de woordenschat en de woordvorming (hoofdstuk 4) of in de zinsopbouw (hoofdstuk 5). Die verschillen zijn te verklaren doordat de eilanden vroeger enerzijds nogal geïsoleerd waren, en aan de andere kant bij hun gerichtheid

op zee in contact waren met mensen in andere streken van het land, en zelfs in het buitenland.
Eilanders hadden door de zeevaart natuurlijk onderlinge contacten, en uit die contacten kwamen soms huwelijken tussen eilanders voort. Dat verklaart een deel van de gelijkenissen tussen de Waddendialecten. Maar de meeste overeenkomsten zijn te verklaren doordat de dialecten een vergelijkbare ontwikkeling hebben doorgemaakt. De dialecten van Midsland op Terschelling en Ameland lijken bijvoorbeeld veel op elkaar. Beide zijn ontstaan doordat Friese taalgebruikers in contact kwamen met Hollandse bestuurders, waardoor een Hollands-Friese mengtaal ontstond. Ook het Texels en het Vlielands hebben veel met elkaar gemeen. Dat is niet zo vreemd omdat de eilanden altijd nauw met elkaar in verbinding stonden. Zo werd de post eeuwenlang via Texel naar Vlieland overgebracht. In de twintigste eeuw zijn er bovendien veel Texelaars op Vlieland gaan wonen. Hoewel er tegenwoordig weinig over is van het oude dialect van Vlieland, bestaan er nog woordenlijsten van de taal die men hier vroeger sprak. De woorden die hierin worden genoemd, komen voor negentig procent overeen met het Texels.

Spreken tegen de wind in

Een overeenkomst tussen de Waddendialecten waar men in de literatuur vaker op heeft gewezen, is die in de uitspraak. Men zou op de eilanden wat zangeriger spreken dan elders. Dit kenmerk wordt ook wel voor andere kustdialecten genoemd.
Sommige eilanders beweren dat hun taal wat schreeuweriger is omdat zij altijd tegen de wind in moeten praten. Pieter van Cuyck schreef in 1789 over de inwoners van Texel: “Ook spreken zy, en vooral de Vrouwlieden, op een lymenden toon, dien zy op verschillende wyzen verhoogen en verlaagen”. En de dialectonderzoeker Johan Winkler beweerde in 1874: "De gewoonte om zingerig te spreken hebben de Amelanders met andere eiland- en strandbewoners gemeen". Ook in een beschrijving van de Noord-Hollanders wordt hun taal gekarakteriseerd door “de zangerige toon, met een hoog uithaaltje aan het eind van elke zin”. En tegenwoordig horen de eilanders, en dan met name de inwoners van Texel en Vlieland, dit nog steeds wel in hun dialect: “Het is een beetje verwant aan het Noord-Hollands hè, dat zingerige.

Van 'waar ga je naartoe?'", zei een Vlielandse met wie we spraken bij de voorbereiding van dit boekje. En een Texelaar zei: "Ik ben de afgelopen dagen veel in het rusthuis geweest en dan kom ik bij mensen van tachtig jaar. En dan is 't van 'nou m'n kiend ga zitte!' Ouwe vrouwen zijn dat dan maar dat is zo gezellig. Ja 't geeft een goed gevoel. 'Weljajet, welninnet, oh joh kiend ga zitte', ze zingen gewoon."

Een klein land

We komen nog even terug op het Waddengedicht van pagina ***. Het is een fragment uit een visserslied dat in verschillende geschiedenisboekjes opduikt, maar wel steeds in een andere gedaante. Zo worden de laatste vier versregels genoemd in een boekje van Geert Aeilco Wumkes, die van 1893 tot 1898 dominee was in Hoorn op Terschelling, en de geschiedenis van het eiland optekende. Volgens Wumkes gaat het om een vissersliedje dat door Terschellinger vissers werd gezongen. In zijn versie van het lied is Texel een 'waaigat' en zingen de 'Heldersche kraaien' dat. Ook wordt dit vers vermeld in een artikel van Willem Kikkert in het blad van de Historische Vereniging Texel (december 2002). Hier luidt de laatste zin: 'want lui uit Gelder zeggen dat'. Het zou volgens de auteur gaan om een matrozenliedje uit Mecklenburg, uit ca. 1750.

Hieronder staat nog een versie uit het boek *Schiermonnikoog. Het eiland der grijze monniken*, dat in 1938 verscheen. Het gaat hier om een fragment van een langer gedicht, dat in het genoemde boekje uit 18 regels bestaat: de Duitse Waddeneilanden komen daar namelijk ook aan bod. De schrijver vermeldt ook dat brokstukken van dit gedicht op de verschillende Nederlandse en Duitse Waddeneilanden rondzwermen onder de bevolking. Dit geeft ons een aanwijzing over de literaire traditie op de eilanden: die was voornamelijk mondeling (zie ook hoofdstuk 8). Dat zal de reden zijn dat er van dit gedicht zoveel versies circuleren, want bij het van mond-tot-mond overdragen van een tekst verandert er vanzelf voortdurend van alles:

Rottum is een klein land,
Schiermonnikoog is wel bemand,
Amelander Skalken
Hebben gestolen drie balken,

> Des avonds in de maneschijn,
> Daarom zal 't hun wapen zijn.
> Terschelling heeft een hooge toren,
> En Vlieland heeft zijn naam verloren.
> Texel is een zeegat,
> En de Heldersche meisjes die weten dat.

In dit gedicht wordt trouwens nog een eiland genoemd, waarover we in dit boek niets zullen zeggen. We zijn niet de enigen die Rottum over het hoofd zien. De meeste mensen kennen het schoolse ezelsbruggetje TVTAS wel, dat een makkelijk hulpmiddeltje is om de volgorde te onthouden van de eilanden Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. Rottum, dat weer bestaat uit de drie eilandjes Rottumeroog, Rottumerplaat en de Zuiderduintjes, wordt niet genoemd in dit rijtje. Het is dan ook een *klein* land en – wat nog veel belangrijker is – onbewoond.
Rottumerplaat verwierf landelijke bekendheid door het verblijf van Jan Wolkers en Godfried Bomans. Beiden brachten in 1971 een week door in de verlatenheid van dit eiland, en onderhielden dagelijks radiocontact met Willem Ruis om hun ervaringen met de rest van Nederland te delen. Van een dialect van een onbewoond eiland kan geen sprake zijn, zolang we de taal van de vogels niet meetellen, en precies die taal had (de latere Texelaar) Jan Wolkers tijdens zijn verblijf ontdekt:

> Nog eens over de meeuwen. Het zijn per slot van rekening mijn buren. Alleen al om de geluiden die ze maken, om hun taal, zou je hier jaren kunnen zitten om die te bestuderen. Ze hebben een scala van klanken, uitdrukkingen en gezegden die die van de mens verre overtreft. Misschien dat je alleen in het chinees een zo genuanceerd getokkel en gekakel hebt.
> (Fragment uit het dagboek van Jan Wolkers, *Groeten van Rottumerplaat*.)

De taal van de mensen op de overige Waddeneilanden is even fascinerend als het Chinees of die van de meeuwen. Dat willen we in dit boek laten zien.

2. Geschiedenis

De overeenkomsten tussen de Waddeneilanden zijn altijd groter geweest dan de verschillen. De eilanders hadden oorspronkelijk hun voornaamste inkomsten uit de visserij, handels- en walvisvaart (en bedreven daarnaast kleinschalige landbouw en veeteelt). Tegenwoordig vormt het toerisme overal de belangrijkste bron van inkomsten. In de politieke geschiedenis zien we ook duidelijke overeenkomsten. Alle eilanden hebben onder wisselend bestuur gestaan, en de meeste zijn lange tijd autonoom geweest. Ze vormen pas sinds betrekkelijk korte tijd een bestuurlijk onderdeel van Nederland. De eilander bevolking is door dit alles voortdurend in contact geweest met mensen uit andere streken, en dat is ook zichtbaar in de taal. Tegelijkertijd waren het lange tijd vooral de mannen die *om utens* gingen, terwijl de vrouwen tamelijk geïsoleerd leefden. De mannen kwamen daardoor met allerlei andere dialecten in aanraking, die ze soms overnamen. Vrouwen zijn echter meestal belangrijker voor de ontwikkeling van een taal dan mannen, al is het maar omdat kleine kinderen hun moedertaal van hen leren. Zo bleven de dialecten toch lange tijd behouden of maakten ze eigen ontwikkelingen door, die niet beïnvloed werden door de taal van elders.

Oorspronkelijke bewoners: Friezen of Franken?

De meeste historici gaan ervan uit dat de oorspronkelijke bewoners van de Waddeneilanden Friezen waren. In alle dialecten van de Nederlandse Waddeneilanden vinden we nog woordjes, klanken en zinsdelen die aan dit Friese verleden herinneren. De Friezen bevolkten overigens in een grijs verleden toch al een veel groter deel van Nederland (en Duitsland) dan nu het geval is. Dat gebied strekte zich uit langs de hele Noordzeekust van de Rijn tot aan de Elbe, totdat de Friezen in de achtste eeuw door Karel de Grote werden teruggedrongen. Noord-Holland was bijvoorbeeld Fries – de streeknaam West-Friesland herinnert daar nog aan – en het is dus niet zo vreemd om aan te nemen dat de Friezen ook op de eilanden aanwezig waren. De taalkundige G.G. Kloeke schreef aan het begin van de twintigste eeuw over de Friese oorsprong van de Waddendialecten:

> Wanneer men als vaststaand aanneemt, dat in het tegenwoordige West-Friesland oorspronkelijk Friesch werd gesproken (en ik geloof niet, dat ooit iemand twijfel daaromtrent heeft geopperd), dan kan het toch moeilijk anders, of op alle eilanden moet eens de Friesche taal geheerscht hebben.

Toch waren niet alle geleerden het onmiddellijk met deze conclusie eens. Klaas Heeroma, een taalkundige die zelf geboren was op Terschelling en later hoogleraar in Groningen zou worden, beweerde in 1934 dat zijn eiland van oorsprong niet Fries was maar Noord-Hollands (oftewel 'Frankisch'). De Friese dialecten die we aan de oost- en westkant van het eiland aantreffen, zouden zijn ontstaan door een latere kolonisatie van Friezen. Heeroma zag grote overeenkomsten tussen de dialecten van Midsland (midden Terschelling), Vlieland, Texel, Wieringen, Drechterland (bij Enkhuizen) en de Zaanstreek. Een vergelijking met het Fries ging volgens hem niet op, en zelfs het Stadsfries had in zijn visie een andere oorsprong.
Heeroma had misschien gelijk toen hij de West-Friese dialecten en de taal van de Waddeneilanden met elkaar vergeleek. Het probleem is alleen dat ook in het West-Fries sporen te vinden zijn van de Friese taal, en dat de overeenkomst dus niks zegt over het al dan niet aanwezig zijn van Friese invloed.
Overigens was de vergelijking die Heeroma met de Hollandse dialecten maakte zelfs in zijn eigen tijd niet helemaal nieuw. De overeenkomsten tussen dialecten rond het voormalige Zuiderzeegebied waren ook Johan Winkler in 1874 al opgevallen. Deze Haarlemse schoolmeester legde in zijn vrije tijd een grote belangstelling voor de Nederlandse dialecten aan de dag. Hij opperde het idee dat de sprekers van de Waddendialecten en van de verschillende plaatsen rond het IJsselmeer – behalve over de hierboven genoemde plaatsen sprak hij onder andere ook over Huizen in het Gooi – allen afstamden van de bewoners van het eiland Flevo, dat vroeger in het gelijknamige meer Flevo of Fliemeer lag, maar dat rond 1200 in zee verdronken zou zijn toen de zeespiegel begon te stijgen. Urk en Schokland zouden de laatste overblijfselen zijn van het toenmalige eiland Flevo. Het Fliemeer kreeg later de naam Zuiderzee (en nog later, na Winklers tijd, IJsselmeer: de naam *Flevopolders*

herinnert nog aan de naam van het vroegere meer en het verzonken eiland). De naam Vlieland zou nog naar de herkomst van zijn bewoners verwijzen:

> Waarschijnlijk vestigden er zich toen op het verlatene eiland die eertijds aan de oevers van het Fliemeer, op den bodem van de hedendaagsche Zuiderzee dus, woonden en die ook door overstroomingen uit hun erfland verdreven waren. (...) Het waren leden van den zelfden volksstam, waarvan ook de hedendaagsche Urkers, Schokkers, Huizers en misschien de oud-Enkhuizers afstammen. Want zeker is het, dat de hedendaagsche flielandsche tongval de meeste overeenkomst vertoont met de tongvallen van Urk, Schokland, Huizen, enz. (Winkler 1874)

Jac. van Ginneken, één van de aanhangers van Winklers theorie, gaf aan deze oude taal de naam 'Flevisch'.

Handelscontacten

De overeenkomsten tussen de dialecten rond de voormalige Zuiderzee zijn dus waarschijnlijk niet te verklaren als restanten van het 'Flevisch'. Hoe komt het dan dat ze zoveel op elkaar lijken? Waarschijnlijk heeft dat te maken met de vele handelscontacten die er in dit gebied zijn geweest. Sinds de Middeleeuwen was vooral de visserij het belangrijkste middel van bestaan op de Waddeneilanden, maar al in de zestiende eeuw ging de koopvaardij een grotere rol spelen. De eilanders voeren als vrachtvaarders met kleine schepen op de Oostzee en Zuiderzee. Het begin van de Hanzetijd betekende vooral voor de oostkust van de Zuiderzee een enorme bloeiperiode. Er ontstond een omvangrijke scheepvaart, die een snelle opkomst van deze steden tot gevolg had. De IJssel werd één van de belangrijkste schakels in het handelsverkeer van West-Europa met Scandinavië en de Oostzeelanden. Langzamerhand werd de positie van de tot dan toe zo machtige handelsorganisatie de Hanze aangetast door de Hollandse steden. In 1438 werd een slag geleverd die de Hollanders wonnen, en dit betekende het einde van de Hanze.
In de zestiende eeuw werden de Hollanders o de vrachtvaarders van Europa. Hierdoor verschoof het economisch zwaartepunt naar de westkant van de Zuiderzee. De meeste handelsactiviteiten verlegden zich na verloop van tijd

naar Amsterdam, dat in de Gouden Eeuw uitgroeide tot een wereldstad. Aan de kleine scheepvaart op de eilanden kwam min of meer een einde. Steeds meer eilanders gingen in dienst op grote Amsterdamse schepen. De ontdekkingsreiziger Willem Barentsz die tussen 1595 en 1597 als stuurman van een Amsterdams schip naar Nova-Zembla reisde, was de bekendste onder hen. Zijn naam leeft nog voort in onder andere de Willem Barentszkade en de Zeevaartschool Willem Barentsz op Terschelling.

Deense afkomst

In de zeventiende eeuw werd naast de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) ook de Noordse Compagnie opgericht, die zich toelegde op de walvisvaart: Nederlandse, Deense, Duitse en Engelse schepen voeren richting Groenland voor de walvisvangst. Het aandeel van inwoners van de Waddeneilanden hierin was groot. Zij beschikten immers over eeuwenlange ervaring op zee. De schepen die op het hoge noorden voeren, waren afkomstig uit de Zaanstreek en Amsterdam. Dit versterkte enerzijds het contact met Amsterdam en omstreken. Ook Amelander vrouwen trokken naar de hoofdstad om daar als dienstmeid te werken en trouwden soms met Amsterdammers.

Anderzijds kwam men in contact met de Scandinavische landen. Ook met Groenland werd bijvoorbeeld levendig handel gedreven. De commandeurswoningen, walviskaken en grafstenen uit die tijd, die vooral op Ameland zijn terug te vinden, herinneren nog aan deze periode. Ook spreekt de lokale bevolking, vooral op Terschelling en Schiermonnikoog, nog steeds van Scandinavische invloeden op de eigen taal. Op Schiermonnikoog wijzen bepaalde familienamen op een Deense afkomst.

Tegen het einde van de achttiende eeuw kwam er een einde aan de vaart op het noorden. Naast financiële verliezen en het tekort aan bemanning zal het rampjaar 1777 hiertoe bijgedragen hebben. Veel Nederlandse schepen gingen toen ten onder of werden door het ijs verbrijzeld. Bij deze ramp waren veel zeelieden van de Waddeneilanden betrokken, onder wie Hidde Dirks Kat uit Hollum op Ameland. Zijn dagboek herinnert aan de barre omstandigheden die de bemanningsleden moesten doorstaan. Aldus het volgende fragment, waarin verslag wordt gedaan van de nacht van 11 op 12 oktober 1777:

> Deze nacht viel ons lang en bang, door het vallen van menigvuldige sneeuw en eenen harden kouden wind, alsmede door gebrek aan voedsel, drank en warmte. Ook konden wij niet gaan leggen, aangezien onze kleederen doornat waren. In dezen toestand konden wij ons eenigermate een denkbeeld vormen van het lijden van onzen Heiland Jezus Christus, althans hetzelve behoorlijk waarderen, daar wij nu zelve lijden moesten ondergaan.

De grote schepen die tot aan het begin van de negentiende eeuw via de Zuiderzee en de Waddenzee naar de Noordzee voeren gebruikten twee routes. De ene route leidde langs de westkust van Friesland naar het Vlie tussen Terschelling en Vlieland, de andere door het Wieringer Vlak en de Texelstroom naar het Marsdiep. Veel koopvaarders die van de Noordzee af kwamen vermeden de moeilijke vaart door de Zuiderzee en bleven op de rede van Texel, Vlieland of Terschelling liggen, terwijl kleinere schepen de koopwaar naar Amsterdam brachten. De rede van Texel was een begrip in de VOC-tijd, en in deze periode ging het de eilanden dan ook voor de wind. Tijdens de Franse overheersing (1795-1814) kwam de scheepvaart vrijwel stil te liggen. Voor de eilanders braken armoedige tijden aan. Vanaf 1825 konden de zeeschepen bovendien via het Noord-Hollands Kanaal van Amsterdam naar de Zuiderzee varen. Hierdoor werd het aanzienlijk rustiger op de Zuiderzee. Ook het Vlie verloor zijn betekenis als doorvaarroute.

Voor de eilanders was dit alles een economisch drama. Op Vlieland was de armoede het grootst, omdat de Vlielanders geen andere bestaansmiddelen kenden dan de scheepvaart. Velen zochten een bestaan elders, waardoor het eiland veel van haar oorspronkelijke bewoners verloor. In 1921 heeft de provincie Noord-Holland, waar Vlieland toen nog onderdeel van was, zelfs overwogen het eiland te ontruimen. Dat is echter niet gebeurd en het eiland heeft weer nieuwe mensen aan weten te trekken, uit Noord-Holland, Friesland en Groningen. Veel eerder, de brieven van Pieter van Cuyck (1720-1787), een kunstschilder uit Den Haag, wordt overigens al geschreven dat er op Vlieland geen “inboorlingen” meer te vinden zijn en dat het eiland wordt bewoond door Friezen, Geldersen en “allerhande soort van menschen”. Deze ontvolking heeft ertoe geleid dat het oorspronkelijke dialect van Vlieland al vroeg verdween en plaats maakte voor een West-Fries accent.

De Franse tijd heeft overigens ook zijn sporen nagelaten in de dialecten van de Wadden: veel woorden uit het Frans kwamen in de dialecten terecht. De band met het oorspronkelijke Franse woord was vaak los en daardoor veranderden de klank en de betekenis van die woorden heel snel, zodat het nu soms moeilijk te zien is dat een bepaald woord uit het Frans komt. Voorbeelden van Franse leenwoorden komen aan de orde in hoofdstuk 4.

Oudfriese vormen

De Waddeneilanden zijn dus niet geïsoleerd geweest, doordat men altijd sterk gericht is geweest op de zeevaart. Uit huwelijksregisters blijkt dat in de achttiende en negentiende eeuw al veel gemengde huwelijken plaatsvonden. Op Terschelling was in de periode van 1801 tot 1811 meer dan een kwart van de huwelijken gemengd.

Daarbij waren het bijna altijd de mannen die van elders kwamen. Het varen op zee was natuurlijk alleen voor hen weggelegd. Omdat de verbinding met de vastewal in vroeger tijden nog niet zo snel en frequent was, kwamen de meeste vrouwen nooit van het eiland af. Strenge winters konden de eilanden nog sterker isoleren, doordat de zeeën dichtvroren. Er zijn verhalen van winters waarin eilanders eens in de zoveel tijd werden voorzien van voedsel en poststukken van het vasteland, dat dan met sleeën naar de eilanden werd vervoerd. Ook zeer hoge of juist zeer lage waterstanden konden het contact met het vasteland belemmeren.

De Waddenzee wierp een drempel op voor het contact met de rest van Nederland. Dit heeft ervoor gezorgd dat de eilanddialecten hun eigen ontwikkelingen hebben doorgemaakt en afwijken van de (West)Friese dialecten op het vasteland. Het dialect van Schiermonnikoog is binnen het Friese taalgebied zo sterk geïsoleerd geweest dat dit dialect nog Oudfriese vormen bevat die we nergens anders meer tegenkomen. Schiermonnikoog behoorde van 1580 tot 1638 tot de Staten van Friesland, maar bleef daarna tot 1945 in particulier bezit. Het Schiermonnikoogs behoort nu tot de best bewaarde dialecten van het Nederlandse Fries: geleerden die belangstelling hebben voor oude Friese taalvormen hebben daarom een speciale belangstelling voor dit eiland.

Hollands bestuur

Omstreeks 1300 onderwierpen Texel en Vlieland zich aan de Hollandse graaf. Het is dan ook niet zo gek dat tegenwoordig op deze eilanden geen Friese maar Hollandse dialecten gesproken worden, al zijn er nog steeds wel duidelijke Friese invloeden aan te wijzen. Het Vlie tussen Vlieland en Terschelling vormde de grens tussen Holland en Friesland. Het Schellingerland, de vroegere benaming voor West-Terschelling, vormde een grensgebied: misschien komt daar ook de naam *Schelling* vandaan, dat volgens sommigen 'scheiding' betekent.

Terschelling en Ameland waren lange tijd 'heerlijkheden', gebieden die bestuurd werden door een 'heer'. Het ging op deze eilanden respectievelijk om de familie Popma en de familie Van Cammingha. Beide Friese adelgeslachten moesten steeds weerstand bieden tegen vreemde indringers. Voor de Hollanders vormden de Friese Waddeneilanden immers een goed uitgangspunt om het Friese vasteland binnen te vallen. Ook de strategisch gunstige ligging aan het Vlie maakte deze eilanden tot slachtoffer van een langdurige Hollands-Friese machtsstrijd.

Terschelling werd in 1373 tijdens de Fries-Hollandse oorlog verwoest, toen een Hollandse aanval op Friesland was mislukt. In 1396 werd opnieuw een poging gewaagd door Albrecht van Beieren, graaf van Holland, om de Friezen zijn macht op te leggen. Deze keer gebeurde dit wel met succes, maar niet voor lang. Terschelling en Ameland kwamen in Hollands bezit, en werden meteen in erfleen gegeven aan Hollandse edelen. Hierna wisten de Friese eilanden steeds neutraal te blijven tijdens de aanvallen over en weer. Het geslacht van de Popma's heeft op Terschelling niet lang stand kunnen houden, omdat het in 1501 de macht moest overdragen aan Cornelis van Bergen die destijds als wettig erfgenaam het eiland opeiste. Jarich Popma werd in dat jaar uit zijn functie als schout ontheven. Oorlogsgeweld bleef Terschelling in de loop der eeuwen teisteren. In de strijd tegen Spanje namen de watergeuzen bezit van het eiland en bleven hier huishouden tot 1576. Tijdens de tweede Engelse oorlog (1666) werd West-Terschelling in de as gelegd, drie weken voordat de grote brand in Londen uitbrak. In 1615 werd het eiland aan de Staten van Holland verkocht. Pas in 1806, na de oorlog met de Engelsen, raakte Terschelling onder Fries bestuur, maar in 1814 behoorde Terschelling weer aan Noord-Holland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog

werd het eiland uiteindelijk staatkundig ingedeeld bij de provincie Friesland, zodat het nu een Friese gemeente is.
Op Ameland hield het geslacht van de Van Cammingha's iets langer stand. Aan het begin van de zestiende eeuw werden verschillende processen aangespannen door de heren van Egmond, die zich als de wettige erfgenamen van het eiland zagen, maar telkens zonder succes. Omdat de Amelanders het Hollandse gezag nooit daadwerkelijk hadden erkend, werd de erfleen ongeldig verklaard. Ameland bleef nog lange tijd een onafhankelijke staat. Pas in 1681 stierf het laatste lid van de familie Van Cammingha. Toch zou het eiland nog geruime tijd in privé-bezit blijven, totdat het ten slotte in 1801 werd ingelijfd bij de provincie Friesland.

Hollandse invloeden op de taal

De invloed vanuit Holland bracht weinig verandering teweeg in de eigengereidheid van de eilanders: omdat de eilanden zo afgelegen lagen, was er weinig controle en konden de eilanders altijd hun eigen regeltjes naleven. Wel had het Hollandse gezag gevolgen voor de taal die gesproken werd op Terschelling en Ameland: op beide eilanden ontstonden in de zestiende eeuw Hollands-Friese mengtalen. Het Hollands was de taal die de hogere heren spraken, en had daarom meer prestige dan het lokale dialect. Overigens zullen ook de handelscontacten in het westen van het land hebben bijgedragen aan de 'verhollandsing' van deze dialecten.
De Friese predikant dr. Joost Hiddes Halbertsma, die zich enthousiast met de Friese taal- en volkskunde bezighield, sprak in 1856 zijn verbazing uit over de taal die op Ameland gesproken werd. Het viel hem dat jaar bij een bezoek aan het eiland op, dat er op Ameland een mengeling van Hollands en Fries werd gesproken, net als in Dokkum en Leeuwarden, terwijl hij op Terschelling en Schiermonnikoog nog zuiver Fries had aangetroffen.
Op Terschelling kwam deze mengtaal overigens ook voor, maar dan alleen in het plaatsje Midsland, waar het Hollandse bestuur gevestigd was. De omringende dialecten bleven hun overwegend Friese karakter houden. Het gaat om het Aasters, dat aan de oostkant van het eiland wordt gesproken, en het Westers, het dialect van West-Terschelling. Het Aasters heeft nog de minste Hollandse invloeden ondergaan, omdat de bevolking van de oostkant van Terschelling altijd meer gericht is geweest op de landbouw, terwijl West-

Terschelling meer gericht was op de zee en er dus meer invloeden van buiten het eiland op de taal zijn geweest. De gebieden waar het Aasters en het Midslands gesproken werden, waren vroeger strikt gescheiden door een pad dat dwars door het dorp Formerum loopt. Dit pad (Het Jit) vormde tevens de kerkelijke grens. Volgens de verhalen kon je, wanneer je over dit pad liep, de boeren aan de ene kant Aasters onder elkaar horen praten, en aan de andere kant van het pad Midslands. Het Midslands fungeerde wel min of meer als de algemeen aanvaarde onderlinge taal (de *lingua franca*) voor het hele eiland, en heeft op die manier bijgedragen aan de verhollandsing van de andere dialecten.

Ook op Ameland is de kerkelijke scheiding tussen de oost- en westkant van het eiland sterk bevorderlijk geweest voor de instandhouding van dialectverschillen tussen de dorpen onderling. Terwijl de oostelijke dorpen Nes en Buren lange tijd katholiek bleven, was het overgrote deel van de westelijke dorpen Hollum en Ballum hervormd. (Ook tegenwoordig is Buren nog bijna helemaal katholiek; Nes voor een deel katholiek en een deel protestant; en zijn Ballum en Hollum voornamelijk protestant). Ook de relatief grote afstand tussen de dorpen in oost en west speelde een rol. Uit een gemeenteverslag uit 1856 blijkt bovendien dat er in die tijd werkelijk het gevaar bestond dat het eiland in tweeën gespleten zou worden door de zee. De oorzaak was een diepe kreek aan de zuidkant van het eiland die regelmatig water van het Wad het eiland binnen liet stromen. Aan de noordkant kon bij hoge vloed ook water van de Noordzee het eiland overstromen, en zo vloeiden beide waters in elkaar over. Door het aanbrengen van een zanddijk zijn de problemen uiteindelijk verholpen. Toch zou ook later een figuurlijke kloof tussen oost en west blijven bestaan: terwijl de inwoners van Hollum en Ballum zich op de landbouw bleven richten, ging met name het oostelijke dorp Nes zich sterk toeleggen op het toerisme.

Opkomst van het toerisme

Al omstreeks 1851 werd op Ameland een badhuis neergezet, dat al in 1858 opgeheven weer moest worden omdat de verbindingen met de vastewal in die tijd te slecht waren om genoeg badgasten te trekken. Schiermonnikoog is sinds 1866 een badplaats: in dat jaar werd een 'badcommissie' gevormd door de toenmalige burgemeester en andere notabelen. Op Texel verrees het eerste

badhotel in 1908, in het toenmalige vissersdorp De Koog. Na de Eerste Wereldoorlog werden de bootverbindingen verbeterd en nam het toerisme op de Waddeneilanden toe. Op Ameland werd Nes een echte badplaats: het hele dorp was en is tijdens de zomer ingesteld op het ontvangen van badgasten. De toeristen kwamen voornamelijk voor zee en strand. Volgens de volkstelling van 1930 bestonden er op Ameland 121 huizen die uitsluitend bestemd waren voor zomerverblijf. De beroepsverdeling van de bevolking van Nes gaf in 1930 al dat het vreemdelingenverkeer een belangrijke bron van inkomsten vormde.
Een nadeel was dat het toeristenseizoen beperkt bleef tot de zomer, waardoor in de winter veel eilanders zonder werk zaten. Sinds de jaren zestig is door een toename van vrije tijd en te besteden geld het toerisme flink toegenomen en het toeristenseizoen verlengd. Inmiddels leeft zo’n tachtig procent van de eilanders van het toerisme. In de zomermaanden zijn er veel meer toeristen dan inwoners. De eilanders worden daardoor vaak gedwongen hun eigen taal in veel situaties te verruilen voor het Nederlands, het Duits of het Engels. Nog belangrijker is dat er de laatste jaren meer ‘import’ op de eilanden is komen wonen, waardoor lang niet alle kinderen nog twee ouders hebben die dialect met elkaar spreken. Als een dialect niet of nauwelijks meer thuis gesproken wordt, worden de overlevingskansen voor dat dialect kleiner. Op Schiermonnikoog is het dialect om die reden al grotendeels verdwenen. Op Texel, het grootste Waddeneiland met tevens het grootste aantal toeristen, is het oude dialect aan het verdwijnen: de oudste generaties spreken het nog wel, de middengeneratie spreekt Nederlands of een dialect dat daar dicht tegenaan ligt, terwijl de jongeren al helemaal geen dialect meer spreken. Het ziet ernaar uit dat de dialecten van de andere Waddeneilanden eenzelfde toekomst te wachten staat. Toch zijn er ook tekenen van dialectbehoud. Op Ameland bijvoorbeeld, spreekt nog vijfentachtig procent van de jongeren het plaatselijke dialect, terwijl ook hier het toerisme grote vormen heeft aangenomen.
Dat dialectbehoud is wel te begrijpen. In 1966 deed de Amerikaanse taalkundige William Labov een beroemd geworden studie naar het taalgebruik op het eiland Martha’s Vineyard in de Verenigde Staten. De situatie van dat eiland – dat niet ver van grote steden als Boston en New York afligt en veel toeristen trekt – lijkt in sommige opzichten op die van de

Nederlandse Wadden. Uit Labovs onderzoek bleek dat de inwoners van Martha's Vineyard hun accent juist versterkten, omdat zij het in die tijd sterk opkomende toerisme als een bedreiging voelden voor hun eigen identiteit. Een dergelijke factor zou ook op de Waddeneilanden een rol kunnen spelen. Een aardig weetje in dit verband is dat Martha's Vineyard en het nabij gelegen Nantucket Island, op landkaarten uit 1616 en 1621 de namen *Texel* en *Vlieland* dragen. De kaarten zijn vermoedelijk opgetekend door Block en Christiaensen, twee Nederlandse ontdekkingsreizigers die bij hun bezoek aan deze eilanden een sterke gelijkenis zagen met onze eerste twee Waddeneilanden. Ook op enkele kaarten van later datum zijn deze namen nog terug te vinden.

3. Klanken

Praten is als varen. Wie een goede schipper wil zijn, moet aan onnoemelijk veel dingen tegelijk denken: het schip op koers houden, de wind bespelen, de zeilen op de juiste manier in de wind laten staan, de concurrentie niet uit het oog verliezen, zorgen dat je bemanning samenwerkt.

Een taal spreken – of dat nu een Waddendialect is of een andere taal – is minstens even lastig. Je moet elke seconde de juiste woorden kiezen. Je moet je lippen, tong en strottenhoofd razendsnel en uiterst precies bewegen om de goede klanken op het juiste moment te maken. Je moet je woorden in de juiste volgorde zeggen en je moet zorgen dat je je gesprekspartner niet onnodig voor het hoofd stoot door iets te zeggen op een manier die hem kwetsen kan. En je moet al die dingen tegelijkertijd doen. Een dialect is in dit opzicht overigens niet moeilijker of makkelijker te leren voor een kind dan bijvoorbeeld het Standaardnederlands: het luistert altijd heel erg nauw. In een fractie van een seconde kunnen mensen horen waar iemand anders vandaan komt.

Er zijn dikke en geleerde boeken volgeschreven over de klanksystemen van de eilander dialecten, maar zelfs wie al die boeken uit zijn hoofd zou leren, zou nog niet weten hoe het moet. Je moet het letterlijk voelen: de subtiele bewegingen die je maakt met je lippen en de acrobatiek van de tong. En je moet het horen: de verschillende manieren om *o* te zeggen op Terschelling, de *r*-klank die soms wel en soms net niet wordt weggelaten, de tweeklanken die je op alle Friese eilanden hoort. De taal van de eilanden zit vooral in de mond en het oor. Dat is ook op een andere manier waar: terwijl veel oude dialectwoorden vergeten raken, en de grammatica van het dialect steeds meer begint te lijken op die van het Standaardnederlands, blijft de lokale uitspraak nog het langst behouden.

Onder die klanken zijn er overigens maar een paar die helemaal uniek zijn voor de Waddeneilanden. Bijna alles is ergens anders ook wel te horen: in Friesland, in Noord-Holland of nog ergens anders. Het is vooral de specifieke mengeling die de taal van de Waddeneilanden uniek maakt.

Seumer op een sânflakte

De medeklinkers van de eilanden zorgen voor het minste spektakel. Of ze uit Noord-Holland komen of uit Friesland is bovendien ook niet altijd gemakkelijk te horen: de talen van die twee gebieden hebben veel gemeenschappelijks, al is het maar doordat ze elkaar eeuwenlang beïnvloed hebben. Zo kennen ze allebei de *v*- en de *z*-klank óf helemaal niet, óf veel minder dan het Standaardnederlands; in plaats van die klanken zeggen de mensen vaak *s* en *f*: *seumer* (Texels, 'zomer'), *sânflakte* (Amelands, 'zandvlakte'), *freon* (Aasters, 'vriend'). Ook de Scandinavische talen maken die klanken niet: het lijkt alsof de *v* en de *z*-klank ooit uit het zuiden naar het noorden zijn getrokken, maar ergens ten zuiden van Amstelveen gestopt zijn. Alleen binnenin een woord, tussen twee klinkers, duiken ze in de Waddendialecten wel eens op, bijvoorbeeld in de woorden *wêzen* 'wezen', en *drave* 'draven'.

Nu hebben de *z* en de *s* iets met elkaar gemeen, net als de *v* en de *f*. Taalkundigen noemen ze alle vier *ruisklanken*: je maakt ze door ergens in je mond een nauwe spleet te maken waar je de lucht doorheen perst. Doordat die spleet zo nauw is, begint de lucht te kolken en dat veroorzaakt het karakteristieke ruisende geluid van deze vier medeklinkers. Je maakt de spleet met je ondertanden bij je lippen bij *v* en *f* en met de bovenkant van je tong achter je tanden bij *s* en *z*. Het verschil tussen *v* en *z* aan de ene kant en *f* en *s* aan de andere, is dat een spreker bij de eerste klanken zijn stembanden laat trillen en bij de laatste twee niet. Dat verschil is overigens makkelijk te voelen: leg uw hand op uw keel legt en zeg eerst *zzzz* en daarna *ssss*. U voelt in het eerste geval uw stembanden trillen, en in het tweede niet. Een zelfde verschil bestaat er tussen *b* en *p* en tussen *d* en *t.*

Het geluid dat die stembanden maken is heel subtiel; het valt gemakkelijk weg achter het geruis. Het is daarom niet zo vreemd dat juist bij de ruisklanken zo'n verschil niet gemaakt wordt. Het is ook begrijpelijk dat de *z* en de *v* juist weer wel opduiken tussen twee klinkers, want ook die worden met de stembanden gemaakt. Het is dan makkelijker om die trilling even vol te houden, al wordt hij door het geruis tijdelijk onhoorbaar gemaakt, dan om ermee te stoppen en er onmiddellijk daarna weer mee door te gaan.

Een Engelse plofklank

Er is nog een ruisklank: de *g*-klank, die ook weleens wordt geschreven als *ch.* Als we nog preciezer zijn, is er ook tussen de *g* en de *ch* overigens een verschil: de eerste wordt met trilling van de stembanden gemaakt en de tweede zonder. De ruis zit hier achter in de mond, want de nauwe spleet wordt gevormd tussen de achterkant van de tong en het gehemelte (of zelfs de huig), en het geruis blijft dus binnensmonds.

Het verschil tussen *g* en *ch* lijkt echter nog dieper in het zuiden te zijn blijven steken dan het verschil tussen de *z* en de *s* (en de *v* en de *f*). Noch in Noord-Holland noch in Friesland horen veel mensen het verschil tussen *gloor* en *chloor*. In plaats van de stemhebbende ruisklank maken sommige Waddendialecten (de Friese) een andere: de *g*-klank die het Engels ook heeft in *goal* en *great.* Op Ameland vinden we die *g* bijvoorbeeld in *goëd* en op Schiermonnikoog in *gôs* ('gras'). Deze *g* is geen ruisklank maar een zogenoemde 'plofklank': je maakt hem door de mondholte even helemaal af te sluiten en de lucht dan (met een plofje) naar buiten te laten ontsnappen. Tijdens dat plofje heb je meer kans om het trillen van de stembanden te laten horen dan tijdens geruis. Zo bezien is het niet vreemd dat andere Nederlandse dialecten die klank niet meer hebben.

Na een *s*-klank kiezen álle Waddeneilanden voor minstens een paar woorden nog een andere oplossing: Dan zeggen ze een *k*- (van *skorrele* 'scharrelen' op Texel, tot *skippersfolk* op Ameland). Die vervanging van *sch*- door *sk*- vinden we ook in het Fries, in het West-Fries en heel veel Nederlandse dialecten: historisch gezien is het niet eens een 'vervanging', maar was de *k* de oudere vorm in alle Nederlandse dialecten. Op sommige Waddeneilanden is *sch*- ook heel gewoon – bijvoorbeeld op *Schylge,* Terschelling. Het is hier dus het dialect van Terschelling dat ooit veranderd is, en niet dat van Texel.

Wat betreft de plofklanken wordt het verschil tussen het wel of niet laten trillen van de stembanden op Schiermonnikoog en Ameland nog vaker gemaakt dan elders in Nederland, inclusief Friesland. Elders is het verschil tussen een *d* en een *t* of tussen een *b* en een *p* – ook die verschillen maak je met je stembanden; leg uw vingers nog maar eens op uw keel – aan het eind van het woord geheel verdwenen: *goed* rijmt op *sproet* en *eb* rijmt op *step.*

Dat effect is zo sterk dat Nederlanders die Engels willen spreken goed moeten opletten dat ze *good* niet als *goet* uitspreken, en *web* niet als *wep.* Alleen oude

Schiermonnikogers en Amelanders hebben het verschil nog wel: een *kob* ('meeuw') is voor hen niet hetzelfde als een *kop* ('kop'). Waarschijnlijk konden de meeste Friezen dit soort verschillen aan het begin van de twintigste eeuw nog aanvoelen, maar onder invloed van het Nederlands is het elders in Friesland in de loop van die eeuw verdwenen, zoals het nu ook op de eilanden aan het verdwijnen lijkt te zijn.

De t verdwijnt en de t verschijnt

Andere verschillen tussen de Waddendialecten en de taal van het vasteland kun je als vereenvoudigingen zien. Een kleine kast is een *kastje,* maar in de meeste Waddendialecten wordt de *t* in dat woord niet uitgesproken; je zegt ongeveer [kosje] of [kasje]. De *t* spreken de meeste Friezen ook niet uit als hij de eerste keer voorkomt in een werkwoordsvorm als (*do) moatst* 'jij moet'. Je hoort dan ook geen verschil met de Friese vorm voor 'jij moest', *do moast.* In *do rêst* 'jij rust' wordt de st-uitgang die bij *do* hoort, zelfs helemaal weggelaten. Je zegt — gelukkig — niet *do rêstst*.

Opvallend is dat aan het begin van het woord diezelfde combinatie van *t* en *s* wel degelijk af en toe opduikt*: tsjies* betekent op de Friese eilanden bijvoorbeeld 'kaas', *tsjettel* 'ketel' en *tsjien* 'tien' (de voorbeelden zijn Terschellings, maar de medeklinkers in deze woorden zijn in de Friese Waddendialecten ongeveer dezelfde). In het Nederlands vinden we die vreemde combinatie alleen in een paar leenwoorden zoals 'tsaar' of 'tseetseevlieg'. Hoe zit dat op de Wadden? *Tsjies* lijkt wel een fonetische weergave van het Engelse woord *cheese.* Hebben de Friezen het woord voor hun broodbeleg uit die vreemde taal geleend?

Waarschijnlijker is, dat *kaas*, *ketel*, *kerk* en een heleboel woorden die in het Nederlands (en het Duits: *Käse, Kessel, Kirche*) beginnen met een *k*, in de Friese dialecten én in het Engels een soortgelijke verandering hebben ondergaan. Alle drie de woorden zijn uit het Latijn geleend, dus de verandering moet hebben plaatsgevonden nadat dit gebeurd was. (Nóg een mogelijkheid is dat de Angelen en de Saksen, die in een gebied woonden dat naast Friesland lag *tsjies* hebben meegenomen naar Groot-Brittannië.) De woorden waarbij dat gebeurd is, hebben allemaal een [ie], een [ee] of een [e] als klinker. Dat zijn klinkers die je iets voor het midden van de mond maakt, door het puntje van je tong op te richten. De [k] maak je juist helemaal aan de andere kant van de

mond, door de áchterkant van je tong op te richten. Om de eerste lettergreep van *ketel* (of *kies,* een oude vorm van *kaas*) te zeggen, moet je dus nogal vlug met je tong heen en weer. Wanneer je het jezelf nu wat gemakkelijker wil maken, kun je de *k* wat verder naar voren produceren. Naarmate het lukt om die tong verder naar voren te brengen, tot de holte ergens voor in de mond ontstaat, krijg je een klank die steeds meer lijkt op *tsj*. In het Fries is de *k* soms nog wat verder naar voren geschoven, naar de *ts* (van *tsiin* 'tien'). Op sommige eilanden hoor je dat trouwens ook wel. Met *tsjien* is het omgekeerde gebeurd; daar is de *t* juist naar achteren geschoven onder invloed van de *ie.* Op dezelfde manier is de *g* soms verschoven naar een *j* (*geld* heet op Terschelling *jild* en *garen* op Schiermonnikoog *jen*).

Een spoor van de r

Ook om de *r* te maken, moet je tong een gymnastiekoefening doen. In Europa is al eeuwenlang iets merkwaardigs aan de hand: de *r* verschuift van voren naar achteren in de mond. Waar men honderden jaren geleden waarschijnlijk overal in ons deel van de wereld een *r* uitsprak door het puntje van de tong te laten trillen, gaat men er in steeds meer plaatsen toe over om de huig te laten flapperen als men een *r* maken wil. In grote gebieden van Frankrijk doet men al niet anders meer, maar ook in Duitsland, in Scandinavië en in Nederland weten veel mensen al niet beter dan dat je de *r* ergens achter in je mond maakt. Langzaam maar zeker lijken alle buren van de Waddeneilanden hun verzet op te geven tegen de verleidingen van de trillende huig.
Ook onder jonge generaties van eilanders verschuift de *r* waarschijnlijk naar achteren – we weten dat niet helemaal zeker omdat er nooit onderzoek naar gedaan is, maar het kan bijna niet anders of de vele contacten met toeristen en met klasgenoten op scholen op de wal moeten de andere *r* ook naar de eilanden hebben gebracht.
In veel woorden hebben de oostelijke dialecten (Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog) trouwens lang geleden al een heel andere oplossing gevonden voor het probleem van de moeilijk uitspreekbare *r* — ze zeggen hem maar helemaal niet. Dat geldt trouwens voor het Standaardfries net zo goed. Je schrijft wel een *r* in de officiële spelling van *Do farst* 'jij vaart' en *hy fart* 'hij vaart', maar je spreekt hem niet uit. In het woord *bern* 'kind' — een woord dat onder andere verwant is aan het Nederlandse *baren* en het Engelse

(to) bear — hoor je die *r* al lang niet meer en de meeste dialectschrijvers schrijven hem daarom ook niet. In de woordenboeken van het Aasters en van het Schiermonnikoogs staat het woord als *ben*, in dat van het Westers als *bòn* (op Texel, Vlieland en Ameland wordt een ander woord gebruikt voor kind: *kind* of *kien*). De titels van die woordenboeken laten het trouwens zelf al zien. Steeds ontbreekt de *r* van *woord* in het *Wêdenboek fon et Aasters*, het *Eilander Wezzenbúek*, het *Woddenboek fan het Westers* en het *Woa'deboek van ut Amelands*. Alleen op Texel en Vlieland is een woord een *woord*.

Helemaal verdwenen is die *r* overigens meestal niet. Vaak blijft er wel ergens een vlekje achter dat aan die klank kan worden toegeschreven. Op Ameland hoor je de *r* zelf misschien niet meer, maar verandert wel de medeklinker die erachter staat. In plaats van *flarden* zeggen de mensen ongeveer *fladje,* en in plaats van *gars* ('gras') *gasj.* Het Amelands heeft dit overigens gemeen met het moderne Noors en Zweeds, waar de *r* ook wegvalt maar ondertussen wel de volgende medeklinker veranderd achterlaat.

Er zijn nog meer klanken die in de Waddendialecten verdwijnen en dan een verandering op een klank ernaast achterlaten: een voorbeeld is de *d* in woorden zoals *lân* ('land') op Ameland en *joon* (avond) op Terschelling. De klank die in deze gevallen veranderd is, is de voorafgaande klinker, die langer is geworden – als het ware om de opengevallen leegte door het wegvallen van de medeklinker op te vullen. Dit hebben de eilanddialecten overigens weer gemeen met het Fries.

In het oude dialect van Vlieland moet ook de *h* verdwenen zijn, terwijl hij soms op onverwachte plaatsen weer opdook. Ook op Texel gebeurde dat soms: mensen zeggen er wel *heend* voor *eend*. Daardoor, en doordat er in het oude Vlielands ook opmerkelijke dingen met de klinkers gebeurden, was het woord voor 'huis' *ies* en het woord voor 'ijs' ongeveer *huis.* De 19de-eeuwse dialectoloog Johan Winkler schreef bijvoorbeeld: "Deze dwaze uitspraak is op Flieland zeer veel sterker in zwang dan te Zwolle, Breda, of elders; sterker dan in eenige plaats van Nederland, behalve te Egmond aan Zee."

Er leven geen sprekers van dit soort Vlielands meer. Een huis heet nu *huus* op het eiland, en ijs *ies*. De *h* staat op de 'juiste' plaats en dat zou misschien kunnen worden toegeschreven aan de invloed van het Standaardnederlands. Maar de klinkers hebben nog steeds weinig met de standaardtaal te maken. Als er al sprake is van invloed, gaat het eerder om invloed van de dialecten

van de andere Waddeneilanden, zo meent dialectoloog Harrie Scholtmeijer, die onderzoek deed op het eiland. Op die andere eilanden sprak men namelijk al langer van *huus* en *ies*.

Klinkerrijkdom

Hoeveel variatie er ook zit bij de medeklinkers, de ware klankrijkdom van de Waddendialecten zit in de klinkers. Het Standaardnederlands heeft er ongeveer dertien verschillende — de klinkers in *bid, bed, bad, bod, put, bied, beet, baad, boot, peut, poet, buut* en de eerste klinker in *bedankt.* Bovendien heeft het nog enkele zogenoemde *tweeklanken*, klinkers die anders beginnen dan ze eindigen: *ei, ui, au.* Het Nederlands is daarmee al vrij subtiel in de hoeveelheid onderscheidingen die het maakt: er zijn talen op de wereld die het met maar drie klinkers toekunnen en het Italiaans heeft er bijvoorbeeld maar vijf.

Maar dan de Waddendialecten! Sommigen hebben wel twintig verschillende klinkers en, alsof dat nog niet genoeg is, bovendien nog een aantal tweeklanken. Waar hebben de eilanders in hun mond de ruimte gevonden voor al die extra klinkers? Het komt erop neer dat een groot aantal gaten die het Nederlands tussen klinkers heeft laten vallen, in de Waddendialecten worden opgevuld.

Ooit had het Nederlands bijvoorbeeld twee verschillende *oh*-klanken. Dat kunnen we nog zien aan het leesplankje ‘Aap, noot, Mies...’ Op dat leesplankje staan twee woorden met een *oh*-klank: *bok* en *hok*; bij de laatste wordt de mond net iets wijder geopend dan bij de eerste. Voor veel moderne Nederlanders rijmen die woorden volkomen op elkaar, maar er is een tijd geweest dat de meeste mensen een duidelijk verschil hoorden. Overigens is het maar de vraag of dat ook nog het geval was aan het begin van de twintigste eeuw, toen het plankje ontworpen werd; waarschijnlijk was het toen al in grote delen van ons land uitgestorven. De bedenker van deze leesmethode, Douwe Hoogeveen, was aan het eind van de negentiende eeuw schoolmeester in Stiens. In het Fries is er, net als op de Wadden, wel degelijk verschil tussen die twee o’s; iedere Fries hoort wat het verschil is tussen *boltsje* ‘stiertje’ (met de /ó/ van ‘bok’) en *boltsje* ‘broodje’ (met de /ò/ van ‘hok’) Het klankverschil komt trouwens ook in Noordoost-Nederlandse dialecten voor.

Hoogeveen was een Fries en zal dus weinig moeite gehad hebben om het verschil te maken — ook niet als hij Nederlands sprak.
Andere klinkers kunnen mensen buiten Friesland ook wel maken, maar dat doen ze dan alleen in leenwoorden, bijvoorbeeld uit het Frans of het Engels. De *è* in *crème* is bijvoorbeeld een stuk langer dan de klinker in *bed*, de *ie*-klank in *team* klinkt langer dan die in *piet.* Veel Waddendialecten gebruikt dat soort klinkers ook in woorden die niet uit een vreemde taal geleend zijn (in het Amelands vinden we bijvoorbeeld *rêdde* 'redden' met de *crème*-e en *piip* met de *team*-ie).
Dan is de vindingrijkheid van de eilander tong nog niet uitgeput. Wie Nederlands als zijn moedertaal heeft, merkt als hij een aantal keer achter elkaar *bietenbier* zegt en daarbij goed luistert naar de manier waarop hij de *ie* uitspreekt, dat er een verschil is tussen de klinker in *biet* en die in *bier*. De laatste is wat langer en eindigt op een klank die dicht in de buurt ligt van de toonloze *e* in *water.* Duitsers en Engelsen doen het trouwens nog iets sterker als zij praten over *Bier* of *beer.* Van dat verschil, tussen de bieten-*ie* en de bier-*ie*, maakt bijvoorbeeld het Amelands ook gebruik: in *stiekel* 'stekel' klinkt de eerste en in *twië* 'twee' de tweede. De laatste klank blijft zoals uit dit voorbeeld blijkt niet beperkt tot de plaats vlak voor de r. En bovendien zijn er allerlei andere klinkers die ook zo'n variant gekregen hebben.

Wyt, wiid, wiet

Hieronder staat een lijstje met de klinkers uit het Terschellings. (In ieder geval van het Westers. De overige Waddendialecten hebben soms klinkers die hier niet bijstaan, terwijl andere klinkers ontbreken. Op Terschelling heeft het Aasters een ingewikkelder systeem en het Midslands een eenvoudiger.) Dan volgt de betekenis in het Nederlands en een Nederlands woord of een woord uit een naburige taal waarin ongeveer dezelfde klank kan worden gehoord. ('Ongeveer', want helemaal precies kunnen we natuurlijk op papier nooit zijn. Op de website <http://www.taalinstadenland.nl/> staan een paar opnamen in verschillende Waddendialecten.)

kort:	*wyt*	'wit'	Ned. *riet*
lang:	*wiid*	'wijd'	Ned. (Engels) *team*
tweeklank op /e/:	*wiet*	'nat'	Ned. *bier*

kort:	*kiche*	'kuchen'	Ned. *pit*
lang:	*sezen*	'seggen'	Ned. *zee*
tweeklank op /e/:	*bead*	'baard'	Ned. *peer*
kort:	*rest*	'saldo'	Ned. *pet*
lang:	*rêst*	'rust'	Ned. *crème*
tweeklank op /j/:	*reid*	'riet'	Ned. *tijd*
kort:	*rak*	'rek'	Ned. *dak*
lang:	*taanje*	'tanen'	Ned. *zaak*
tweeklank op /e/:	*twae*	'twee'	Duits *nahe*
kort:	*sol*	'zal'	Ned. (leesplankje) *bok*
lang:	*sool*	'zool'	Ned. *zool*
kort:	*kot*	'kat'	Ned. (leesplankje) *hok*
lang:	*kôt*	'koud'	Eng. *taught*
tweeklank op /e/:	*poat*	'poot'	Ned. *oor*
kort:	*oes*	'onderste dakrand'	Ned. *koek*
lang:	*koeke*	'koek'	Eng. *(to) lose*
tweeklank op /e/:	*koeë*	'kon'	Ned. *boer*
kort (1):	*munje*	'menie'	Ned. *duf*
kort (2):	*múl*	'pantoffel'	Ned. *bruut*
lang:	*huus*	'huis'	Ned. *centrifuge*
tweeklank op /e/:	*hure*	'huren'	Ned. *huur*
tweeklank op /j/:	*buit*	'buit'	Ned. *Buit*
kort:	*de*	'de'	Ned. *de*

We hebben de zaak hier enigszins vereenvoudigd, want in de oude Friese dialecten van Terschelling kon je niet twee, maar drie verschillende o-achtige klanken horen. Je zou de woorden voor 'ban', 'kind' en 'bon' in het

Nederlands kunnen opschrijven als *bon*, maar een Terschellinger hoorde wel degelijk een verschil, zoals er ook een verschil is tussen de twee lange (*crème*-) klanken van *bed* en *baard (bead)*, die je allebei zou kunnen noteren als *bèèd*. De mogelijkheden zijn nu nog niet uitgeput, want ook de /au/-klank kun je op Terschelling horen, in woorden zoals *schruauwen* 'geschreven'. Die woorden klinken in het Fries precies als in het Nederlands - als een *ah* gevolgd door een *oe*.

Ingewikkeld? Dan hebben we het alleen nog maar gehad over een- en tweeklanken. Sommige andere Friese dialecten kennen hiernaast ook een aantal drieklanken — klinkers die beginnen op een bepaalde plaats in de mond, vervolgens van plaats veranderen en daarna nóg een keer van plaats veranderen: tonggymnastiek voor de vergevorderden. Overigens kun je de Friese drieklanken wel steeds zien als een combinatie van een tweeklank met een voorafgaande /j/ of volgende /j/: *skriuwe* 'schrijven', *moai* 'mooi', *muoike* 'tante' enzovoort. Op de Waddeneilanden komen deze enorm ingewikkelde klanken niet voor – zoals ze overigens ook uit het Fries van het vasteland aan het verdwijnen lijken te zijn.

Noorse kapiteins

In vroeger tijden moeten er ook nog klinkers zijn geweest die inmiddels helemaal verdwenen lijken. De Vlielandse *uu* bijvoorbeeld. Aan het begin van de twintigste eeuw schreef de Vlielandse leraar en dialectliefhebber E. Molenaar: "Een zeer bijzondere klank is de 'y' in het woord 'ys' (*huis*) of in 'tyn' (*tuin*) of 'dyn' (*duin*), een klank, die door mij nergens anders is gehoord. Zij ligt tussen de 'uu' van *vuur* of de 'ie' van *vier.* Is phonetisch gesproken wellicht de ongeronde 'i' met een lagere tongstand. Kan 't ook een Scandinavische klank zijn? – zou ik vragen aan onze taalgeleerden. Vreemd zou dit niet zijn als men de historie van de bezetting van onze kusten nagaat, en het is mij bekend dat de Vlielandse loodsen zich gemakkelijk konden onderhouden met Noorse kapiteins."

Helaas zijn er van die bijzondere klank geen opnames gemaakt zodat 'onze taalgeleerden' Molenaars vraag nooit meer zullen kunnen beantwoorden. Wel weten we dat het Noors inderdaad een klinker heeft die tussen de *ie* en de *uu* inzit. Alleen heeft het Noors daarnaast óók een *ie*- én een *uu*-klank, terwijl het Vlielands volgens Molenaar helemaal geen *uu* had. Het is niet onmogelijk dat

de Vlielandse loodsen wel de exotische klank van de Noorse kapiteins zouden hebben overgenomen – maar het is een beetje raadselachtig waarom ze dan tegelijkertijd de gewone *uu* verleerd zouden zijn.
Behalve dat er heel veel klinkers zijn, zijn ze ook nog eens veranderlijk. Er hoeft maar iets met een woord te gebeuren, of een lange klinker verandert in een korte, of een gewone klinker in een tweeklank. Neem het Terschellingse woord voor 'draad': *triit,* met de lange *ie* van *team.* Maak daar een verkleinwoord van en de klinker wordt ineens ook een stuk korter. Je zegt in het (oude) Terschellings niet *triitse*, maar *tretse.* Zoiets gebeurde ook als je van *fiir* ('ver', met ook weer zo'n lange *ie*-klank) *fierder* maakte: dan wordt de klinker ineens korter. Het is alsof die overdadig lange klinkers alleen helemaal aan het eind van het woord mogen staan.
We zijn er nu bijna in onze inventarisatie van de enorme rijkdom aan klinkers van het Terschellings, als een voorbeeld van een van de Waddendialecten. Wat u nu nog nodig hebt om uw klinkers helemaal àf te maken, is een vleugje Frans. In veel van de (Friese) Waddendialecten spreek je een klinker, net als in het Frans, soms gedeeltelijk ook door de neus uit. Dat kunt u testen met een spiegeltje dat u onder uw neus houdt. Bij de meeste klanken gebeurt er weinig met zo'n spiegeltje, maar als u een nasale medeklinker uitspreekt – een *n* of een *m* bijvoorbeeld – moet het een beetje beslaan.
Het Nederlands heeft geen nasale klinkers, maar het Frans en het Fries wel. Wie een spiegeltje onder de neus van een Fransman legt terwijl deze *un bon vin blanc* zegt, vangt heel wat wasem op dat spiegeltje. In een dialect als het Terschellings worden klinkers voor een /n/ soms ook door de neus uitgesproken. In het woord *gunst* 'mens' hoor je de /n/ net zo min als in het Franse *vin*. In plaats daarvan is de *u*-klank wat langer en komt hij voor een belangrijk deel door de neus.
Dat het Terschellings en het Frans in dit opzicht op elkaar lijken, is niet zo vreemd. Er zijn veel meer talen waarin *n*'s verdwijnen en waarin tegelijkertijd de klinker nasaal achtergelaten wordt. De *n* is kennelijk een klank die mensen op allerlei plaatsen op de wereld graag weglaten aan het eind van een lettergreep. De *n* maak je bovendien door lucht door de neus te laten stromen (het is dus niet waar dat mensen die verkouden zijn alle klanken nasaal maken, zoals sommige mensen geloven. Wie verkouden is kan juist geen *n* maken en klinkt dus niet nasaal, maar op zijn best *dasaal*). In het Frans en het

Terschellings – en veel andere Waddendialecten – komen die twee menselijke neigingen samen. De *n* wordt weggelaten, maar tegelijkertijd laat hij horen dat hij er geweest is door een vleug van nasaliteit achter te laten op de klinker.
De enorme rijkdom aan verschillende klinkers die we in dit hoofdstuk geïnventariseerd hebben, heeft overigens ook een prijs. In 1954 verscheen het imposante boek *De spraakkunst der Terschellinger dialecten* van de Terschellingse leraar en schrijver Gerrit Knop (1873-1949), die heel nauwkeurig zijn moedertaal – dat wil zeggen: de dialecten van Terschelling zoals deze aan het eind van de negentiende eeuw gesproken werden – wetenschappelijk probeerde vast te leggen. In zijn boek laat Knop zien hoe subtiel de verschillen tussen de klinkers zijn, maar hij laat ook de keerzijde ervan zien. "Nemen we bijvoorbeeld de Nederlandse *a*", schrijft hij. "De uitspraak kan die van Algemeen Beschaafd Nederlands zijn in *kaas* bijvoorbeeld; deze *a* kan echter ook helderder of donkerder zijn, zonder dat in het taalbewustzijn van de spreker aan deze varianten een verschillende betekenis wordt gegeven." Spreek je echter in de Waddendialecten een klinker maar een béétje anders uit, dan krijg je al snel een woord dat iets heel anders betekent. Dat is de prijs die je moet betalen als je veel onderscheidingen wilt maken in die kleine ruimte die de mondholte is.

4. Woorden en woorddelen

Uit een dialect van een plaats kun je vaak een groot deel van de geschiedenis van die plaats aflezen. Dat geldt vooral voor de woordenschat, die vaak een verzameling is van aanslibsels uit alle talen. Die elementjes kunnen bovendien op een geheel eigen wijze allerlei nieuwe woorden vormen. In de dialecten van de Wadden vinden we onder andere Friese, Franse en Nederlandse woorden maar ook woorden uit andere talen en woorden die we verder nergens vinden.

Friese woorden

Een oud woord dat we in een aantal Waddendialecten aantreffen is *taat* of *ta*, dat 'vader' betekent. Tegenwoordig wordt deze vorm niet veel meer gehoord, maar vroeger was dit de huiselijke variant van het plechtigere woord 'vader'. De vorm *taat*, of een variant hierop, vinden we ook terug in een aantal dialecten van (voormalige) vissersplaatsen in Holland, zoals die van Noordwijk, Katwijk en Egmond aan Zee. Verder in de dialecten van Urk, Schokland en Marken.
Volgens sommige taalwetenschappers is de vorm *taat* of *ta* een zuiver Fries woord. Het schijnt gebruikt te zijn in plaats van het woord *heit* in het hele Friese gebied ten westen van het Vlie. In de achttiende eeuw was de vorm zelfs nog volop in gebruik in Holland:

Nederlands	'vader'		
Texel	**taat**	*Egmond aan Zee*	**taat**
Vlieland	**taat**	*Urk*	**toate**
Terschelling	**ta**	*Marken*	**ta**

In de dialecten die op Texel en Vlieland worden gesproken, vinden we niet zoveel Friese woorden meer. Een uitzondering is het Texelse *gule* voor 'huilen' (in het Fries: *gûle*, met een oe-klank). Dit woord komt ook op de andere Waddeneilanden voor. Ook een oud Texels woord als *triêm* 'trede, sport van een ladder' is van oorsprong Fries (*triem*), net als *skotel* voor

‘grendel’ (Fries *skoattel*), maar deze woorden zijn inmiddels niet meer in gebruik. Verder vind je bijvoorbeeld nog Friese vogelnamen op Texel: *katuul* (Fries *katûle*) voor ‘velduil’, *lieuw* (Fries *liuw*) voor ‘scholekster’, *wilster* (Fries idem) voor ‘goudplevier’.

Barg en swyn

De woordenschat van de mengdialecten die op Terschelling en Ameland worden gesproken, bestaat deels uit Hollandse en deels uit Friese woorden. De onderstaande Stadsfriese woorden komen ook voor in de dialecten van Midsland en Ameland. In het linker rijtje staan de Hollandse woorden, in het rechter rijtje de Friese:

Nederlands	*Fries*	*Stadsfries*	*Nederlands*	*(Stads)Fries*
avond	jûn	aven(d)	karnemelk	súp(e)
paard	hynder	peard	varken	barch
kind	bern	kyn	pissebed	krobbe
vader	heit	fader	knie	knibbel
asbak	jiskebak	asbak	ui	siepel

De uitspraak van de Hollandse woorden heeft zich aangepast aan het klanksysteem van de mengdialecten: zo valt de *r* weg in de uitspraak van *peard* en hoor je geen *t*-klank achter *kyn*. De korte *i*-klank in *peard* is overigens weer afkomstig uit het Hollands: deze klank komen we ook tegen in de dialecten van Texel en Vlieland.

De woordenschat van het Aasters, het Westers en het Schiermonnikoogs is overwegend Fries. In de voorgaande rijtjes woorden volgen zij dan ook overal het Fries. Een uitzondering vormt het woord ‘varken’, dat alleen op Schiermonnikoog met de Groningse vorm *swyn* wordt vertaald. Het verschil tussen de Friese en niet-Friese eilanddialecten illustreren we voor de duidelijkheid nog aan de hand van de woorden ‘paard’ (Fries *hynder*), ‘kind’ (Fries *bern*) en ‘avond’ (Fries *jûn*).

Nederlands	‘paard’	‘kind’	‘avond’
Fries	hynder, hoars (veroud.)	bern	jûn
Texels	peerd	kiend	ééve(n)d
Midslands	pea’d	kien	eeuwen
Amelands	pea’d	kien	aven
Aasters	hos	ben	joon
Westers	hòrs	bòn	jong
Schiermonnikoogs	hynjer	ben	jaune

Franse leenwoorden

In de Waddendialecten vinden we, net als in het Fries, nog veel Franse leenwoorden. In veel Nederlandse dialecten zijn trouwens nog van dit soort woorden terug te vinden, die onder andere afkomstig zijn uit de Bourgondische en Napoleontische tijd, toen het Frans de hoftaal was en de taal van de hoogste kringen. De lagere standen namen Franse woorden over omdat ze deftig klonken. Op deze manier drong het Frans door van de burgerkringen in de volkstaal en de dialecten, waar de ontleningen soms op een geheel andere manier werden uitgesproken en daardoor onherkenbaar werden: *astrant* voor ‘assurant’, *krek* voor ‘correct’. Toen in de hogere kringen nieuwe woorden in de mode kwamen, bleven de woorden in de dialecten bestaan, soms zonder dat men zich bewust was van hun oorsprong. Ook de volgende woorden komen in meerdere Waddendialecten voor:

avvesere	opschieten	*meneuvels*	manoeuvres
akkerdere	overeenstemmen	*minnesere*	minderen
dilleberere	beraadslagen	*riddenasie*	redenatie
ien tout mem	hetzelfde	*rikkemedasie*	aanbeveling
kontrarie	andersom	*temtasie*	opschudding

De héle hiebediebedèènsie

Veel 'typische' eilander woorden hebben natuurlijk iets te maken met de eilander cultuur. Zo is het geen toeval dat in het Texels Woordenboek twintig benamingen gegeven worden voor het begrip 'schaap' en dat we in datzelfde woordenboek begrippen tegenkomen als *overkonter* (iemand afkomstig van het vasteland buiten Texel), *duunknien* (iemand die veel in de duinen zwerft), *boetje* (schuurtje voor de schapen), *tuunwòòl* (wal van zoden en aarde, als afscheiding tussen weilanden), *seumerfeugel* (badgast), *óóstewiendjutter* (jutter die andermans verstopte spullen wegneemt), *kakebiên* (walviskaak, werd gebruikt als afscheiding van land). Dit laatste woord komen we ook op de andere Waddeneilanden tegen.

Kenmerkend is in het Texels ook het veelvuldig gebruik van vogelnamen in figuurlijke zin. Zo noemden we al de *seumerfeugel*, maar daarnaast heb je nog de *storremfeugel*, een benaming voor iemand die ervan houdt om bij slecht weer op pad te gaan; en de *lieuwerdelaauw* voor een traag, vadsig persoon. En iemand die *kneppelfeugel* is voelt zich zo lam als een 'geknuppelde vogel'.

Ook in het Amelands zijn er woorden die met enige goede wil iets zeggen over de eilander cultuur, zoals *nijtjeloper* (iemand die op nieuwtjes belust is en deze verder vertelt), *oerekânt* (wadkant), *strânfles* (op het strand gevonden fles met brief), *maangesicht* of *manegesicht* (masker bij het Sinterklaas spelen). In het Aasters op Terschelling vinden we een aantal woorden terug die verwijzen naar de jutterij: *strôngoed* (op het strand aangespoelde goederen), *strônride* (aangespoelde goederen met een wagen van het strand halen), *strônsek* (zak met juttersgereedschap).

Ook kenmerkend zijn de scheldnamen die op de eilanden gebruikt worden of werden. Op Texel bestaat er voor de inwoner van elk dorp wel een spottende bijnaam of (zoals men op Ameland zou zeggen) een *ferspreeknaam*. Zo hebben we de *stoepskijters* uit De Waal, de *sketetrekkers* uit Den Burg, de *stiênepikkers* uit Den Hoorn, de *kwatters* of *gortbuke* uit Oosterend, de *koekfreters* of *plompers* uit Oudeschild, de *fingerbieters* uit De Cocksdorp en de *sondbuke* uit De Koog. Op Ameland was de scheldnaam *Nessemer fiek* gebruikelijk voor inwoners van Buren en Nes. (Het Friese woord *fyk* betekent 'snede' of ook wel 'ontsteking aan de vingertop'.) En wanneer een inwoner van Oost-Terschelling aangesproken werd met *Aasterbarg* zal hij zich zeker niet gevleid hebben gevoeld – *barg* betekent 'varken'.

Lidwoorden

Net als het Nederlands kent het Fries *de*- en *het*-woorden. Het Fries wijkt soms af van het Nederlands: Nederlandse *de*-woorden zijn soms *het* (Fries *it*)-woorden in het Fries en omgekeerd. De Waddendialecten kiezen dan vaak de Friese variant: in het Aasters vinden we bijvoorbeeld *de bôle* voor 'het brood'; *de knyn* voor 'het konijn'. Soms wordt de betekenis van het woord bepaald door het lidwoord, zoals bij *de snoer* 'de strik' en *it snoer* 'het snoer', *de bol* 'de bal' en *it bol* 'het bal' (bij dit laatste voorbeeld vinden we hetzelfde betekenisverschil in het Nederlands). In het Amelands vinden we ook nog een paar gevallen waarin het lidwoordgebruik het Fries volgt. Zo zeggen ze op Ameland ook *de knien* tegen 'het konijn'. De woordjes *de* en *het* worden in het Fries vaak nog verder verkort. In het Nederlands gebeurt dat ook bij *'t* voor *het*, maar de verkorting *'e* voor de *de* is typisch Fries. In de Friese Waddendialecten wordt dat *'e* eigenlijk alleen gebruikt na voorzetsels. In het Schiermonnikoogs gebeurt dat bijvoorbeeld in *op 'e dún sitte* 'op het duin zitten' en in het Aasters in *yn 'e wyn op* 'tegen de wind in' of *op 'e riid* waarmee de traditionele rijtoer met een huifkar wordt bedoeld. Op Ameland worden de lidwoorden soms helemaal weggelaten: men zegt bijvoorbeeld *naar durp toe* 'naar het dorp toe' of *dunen in* 'de duinen in'.

Grammaticaal geslacht

In het Nederlands en het Fries en de meeste dialecten van die talen konden we vroeger mannelijke, vrouwelijke en onzijdige woorden onderscheiden, zoals het Duits dit nog steeds kan. Dit 'grammaticale geslacht' uitte zich in de verbuiging van het zelfstandig naamwoord, de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord dat vooraf ging aan het zelfstandig naamwoord, en de keuze het lidwoord.

In de Noord-Nederlandse en Friese dialecten is dit systeem niet meer zichtbaar. In het Standaardederlands en het Fries zijn het oorspronkelijke mannelijke en vrouwelijke geslacht samengevallen (behalve bij persoonsaanduidingen) en maken we alleen nog een onderscheid tussen *de*- en *het*-woorden. In een aantal zuidelijke dialecten van het Nederlands (in Brabant en Limburg en in vrijwel alle dialecten van Vlaanderen) is de driedeling nog wel gehandhaafd, en dat is ook gebeurd in het uiterst

noordelijke dialect van Schiermonnikoog. Het Schiermonnikoogs neemt hiermee een unieke positie in het Friese taalgebied in: het is het laatste Friese dialect dat nog mannelijke van vrouwelijke woorden onderscheidt, hoewel ook op dit eiland jongeren het verschil steeds minder aanvoelen.
De woordgeslachten kunnen ook in het Schiermonnikoogs niet afgelezen worden van de lidwoorden (want die zijn hier ook *de* en *it*), maar wel uit de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord, het aanwijzend en betrekkelijk voornaamwoord, en uit de meervoudsvorming.
Voor een nieuwkomer op Schiermonnikoog die het dialect wil leren, zal het niet meevallen om dit systeem snel onder de knie te krijgen. Om een paar voorbeelden te geven: 'rode auto' (een mannelijk woord) wordt vertaald als *een raiden auto* of *de raide auto*; 'rode fiets' (vrouwelijk) als *een raide fyts* of *de raid fyts*; 'rood stoplicht' (onzijdig) als *een raid stopjiet* of *it raide stopjiet*; 'rode wangen' als *raide tjaiken*. Wie een woord als *deze* of *die* (een aanwijzend voornaamwoord) wil gebruiken, dient ook rekening te houden met het woordgeslacht, dus je moet bijvoorbeeld *deze raide auto* zeggen, maar *dees raid fyts*. In dit geval staat de auto of de fiets dichtbij, maar als je 'die auto daar' of 'die fiets daar' bedoelt, zeg je op Schiermonnikoog *dy raide auto* en *jò raid fyts.*
De andere Waddendialecten maken dit soort subtiele onderscheidingen tussen mannelijke en vrouwelijke aanwijzende voornaamwoorden allang niet meer. Het Aasters kent de vormen *deuze* 'deze', *di* 'die', *dut* 'dit' en *dot* 'dat'; in het Westers vinden we de varianten *dusse*, *dy*, *dut* en *dat*; in het Amelands *deuze, dië, dut* en *dat*; in het Texels *deuze, die, dut* en *dot*.
De betrekkelijke voornaamwoorden kunnen in het Fries het element *'t* achter zich krijgen: een afkorting van *dat*. Zoals in het Schiermonnikoogs: *de man der 't dit búek fan is* 'de man wiens boek dit is', dat dus letterlijk betekent 'de man die dat dit boek van is'. In het Amelands vinden we ook zoiets: *dat is de man die't se roepen hêwe* 'dat is de man die ze geroepen hebben'. Ook voor de onderschikkende voegwoorden geldt dat het voegwoordelijk element gereduceerd kan worden tot *'t*, zoals in *der't, wer't* 'waar', *wanneer't* 'wanneer'.

Meervoudsvorming

De meervoudsvorming in het Schiermonnikoogs is ook afhankelijk van het geslacht van het betreffende woord: onzijdige en mannelijke woorden krijgen de uitgang -*s* of -*en*, zoals *aimels* (mieren; m.), *hynjers* (paarden, o.), *bieuwren*

(boeren, m.) *gleizen* (glazen, o.). Vrouwelijke woorden krijgen meestal een uitgang *-e*, dus *moske* (mussen) en *blome* (bloemen). Toch is dit systeem niet waterdicht: er zijn ook mannelijke en onzijdige naamwoorden die eindigen op de vrouwelijke uitgang *-e*, zoals *schúene* (schoenen, m.) en *swiine* (varkens, o.) Ook sommige vrouwelijke naamwoorden krijgen een uitgang *-s* of *-en* in het meervoud, zoals *sekretaresses* en *bieuwrinnen*. Dit is dus ook een kwestie van uit het hoofd leren – het is maar goed dat er dialectcursussen bestaan voor nieuwkomers op Schiermonnikoog.
De meervoudsvorming in het Standaardfries wijkt af van het Nederlands: het kent de (dubbele) meervoudsuitgang *-ens* in bijvoorbeeld *learzens* 'laarzen'; het krijgt de uitgang *-s* wanneer het woord eindigt op *-ing*, zoals in *leunings* 'leuningen' en *feroarings* 'veranderingen'; en het heeft enkele woorden die alleen hun stamklinker veranderen in het meervoud, zoals in het meervoud van *ko* 'koe': *kij*, of woorden die gelijk zijn in enkelvoud en meervoud, zoals *skiep* 'schaap': *skiep*. Dat we in dit laatste geval met een meervoud te maken hebben kun je zien aan het lidwoord: *it skiep* (enkelvoud) versus *de skiep* (meervoud). In het Aasters en het Westers vinden we ook de meervouden *schiep* voor 'schapen' en *ki* voor 'koeien' voor, evenals *hos* voor 'paarden'. In het Amelands spreekt men echter van *skapen*, *koeies* en *pea'den*. Toch zijn er nog enkele Friese meervoudsvormen: zoals Amelands *hearings* 'haringen' (ook: Texels) en *ingels* 'engelen'. Woorden die in het Nederlands een meervoud op *-eren* krijgen (wat ook weer zo'n dubbel meervoud is), zoals 'kinderen' en 'eieren', krijgen in het Amelands en in het Texels meestal een uitgang *-ers*: *kienders* en *eiers*.

Verkleinwoorden

Nederlandse dialecten zijn dol op verkleiningen, en ze hebben daar vaak een ingewikkeld systeem voor. De Waddeneilanden zijn daarop geen uitzondering. Het verkleinwoordvormingsysteem van het Texels kiest bijvoorbeeld doorgaans voor kortere vormen (*kampie*) dan het Nederlands (*kammetje*). Hierin komt het overeen met het West-Fries. Hoe ingenieus het systeem van verkleinwoordvorming is, blijkt pas als we proberen er wat regels voor op te stellen:

☑ Een woord dat eindigt op -m krijgt de verkleiningsvorm *-pie*.

Texels. *kompie* 'kommetje', *lampie* 'lammetje', *kampie* 'kammetje', *sompie* 'sommetje', *raampie* 'raampje'.

☑ Een woord dat eindigt op -ng krijgt de verkleiningsvorm –*kie*.

Texels. *rinkie* 'ringetje', *kettinkie* 'kettinkje', *dinkie* 'dingetje', *tonkie* 'tongetje', *wankie* 'wangetje', *slankie* 'slangetje'.

☑ Een woord dat eindigt op [l, n, r] of een klinker krijgt de verkleiningsvorm -tje.

Texels. *bòòltje* 'balletje', *veltje* 'velletje', *montje* 'mannetje', *kontje* 'kantje', *kartje* 'karretje', *tortje* 'torretje', *stòòrtje* 'sterretje'.

☑ Een woord dat eindigt op [f, g, k, p, s] krijgt de verkleiningsvorm -*ie*.

Texels. *stoffie* 'stofje', *lichie* 'lichtje', *plakkie* 'plakje', *droppie* 'dropje', *versie* 'versje'.

Andere Waddendialecten volgen weer een net iets andere systematiek, die verwant is aan die in het Fries. In die laatste taal worden verkleinwoorden gevormd door -*ke*, -*tsje* of -*je* toe te voegen aan de stam. Als de stam eindigt op een stomme *e*, wordt deze weggelaten in de verkleinvorm. De dialecten van Terschelling (waarschijnlijk ook het Midslands, al ontbreken daar de gegevens voor) hebben min of meer het Friese systeem van verkleinwoordvorming:

☑ Een woord dat eindigt op een klinker, of op [m, p, f, s, r] krijgt -*ke*.

Aasters. *aaike* 'eitje', *boomke* (verouderd: *boomtje*) 'boompje', *hapke* 'hapje', *wyfke* 'vrouwtje', *roaske* 'roosje' (maar: *fe'sje* 'versje'), *earke* 'oortje'. Idem in het Westers.

Als een woord eindigt op *r* wordt soms een verbindings -*e* geplaatst tussen de stam en het achtervoegsel, zoals in de Westerse vorm *eareke* 'oortje'.

☑ Een woord dat eindigt op [l, n, t, d] krijgt de verkleiningsvorm –*tsje* (of in het Westers: -*tse*).

Aasters. *tsjetteltsje* 'keteltje', *túntsje* 'tuintje', *kotsje* 'katje', *laadsje* 'laadje'.
In het Westers krijgen al deze woorden de uitgang -tse: *tsjetteltse*, *túntse*, *katse*, *laadse*.

☑ Een woord dat eindigt op [k, g, ng] krijgt de verkleiningsvorm -*je*, (en *ng* verandert in *nk*).

Aasters. *stokje* 'stokje', *eagje* 'oogje', *dinkje* 'dingetje'. Idem in het Westers.

Het Schiermonnikoogs heeft, in tegenstelling tot het Nederlands én het Fries, maar net als bijvoorbeeld het Engels, geen achtervoegsel dat van een zelfstandig naamwoord een verkleinwoord maakt. Wanneer men spreekt over een klein ding of persoon, voegt men het woord *lytj* toe, dat 'klein' betekent. Een enkel woord draagt wel een (historisch) verkleinwoord-achtervoegsel in zich, zoals *mutjen* 'tante' en *petjen* 'pet'. Maar wanneer deze woorden verkleind worden, spreekt men toch van een *lytj mutjen* of een *lytj petjen* (in het Engels: *little aunt, little cap*).
Het Amelands heeft een eigen systeem voor de vorming van verkleinwoorden. In het oosten gebruikt men in de meeste gevallen het achtervoegsel -*tje*, in het westen het achtervoegsel -*ke*. De regels kunnen als volgt worden geformuleerd:

☑ Algemene regel: voeg aan de stam -*ke* (west) toe of -*tje* (oost).

Oost-Amelands: *kopje, gatje, pantje*. **West-Amelands:** *kopke, gatke, pantke*.

☑ Stammen die eindigen op [n] krijgen het achtervoegsel -*tke*.

Amelands. *boantke* ‘boontje’, *haantke* ‘haantje’, *mantke* ‘mannetje’, *hantke* ‘handje’.

☑ Stammen die eindigen op [k, g, ng] krijgen het achtervoegsel *-je*.

Amelands. *haakje, doekje, oochje, bruchje* ‘bruggetje’, *dachje, plankje*.

Alsof het systeem al niet ingewikkeld genoeg is, zijn er ook uitzonderingen die altijd hetzelfde achtervoegsel krijgen: *bloemke, aaike*.

Persoonlijke voornaamwoorden

Onder de Texelse boeren werd het volgende *sèèggie* wel gebruikt wanneer men elkaar afgunstig was: *Wee de wiend en sullie de rege*. Hierin komen twee persoonlijke voornaamwoorden (woorden als *ik, jij, hij*) voor, die een spreker van het Standaarnederlands misschien niet onmiddellijk als zodanig zou herkennen: *wee* ‘wij’ en *sullie* ‘zij’. In plaats van het laatste woord wordt ook wel *hullie* gebruikt. De meeste andere persoonlijke voornaamwoorden worden iets anders uitgesproken dan in het Nederlands: *ik*, *jee*, *hee*, *see*, *wee*, *jullie* (met de *u* van *mus*).
De Friese persoonlijke voornaamwoorden wijken in vorm iets af van de Nederlandse. De Friese eilanddialecten hebben Friese voornaamwoorden die soms afwijken in klank van het Standaardfries, zoals blijkt uit het onderstaande schema. De vormen voor de derde persoon meervoud (*jà, jo, jà*) zijn overigens ook afgeleid van het oudere Friese *hja*, dat nu alleen nog voor de derde persoon enkelvoud gebruikt wordt. De beleefdheidsvorm (*je, ji, jo*) is apart in het rijtje opgenomen, omdat deze ook een eigen werkwoordsvervoeging heeft.

NL	Fries	Schier	Aasters	Westers	Midslands	Amelands
ik	*ik*	*ik*	*ik*	*ik*	*ik*	*ik*
jij	*do*	*dò*	*do*	*dò*	*dou*	*dou*
u	*jo*	*je*	*ji*	*jo*	*jij*	*jou*

hij, zij, het	*hy, sy/hja, it*	*hy, jò, it*	*hi, jo, et*	*hy, jà, et*	*hij, sij, ut*	*hij, sij, ut*
wij	*wy*	*wy*	*wi*	*wy*	*wij*	*wij*
jullie	*jimme*	*jimme*	*jim*	*jomme*	*jim*	*jimme*
zij	*sy*	*jà*	*jo*	*jà*	*sij*	*sij*

Op Ameland en Midsland komt een variant van de Friese vorm *do* voor de tweede persoon enkelvoud voor, *dou*. Het Amelands kent ook nog een beleefdheidsvorm *jou*. Hoe je *dou* en *jou* moet gebruiken, verschilt van oudsher van dorp tot dorp. In Buren zegt men vrijwel altijd *dou*; in Nes zegt men alleen tegen kinderen en intimi *dou* en in de overige gevallen *jou*; in Hollum zegt men *dou* tegen het mannelijk geslacht en *jou* tegen het vrouwelijk geslacht (dus ook tegen jonge meisjes).
In de Friese (en veel Noord-Nederlandse) dialecten is het ook mogelijk om de eigennaam van de persoon die aangesproken wordt te noemen als men beleefd wil zijn: *Het Trijn al koffy had?* waarbij Trijn degene is die wordt aangesproken. Een ouderwetse zegswijze die nog voorkomt in het Texels is *wel jajet (wel ja het)* of *wel ninnet (wel neen het)!* wanneer je iets bevestigt of ontkent. Dus: *Ken ik effies om een bakkie komme?* 'Kan ik even op de koffie komen? *Wel jajet!* 'Welja!'

Werkwoorden

De werkwoordsvervoeging in het Texels wijkt niet erg af van het Nederlands. Toch zijn er een aantal verschillen, die we ook in de andere West-Friese dialecten aantreffen: eenlettergrepige werkwoorden komen in de eerste persoon overeen met de onbepaalde wijs: *ik doen, ik gaan, ik staan.* Bij eenlettergrepige werkwoorden komt er in het meervoud een *–e* achter die vorm van de onbepaalde wijs*: we gane, we stane* enz. Bij de voltooide deelwoorden wordt het voorvoegsel *ge-* altijd weggelaten, net als in de andere Waddendialecten en in het Fries, dus zeg je in het Texels *Ik hew dat deen* 'ik heb dat gedaan' (zoals je in het Fries zegt *Ik haw dat dien*).
De onbepaalde wijs van het Friese werkwoord kent drie uitgangen: op *-n, -e* en *-je*. Hetzelfde geldt voor het Aasters, het Westers en het Schiermonnikoogs. De uitgang *-n* komt in het Fries niet zo vaak voor als in het Nederlands: namelijk alleen in eenlettergrepige woorden als *dwaan* (Westers: *dwean*)

'doen', *sjen* (Schiermonnikoogs: *sjain,* Terschellings: *sjean*) 'zien', *jaan* (Westers: *jean*) 'geven'. Deze werkwoorden zijn altijd onregelmatig. Werkwoorden op -*e* komen ook in het Amelands en Midslands veel voor. Voorbeelden zijn: *sitte* 'zitten', *drinke* 'drinken', *knippe* 'knippen'. Bij deze voorbeelden hebben we in de eerste twee gevallen te maken met onregelmatige werkwoorden: deze werkwoorden krijgen namelijk niet de standaard verledentijdsuitgang, maar veranderen van klinker in de verleden tijd (*sit*-*sat*). Een regelmatig werkwoord is *knippe*, waarvan we hier de verbuigingen in het Schiermonnikoogs en het Amelands laten zien. De tweede en derde persoon meervoud worden op dezelfde manier verbogen als de eerste persoon.

Schiermonnikoogs. *knippe* 'knippen'		**Amelands.** *knippe* 'knippen'	
ik knip	ik knipte	ik knip	ik knipte
dò knipste	dò knipteste	dou knipste	dou knipteste
e knippe	je knippe	jou knippe	jou knipte
hy knipt	hy knipte	hij knipt	hij knipte
wy knippe	wy knipten	wij knippe	wij knipte
(ik hew) knipt		(ik hew) knipt	

De tweede persoon enkelvoud *dò, dou* en de beleefdheidsvorm *je, jou* hebben een afwijkende verbuiging. In het Amelands krijgt geen enkele meervoudsvorm een slot -*n*, in het Schiermonnikoogs (en het Fries) komt de -*n* wel voor in de verledentijdsvormen.
De groep –*je*-werkwoorden bestaat in het Nederlands helemaal niet en wijkt ook sterker af in haar verbuiging. Deze werkwoordsklasse vinden we in de Friese dialecten op Terschelling en Schiermonnikoog. Enkele voorbeelden: *keapje* (Schier: *kaipje*) 'kopen', *fiskje* 'vissen', *wurkje* (Schier, Aasters: *werkje,* Westers: *workje*) 'werken'. De verbuigingen voor Schiermonnikoogs *werkje* zijn als volgt:

Schiermonnikoogs. *werkje* 'werken' **Fries.** *wurkje* 'werken'

tegenwoordige tijd	*verleden tijd*	*tegenwoordige tijd*	*verleden tijd*
ik werkje	ik werke	ik wurkje	ik wurke
dò werkeste	dò werkeste	do wurkest	do wurkest
je werkje	je werken	jo wurkje	jo wurken
hy werke	hy werke	hy wurket	hy wurke
wy werkje	wy werken	wy wurkje	wy wurken
(ik hew) werke		(ik haw) wurke	

In het Schiermonnikoogs heeft de derde persoon enkelvoud zowel in de tegenwoordige als in de verleden tijd een uitgang op *–e,* terwijl het Standaardfries twee verschillende uitgangen heeft, namelijk *-et* in tegenwoordige en *-e* in verleden tijd. Het Aasters en Westers volgen geheel het Fries. Een ander verschil tussen het Fries en het Schiermonnikoogs is dat het voltooid deelwoord in het Schiermonnikoogs soms eindigt op *-ed,* namelijk wanneer het voltooid deelwoord tevens gebruikt kan worden als bijvoeglijk naamwoord: *in straunged schip* 'een gestrand schip'. Het Schiermonnikoogs vertoont overigens meer dan het Fries onregelmatige klankveranderingen in de werkwoordsvormen van de tegenwoordige tijd. Zo is er bijvoorbeeld een klankverschil tussen *ik stopje* 'ik stop' en *dò stopeste* (uitgesproken met lange oo) 'jij stopt' en tussen *ik winje* 'ik woon' en *dò weneste* 'jij woont'.

Samenstellingen en afleidingen

Door twee woorden of woorddelen aan elkaar te plakken kun je nieuwe woorden maken. In het Nederlands maken we bijvoorbeeld van *brief* en *kaart* het nieuwe woord *briefkaart*, en van *dom* en *heid* het woord *domheid.* In het eerste geval worden er twee al bestaande woorden aan elkaar geplakt: we spreken dan van 'samenstelling'. In het tweede geval is een van de onderdelen van het nieuwe woord niet zelf een woord: *heid* komt niet als een los woord voor in het Nederlands. We spreken dan van 'afleiding'.
In de manier waarop samenstellingen en afleidingen worden gemaakt lijken alle Waddendialecten wel wat op het Fries. We zullen hier een aantal Friese kenmerken noemen die van toepassing zijn op de Waddendialecten. Ter

illustratie geven we in eerste instantie Texelse voorbeelden, om te laten zien dat de meeste Friese kenmerken ook nog op dit ‘Hollandse’ dialect van toepassing zijn. Tussen haakjes staan de dialecten waarin dezelfde woordvormingen voorkomen (soms iets anders uitgesproken).

☑ In het Fries komen samenstellingen voor met een verbindings -*e* waar deze in het Nederlands ontbreekt.

Texels. *appelemoes* ‘appelmoes’, *brievekaart* ‘briefkaart’ (ook: Aasters), *deugeniet* ‘deugniet’ (ook: Westers, Aasters, Amelands, Schiermonnikoogs), *neutemuskaat* ‘nootmuskaat (ook: Westers, Aasters, Schiermonnikoogs), *peperement* ‘pepermunt’ (ook: Westers, Aasters).

☑ Er zijn ook samenstellingen waarin in het Nederlands juist wel zo’n verbindingselement voorkomt en dit in het Fries ontbreekt.

Texels. *fezontei* ‘fazantenei’, *kipei* ‘kippenei’, *kiphok* ‘kippenhok, *meeuwei* ‘meeuwenei’, *pankoek* ‘pannenkoek (ook: Westers, Aasters, Amelands, Schiermonnikoogs).

☑ Het Fries heeft een voorkeur voor het achtervoegsel -*igheid* waar het Nederlands het kortere achtervoegsel -*heid* heeft.

Texels. *dovigheid* ‘doofheid’, *geliekigheid* ‘gelijkheid’, *gemenigheid* ‘gemeenheid’ (ook: Aasters, Amelands, Schiermonnikoogs), *lompigheid* ‘lompheid’, *stievigheid* ‘stijfheid’.

☑ Wanneer een afleiding in het Nederlands eindigt op -*achtig*, heeft het Fries meestal -*ig*.

Texels. *herrefstig* ‘herfstachtig’ (ook: Westers, Aasters, Amelands, Schiermonnikoogs), *kepottenig* ‘kapotachtig’, *vissig* ‘visachtig’ (ook: Amelands, Schiermonnikoogs), **Aasters.** *oastewinig* ‘ruw met kleine barstjes’ (van handen, lippen) (ook: Amelands.), *hollig* ‘neiging tot op hol slaan’ (van paard).

☑ Als het eerste deel van een samenstelling een werkwoordsvorm is, wordt hier vaak -*ers* aan toegevoegd.

Texels. *broodeterstied* 'etenstijd' (ook: Aasters), **Aasters.** *witerskolk* 'witkalk' (ook: Amelands, Schiermonnikoogs), **Amelands.** *ea'pelskillersmeske* 'aardappelschilmesje' (ook: Schiermonnikoogs), *ô(f)drogersdoek* 'theedoek'.

☑ Heel gebruikelijk zijn samenstellingen waarvan het eerste deel bestaat uit een verkleinwoord.

Texels. *vessiezakkie* 'vestzak' (ook: Amelands, Schiermonnikoogs), **Aasters.** *foegeltsjekouw* 'vogelkooi', *kikketsjedril* 'kikkerdril', *potsjekoek* 'stroopkoek, tulband' (ook:Westers), **Amelands.** *duumkesuger* 'duimzuiger'.

☑ In een aantal samenstellingen zijn de woorddelen omgekeerd geordend ten opzichte van het Nederlands.

Texels. *neusiebloed* 'bloedneus', *wiêdewaag* 'wagenwijd' (ook: Amelands, Schiermonnikoogs), **Aasters.** *pinehole* 'hoofdpijn' (ook: Westers, Amelands, Schiermonnikoogs), *pineboek* 'buikpijn' (ook: Amelands, Schiermonnikoogs) *pinefoare* 'pijn in de maagstreek'.

Tot slot vinden we in het Texels nog een aantal afleidingen met een Friese uitgang: *ferlangenis* 'verlangen', *groetenis* 'groeten' (ook: Amelands, Schiermonnikoogs), *verkouwenis* 'verkoudheid', *gebrekkelijk* 'gebrekkig', *goedelijk* 'goeiig' en *kouwelijk* 'koud'. Andere (West-Friese) samenstellingen/afleidingen in het Texels die afwijken van het Nederlands zijn: *beelderig* 'beeldig', *gronderig* 'grondig', *onwèènst* 'aanwensel', *levendig* 'levend', *driewield* 'driewielig', *oudte* 'ouderdom', *armpie-deur* 'gearmd'.

Het volgende verschijnsel is heel oud Fries. Dit vinden we niet meer terug in het Texels, maar bijvoorbeeld nog wel in de mengdialecten op Ameland en Terschelling, en de 'echt Friese' dialecten op Terschelling en Schiermonnikoog:

☑ Een Fries achtervoegsel om afleidingen mee te vormen is de uitgang -*sk*.

Amelands. *maa'tsk* 'krols' (ook: Schiermonnikoogs), *stadsk* 'stads' (ook: Schiermonnikoogs), **Aasters.** *greatsk* 'trots' (ook: Westers, Amelands), *brosk* 'broeds' (ook: Westers, Amelands, Schiermonnikoogs), **Schiermonnikoogs.** *scheetsk* 'schijterig, bleek'.

Het laatste verschijnsel dat we hier bespreken is ook Fries, en komen we onder de Waddendialecten eigenlijk alleen nog tegen in het Schiermonnikoogs, al wordt ook daar steeds meer de 'Nederlandse' vorm gevonden:

☑ In het Fries komen afleidingen voor op *–ens* in plaats van Nederlands -*heid*.

Schiermonnikoogs. *ferkaudens* 'verkoudheid', *ferganklikens* 'vergankelijkheid', *gemienens* 'gemeenheid', *múedens* 'moeheid', *swiermúedigens* 'zwaarmoedigheid'.

In het Amelands treffen we nog een enkel relict aan met dit achtervoegsel, zoals *mallens* 'malligheid', maar meestal gaat de volgende regel op:

☑ In het Amelands komt vaak het achtervoegsel -*te* voor in plaats van het Nederlandse -*heid* of het Friese -*ens*.

Amelands. *sunechte* 'zuinigheid', *nijsgierechte* 'nieuwsgierigheid', *stèèlte* 'steilheid', *stevechte* 'stevigheid'.

5. Zinsbouw

Dialecten verschillen niet alleen van de standaardtaal doordat ze andere woorden gebruiken of doordat die woorden op een andere manier worden uitgesproken, maar ook doordat ze woorden op een andere manier aan elkaar rijgen tot zinnen: de zinsbouw of *syntaxis* van een dialect kan verschillen van die van de standaardtaal.

Tot voor kort was die speciale zinsbouw van Nederlandse dialecten veel minder goed in kaart gebracht dan de andere verschillen met de standaardtaal. Boeken over dialecten bevatten lange lijsten met bijzondere woorden, en een min of meer uitgebreide beschrijving van de speciale uitspraak, maar aan de syntaxis wordt zelden meer dan een paar woorden gewijd. Dat is jammer, want ook de kleine verschillen in de vorm van zinnen kunnen ons veel leren over de manier waarop dialecten werken.

Het Meertens Instituut in Amsterdam, waar wij werken, heeft daarom in de afgelopen jaren een uitgebreid onderzoek gedaan om de dialectzinsbouw in kaart te brengen. Ook op de Waddeneilanden zijn onderzoekers geweest – behalve overigens op Vlieland, omdat daar immers weinig meer overgebleven leek te zijn van het oorspronkelijke dialect. Daar staat tegenover dat er op Terschelling in drie verschillende plaatsen enquêtes zijn uitgevoerd. Al met al hebben we zo een redelijk beeld gekregen van de zinsbouw van de Waddendialecten.

De komende jaren zal er een wetenschappelijke *Syntactische Atlas* verschijnen, waarin heel nauwkeurig voor enkele honderden dialecten wordt genoteerd hoe allerlei zinsconstructies in het hele Nederlandse taalgebied gemaakt worden. Hier kunnen we alvast een tipje van de sluier oplichten voor de Waddeneilanden.

Overigens past bij dit hoofdstukje een waarschuwing. We hebben onze voorbeelden in dit hoofdstuk over zinsbouw letterlijk overgenomen uit de *Syntactische Atlas*, en omdat het daar om de zinsbouw gaat, wordt er veel minder precies gelet op details van de uitspraak en de spelling dan wij gewend zijn in de andere hoofdstukken. We hebben de spelling hier ook niet aangepast aan de op de eilanden gebruikelijke, omdat dit de toch al een beetje ingewikkelde vergelijking van de verschillende patronen verder zou bemoeilijken.

Ik zit stoofperen en schillen

Soms vonden de onderzoekers bepaalde constructies niet meer die vroeger wel op de eilanden moeten zijn gebruikt. Op Schiermonnikoog moet men tot niet zo heel lang geleden 'Ik zit peren en schil' hebben gezegd in plaats van 'Ik zit peren te schillen'. Enkele eeuwen geleden kwam een verwante constructie waarschijnlijk zelfs in heel Nederland voor. De zeventiende-eeuwse dichter Constantijn Huygens – een Hagenaar – zegt ook over een vrouw dat ze 'sat ajuijn en schelde' (uien zat te schillen). Schiermonnikoog was een van de laatste twee plaatsen waar deze constructie nog werd gebruikt, maar ook hier lijkt ze inmiddels verdwenen. Toen twee sprekers van het dialect moesten zeggen of ze het zinnetje 'Marie zit stoofpoare en schieln' acceptabel dialect vonden, zei een van hen: "Ik dacht dat 't een typfout was." Ze gaven de voorkeur aan het zinnetje 'Marie zit stoofpoare te schieln' –zoals andere Nederlanders en ook zoals sprekers van andere Waddendialecten:

Texel:	Marie zit stoofpere te skille.
West-Terschelling:	Marie zit stoofpere te skielje.
Midslands:	Marie zit te stoofpeerkes schillen.
Aasters	Marie zit te pearren skyljen (schyljen).
Ameland:	Marie zit stienperen te skilln.
Schiermonnikoog:	Marie zit stoofpoare te schieln.
	Marie zit te poareschieln.

Zoals uit dit overzichtje al blijkt, vonden de sprekers van het Aasters en het Schiermonnikoogs nog een variant waar men elders niet aan gedacht had: 'Marie zit te peren schillen'. De meeste Nederlanders kunnen dat niet op die manier zeggen, met dat *peren* tussen *te* en het werkwoord in, maar misschien zien de Schiermonnikogers *perenschillen* wel als één woord, net als *stofzuigen* dat in het Nederlands is – je kunt best zeggen 'hij loopt te stofzuigen'. *Stoofpeerkesschillen* is wel een opmerkelijk woord: meestal duiden dit soort uit meedere delen samengestelde woorden begrippen aan die je heel vaak gebruikt, maar het is niet duidelijk dat 'stoofpeertjes schillen' vroeger op de eilanden net zo'n gewone activiteit was als stofzuigen nu. Ook in het Fries en

in het Stadsfries kun je veel makkelijker dan in het Nederlands van een werkwoord en een lijdend voorwerp één woord maken:

Nederlands:	Hij is naar huis om koffie te drinken
Stadsfries:	Hij is naar huus te koffydrinke.

Met werkwoorden als *zitten, staan, komen, lopen* en *hangen* zijn nog meer opmerkelijke dingen aan de hand. Als je onze stoofperenzin in het Nederlands in de toekomende tijd zou zetten, kun je het woordje *te* weglaten (hoewel veel mensen dit ook niet zullen doen):

Marie zal stoofperen zitten (te) schillen.

In het standaard-Fries, en ook in de Friese Waddendialecten blijft dat woordje *te* in ieder geval altijd staan. Zo'n verschil heb je misschien nog sterker als je het werkwoord *kunnen* gebruikt:

Standaardnederlands:	Hij kan staan zeuren.
Texel:	Hij ken staan zeure.
West-Terschelling:	Hie kan steen te emeljen.
Midsland:	Hij kan staan te zeuren.
Aasters:	Hy kan stean te eameljen.
Ameland:	Hij ken staan te seuren.
Schiermonnikoog:	Hie ken staan te zeurn.

Alleen op Texel volgt men dus het Nederlandse patroon (hoewel ook hier geldt dat er ook zuidelijker wel mensen te vinden zijn die zeggen *hij kan staan te zeuren*). "Ja", zei een van de geïnterviewde West-Terschellingers, "'t loopt makkelijker met *te* ervoor". Maar dat gemak komt alleen doordat men een oor heeft gekregen voor het eigen dialect: op Texel vinden ze *staan te zeure* helemaal niet makkelijker lopen, maar struikelen ze juist over *te*.
Zoals uit deze voorbeelden al blijkt, zijn verschillen in zinsbouw soms heel subtiel. Dat is een van de wonderen van de menselijke taal: dat kinderen kennelijk moeiteloos kleinigheden oppikken en zich eigen maken die je als volwassene nauwelijks nog opmerkt – behalve dat je een zin met of zonder

die kleinigheid makkelijker vindt lopen, zonder dat je goed kunt uitleggen waar dat precies aan ligt.

Rode en groene volgorde

De onderzoekers dreven de dialectsprekers overigens soms tot wanhoop met hun enorm gedetailleerde vragen. Neem de volgorde van werkwoorden die aan het eind van de zin in groepjes bij elkaar staan, bijvoorbeeld *eten* en *wil* in:

- 'Groene' volgorde: Ik denk dat Eddy morgen brood *eten wil*.
- 'Rode' volgorde: Ik denk dat Eddy morgen brood *wil eten.*

Volgens moderne taaladviesboeken zoals de *Schrijfwijzer* van Jan Renkema zijn allebei de zinnen toegestaan in het Standaardnederlands, en uit taalkundig onderzoek blijkt ook dat ze allebei gebruikt worden. Een paar decennia geleden lag dat nog anders: de 'groene' volgorde werd afgekeurd en de 'rode' werd aangeraden.

Die kleurnamen verwezen overigens naar een landkaart waarop ooit was ingetekend aan welke volgorde men in welke dialecten de voorkeur gaf. De plaatsen waarin men liever *wil eten* zei, werden in het rood ingetekend, en de plaatsen waar men *eten wil* zei, in het groen. Friesland lag in het groene gebied, en Holland in het rode. In Duitsland gebruikt men net als in Friesland de groene volgorde, en dat is mogelijk een reden waarom men in Nederland heel lang de voorkeur gaf aan de rode: hoe minder onze taal op het Duits leek, hoe beter.

Inmiddels zijn in veel gebieden rood en groen door elkaar gaan lopen: het is niet meer zo duidelijk, en allebei de volgordes worden wel gebruikt. De Texelse dialectsprekers aan wie de bovenstaande zin werd voorgelegd raakten soms behoorlijk in de war: wat zeg je nu precies in je eigen dialect? *Eten wil* of *wil eten?* "As ik 't zo as op me ouwe gat zou zegge dan heb je *Ik denk dat Eddy morgen brood eten wil*", zei een van hen. Om daar later aan toe te voegen: "Maar *brood wil ete* kan ok."

Op de andere eilanden had men hier overigens minder problemen mee. Overal gaf men de voorkeur aan de groene volgorde:

Texel:	brood eten wil/brood wil eten

Terschelling/Ameland/Schiermonnikoog: brood (bolle) eten wil

Moeten kunnen zwemmen

Nu is dit nog relatief eenvoudig. Behalve twee kun je ook drie (of zelfs nog meer) werkwoorden op een rijtje zetten, zoals aan het eind van het zinnetje 'ik vind dat iedereen *moet kunnen zwemmen'.* Die drie werkwoorden kun je volgens de wetten van de logica op zes verschillende manieren achter elkaar plaatsen:

- Ik vind dat iedereen	moet kunnen zwemmen.
-	moet zwemmen kunnnen.
-	kunnen zwemmen moet.
-	kunnen moet zwemmen.
-	zwemmen moet kunnen.
-	zwemmen kunnen moet.

Het opmerkelijke is dat ieder van die zes volgordes wel ergens in het Nederlandse taalgebied gebruikt wordt, of anders wel in het Duitse, dat ook veel variatie vertoont op dit vlak. In sommige dialecten tref je zelfs meer dan één volgorde aan. Hoe kom je er nu achter welke volgorde waar gebruikt wordt? Er zit weinig anders op dan voor ieder dialect het hele rijtje af te gaan, en steeds te vragen: kunt u dit zo zeggen? En kunt u het ook zo zeggen? En dat dan zes keer.

Het volgende probleem dat zich dan voordoet, is dat je het na twee of drie van die verdraaiingen al bijna niet meer weet. Gaat u voor u zelf maar na: welk van de bovenstaande zes volgordes zou u kunnen gebruiken? Ze zijn natuurlijk allemaal te begrijpen. *Dat je kunnen zwemmen moet*, bijvoorbeeld, klinkt dat nu zo slecht? Hoe langer je erover nadenkt, hoe gewoner het wordt. Toch is het een van de minst voorkomende volgordes in het Nederlandse taalgebied.

Op Schiermonnikoog waren ze het over één ding eens: als ze al niet een geheel andere constructie gebruikten, gaven ze de voorkeur aan *zwomme kinne mot.* Net als in het geval van groepjes van twee werkwoorden is dit dus precies het omgekeerde van wat je normaal gesproken in het Standaardnederlands zou zeggen. Ook op de andere eilanden was men het

daarover vrij snel eens. Nadat ze zich door een paar van de bovenstaande zes mogelijkheden hadden doorgeworsteld, zei een van de twee West-Terschellingse deelnemers aan ons onderzoek tegen de vrouwelijke onderzoeker: “We zijn 't alletwee eens, dus daar blijft 't bij. Zo is 't gewoon. Ik kan d'r ook niks aan doen, meisje.”
Zoals je zou kunnen verwachten, heeft het Texels als enige Waddendialect weer dezelfde volgorde als de standaardtaal en de Hollandse dialecten.

- Standaardnederlands:	Ik vind dat iedereen moet kunnen zwemmen.
- Texel:	Ik vind dat iederien moet kenne zwemme.
- West-Terschelling	Ik fien dat iederien zwomme kanne mot.
- Midslands:	Ik vind dat elkien zwemme kanne mot.
- Aasters:	Ik fin dat iederien swomme kanne mot.
- Ameland:	Ik fien dat iederien swimme kenne mot.
- Schiermonnikoog:	Ik fien dat elkenien zwomme kinne mot.

Wat het onderzoek extra lastig maakte, was dat veel mensen in het dagelijks leven en in de gewone spreektaal dit soort tamelijk ingewikkelde constructies liever vermijden. Daardoor hebben mensen de neiging om dit soort zinnen te vereenvoudigen. Nadat hij een heleboel van de bovenstaande zinnetjes gehoord had, verzon een van de geïnterviewde Schiermonnikogers een wat natuurlijker klinkend alternatief:

- Ik fien een mens moet zwomme kinne.

Dit is een typisch spreektalig zinnetje; een verschil met onze voorbeelden van hierboven is dat het woordje *dat* ontbreekt. Er lijkt hier sprake van ‘directe rede’ die je als volgt zou kunnen opschrijven:

- Ik vind: een mens moet zwemmen kunnen (of: kunnen zwemmen).

Het tweede stukje van de zin (vanaf ‘een mens’) is daardoor geen bijzin meer, maar een nieuwe hoofdzin. Maar in onze voorbeelden wilden we nu juist graag uitzoeken hoe al die werkwoorden in de bijzin aan elkaar werden geregen.

In sommige beschrijvingen van het Fries wordt het gebruik van dit soort directe rede wel als een kenmerkend verschil tussen die taal en het Nederlands genoemd. Wij zijn er niet zo zeker van dat dit juist is. Volgens ons zeggen mensen in heel Nederland wel dit soort zinnetjes. Een verschil is misschien dat er in het Nederlands een rijkere schrijftaaltraditie is, en mensen meer gewend zijn in de 'officiële taal' gedachteloos zinnen te schrijven die ze in het dagelijks leven niet zo makkelijk zouden uitspreken, en omgekeerd.

Schrijftaal, spreektaal en dialect

Er zijn meer voorbeelden van dit soort constructies die dialectsprekers als typisch voor hun eigen dialect of hun eigen streektaal beschouwen, maar die misschien wel in heel Nederland gebruikt worden, maar dan alleen in de spreektaal en niet of nauwelijks in de schrijftaal. In beschrijvingen van het Fries worden bijvoorbeeld weleens zinnen als de volgende aangehaald:

- Pûltsjes hâld ik net fan.

In Standaardnederlandse schrijftaal zou dit vertaald worden als 'Ik houd niet van peultjes', of 'Van peultjes houd ik niet'. Maar vrijwel alle Nederlanders, en niet alleen de Friezen, zeggen bij tijd en wijle 'Peultjes houd ik niet van'. Nog zo'n verschil: de dialectsprekers werd ook overal gevraagd om de zin 'Ik geloof dat ik groter ben dan hij' te vertalen in het eigen dialect. Al eeuwenlang worden in het Nederlands in dat soort zinnen zowel het woordje *dan* als het woordje *als* gebruikt. Ooit heeft men besloten dat *dan* daar 'goed' is, en *als* fout. Een reden waarom men vervolgens aan die keuze heeft vastgehouden is mogelijk geweest dat *als* in dit soort gevallen in het Duits wordt gebruikt: men wilde de verschillen tussen de twee talen zo duidelijk mogelijk maken en koos dus de vorm die niet in de grotere buurtaal voorkwam. Voor de dialecten is echter het Nederlands weer de grote buur, en hoewel bijna iedereen hier ook *dan* lijkt te kunnen zeggen, hebben de meeste mensen de voorkeur voor *als* (of *as*) wanneer het om het 'echte' dialect gaat: dat mag nooit al te veel op het Standaardnederlands lijken. Tussen twee West-Terschellingers ontspon zich bijvoorbeeld het volgende gesprekje:

- Her an de westkant van 't dorp sizze wie *as ik*.

- Ja.
- Dat is platter hè? Maar *dan ik* zegge ze hier ook hoor; verderop is 't meer *dan ik*.
- Maar wij zegge *as ik*. Wij zijn platter. Dat is platter.

'Plat zijn' wil hier dus zeggen: anders praten dan in het officiële Nederlands – ook al maak je daarmee dezelfde keuze als Goethe en Heine, die zichzelf waarschijnlijk niet als plat beschouwden.

Een rarenien

Behalve met het Duits hebben de Waddendialecten trouwens op het eerste gezicht ook nog iets gemeen met het Engels. In het Nederlands kun je het volgende zeggen:

- Jij bent ook een rare.

In zekere zin ontbreekt er aan die zin een woordje: er staat een lidwoord *een* en daarna een bijvoeglijk naamwoord *rare*. Na een bijvoeglijk naamwoord komt meestal nog een zelfstandig naamwoord ('jij bent ook een rare man'), maar hier hoeft dat dus niet. In het Engels kun je zoiets niet doen: 'This is a strange' is geen goed Engels (als je over een boek praat). In plaats daarvan zeg je:

- This is a strange one.

Het woordje *one* (één) staat hier dus op de plaats van het onuitgesproken zelfstandig naamwoord. In de meeste Waddendialecten kun je in dit geval iets zeggen dat op het Engels lijkt:

Texel:	Jij bent ok een rare.
West-Terschelling:	Do bist ek een raren ien.
Aasters:	Do bist ook een raren ien.
Ameland:	Jou ben ook een raren ien.
Schiermonnikoog:	Do bist ook een nuvern ien.

In Midsland op Terschelling werd deze vraag overigens niet duidelijk beantwoord; en het Schiermonnikoogse *nuver* is het Friese woord voor 'raar'. De dialecten verschillen toch wel in een aantal opzichten van het Engels. In de eerste plaats is het woordje *ien* niet verplicht: net als in de standaardtaal kun je in het dialect ook wel zeggen 'jij bent (do bist) een rare'. En in de tweede plaats krijgt het bijvoeglijk naamwoord in deze gevallen een bijzondere uitgang, namelijk een –*n*. In het Engels hebben bijvoeglijke naamwoorden nooit uitgangen.

Jan herinnert hem dat verhaal

Er is nog een opzicht waarin de meeste Waddendialecten meer lijken op het Engels en het Fries dan op het Nederlands en het Duits: de woordjes *zich* en *zichzelf* komen er niet in voor. In plaats daarvan zeggen de mensen *hem* en *zijn eigen.* In plaats van 'Jan herinnert zich dat verhaal wel' zeggen de mensen bijvoorbeeld:

Texel:	Jan herinnert zich dat verhaal wel.
West-Terschelling:	Jan herinnert um dat verhaal wol.
Midsland:	Jan herinnert um dat verhaal wel.
Aasters:	Jan herinnert um dat verhaal wel.
Ameland:	Jan herinnert em dat verhaal wel.
Schiermonnikoog:	Jan herinnere him dat verhaal wel.

Het valt op dat de zinnen verder heel veel op elkaar lijken: het woord *herinneren* is overal hetzelfde. Dat komt doordat het een woord is dat de moderne dialecten geleend hebben van het Nederlands dat het weer uit het Duits heeft overgenomen. "'t wordt wel gebruukt," zei iemand op Ameland, "maar ik denk dat onze overgrootouders 't niet gebruukten. Maar dat weet je nooit natuurlijk." Vroeger gebruikte men waarschijnlijk andere woorden, zoals *werum tinken.*

Voor de onderzoeker van het dialect is het nu aardig om te zien dat de dialecten wel het woord *herinneren* van het Nederlands overgenomen hebben, maar niet de manier om het te gebruiken. Zo gaat het vaak met talen: het Nederlands leent op zijn beurt tegenwoordig weer veel woorden uit het

Engels, maar dat betekent niet dat het die woorden ook in een Engelse zinsbouw plaatst.
Een uitzondering hierop vormden overigens de Texelaars: ze vertelden dat ze liever een ander woord zouden gebruiken ('Jan weet dat verhaal nog wel'), maar als ze toch op speciaal verzoek *herinneren* gebruikten, dan deden ze dat toch met *zich*. In andere zinnetjes dook *hem* bij hen alsnog op:

- De timmerman heb geen spijkers bij em.
- Fons zag een slang naast em op de bank.

Net als veel andere Nederlandse dialecten gebruikt men op Texel ook vrij consequent *z'n eigen* voor *zichzelf* (er bleken bij het onderzoek voor de Syntactische Atlas in het hele taalgebied maar weinig dialecten te zijn die *zichzelf* gebruiken, en *zijn eigen* komt in ieder geval in heel Holland voor). Op de andere eilanden gebruikt men net als in het Fries in zo'n geval vaak *hem* of *hemzelf*. De laatste vorm is wat je in het Engels zou gebruiken:

- Texel:	Toon bekeek z'n eige d'r es goed in de spiegel.
- West-Terschelling:	Toon bekiekede him/himzelf es goed in de spiegel.
- Midsland:	Toon bekeek umself es goed in de spiegel.
- Aasters:	Toon besa um/umself es goed in de spiegel.
- Ameland:	Toon bekeek emself es goed in de spiegel.
- Schiermonnikoog:	Toon beseeg himsallem es goed in de spiegel.

Hoe komt het dat de dialecten in sommige opzichten meer op het Engels lijken? Daar zijn drie mogelijke verklaringen voor. Het minst waarschijnlijk is dat de dialecten beïnvloed zijn door het Engels: het contact met Nederlands-, Fries- en zelfs Duitstaligen is altijd veel intensiever geweest dan met Engelstaligen. Een andere, ook niet zo heel waarschijnlijke, mogelijkheid is dat de Angelen en de Saksen – die immers oorspronkelijk uit een gebied kwamen dat niet zo ver van het Friese taalgebied aflag – de constructie hebben meegenomen toen ze eeuwen geleden naar Engeland vertrokken. Aan beide kanten van de Noordzee moet dat dan wel lange tijd zijn bewaard, terwijl talen normaal gesproken in alle opzichten erg veranderlijk zijn. Het

Standaardnederlands heeft een vreemd element geleend uit het *Duits*. In het Engels en het Fries is dat niet gebeurd en zijn de 'gewone' manier van zeggen blijven gebruiken.

6. De identiteit van de eilandbewoner

Uit de manier waarop iemand praat, valt veel af te leiden over de achtergronden van die persoon. We kunnen vaak iets zeggen over iemands leeftijd (een jongere gebruikt andere woorden dan een bejaarde), over het geslacht (mannen praten anders dan vrouwen) en over de sociale klasse waartoe de spreker behoort (een bouwvakker heeft een andere uitspraak en een andere woordenschat dan een burgemeester). Ook uit welke streek iemand komt kun je, als je zelf een beetje vertrouwd bent met de verschillen tussen dialecten, nog steeds wel horen.
Wordt een eilander ook direct herkend aan zijn taalgebruik? We vroegen aan een Amelander hoe buitenstaanders denken over het Amelands:

> Het klinkt noordelijk en dan denken ze dat we Fries spreken. Dan zeg ik: als ik Fries zou praten kon u mij niet meer verstaan. Terwijl als ik Amelands praat kun je me wel verstaan. (52-jarige inwoner van Hollum, Ameland)

De Waddendialecten worden misschien wel herkend als noordelijke dialecten, maar omdat de dialecten weinig bekend zijn bij mensen die niet van de eilanden komen, worden ze niet zo snel met de eilanden in verband gebracht.
Dat het dialect zo weinig bekend is, komt ook doordat eilanders zich heel snel aanpassen in hun taalgebruik, en tegen vreemdelingen niet zo snel hun eigen dialect spreken. In een mondelinge enquête op Ameland, die in 2002 door het Meertens Instituut werd uitgevoerd, meldden alle 28 dialectsprekende ondervraagden dat ze tegen niet-Amelanders altijd Nederlands spraken. Iets soortgelijks werd ook al op Terschelling geconstateerd in 1986/1987 door een studente die voor haar scriptie onderzoek deed naar het Aasters. Een Amelandse vrouw zei er tegen ons het volgende over:

> Je moet niet denken dat wij tegen mensen van de vastewal Amelands praten. Ik zou het niet in mijn hoofd halen. Amelands praat je alleen onder elkaar. (69-jarige inwoonster van Nes, Ameland)

Alle eilanders zijn dan ook meertalig: naast het dialect beheersen ze het Standaardnederlands uitstekend, en meestal spreken ze ook nog een aardig woordje Duits en Engels. Fries spreekt bijna niemand echt goed. Zelfs op Schiermonnikoog, het meest 'Friese' eiland hebben de eilanders het gevoel dat ze anders spreken:

> Voor de 'sleutel van de deur' zeggen *kooi fan 'e daar*, maar de Friezen zeggen *kaai fan 'e door* [spelling controleren]. Het zijn ook heel andere mensen. Friezen die Nederlands spreken hebben doorgaans een veel duidelijker accent dan eilanders. Ze zijn het minder gewend om met buitenstaanders om te gaan (59-jarige inwoonster van Schiermonnikoog).

Van de goede beheersing van de Nederlandse taal onder de eilanders wordt in de negentiende eeuw al melding gemaakt door de historicus Allan, die geschiedenisboekjes schreef over Texel, Vlieland, Ameland, Wieringen, Urk en Marken. Allan was van mening dat een goede beheersing van het Nederlands een teken was van beschaafdheid. De "gedurigen omgang met vreemdelingen" was er volgens hem dan ook de oorzaak van dat de eilanders zeer beschaafd waren.

Hoe mensen in de loop van de tijd oordeelden over de eilander bevolking en haar taal, wordt duidelijk uit reisverslagen. De antropoloog Van Ginkel doet in zijn boekje *Groen-zwart, Texels in het hart* verslag van zijn onderzoek naar achttiende- en negentiende-eeuwse reisverslagen. De reisverslagen gaven niet altijd een even goed beeld van de werkelijkheid, omdat de auteurs vaak al hun oordeel over de eilanden en de bewoners velden als ze nauwelijks voet aan wal hadden gezet. Er bestonden nogal wat vooroordelen over de Waddeneilanden – die er tegenwoordig ook nog wel zijn. Nog steeds bestaat er bij sommige mensen, het beeld van totale geïsoleerdheid. Men zou op de eilanden altijd een beetje 'achterlopen' op trends van de vastewal; er zou sprake zijn van grootschalige inteelt en misschien ook wel van kneuterigheid. Toch zijn de eilanders altijd in contact geweest met mensen uit de hele wereld, en als je weet waar je op moet letten, hoor je nog overal eilanders praten, of je nu in Amsterdam loopt of in Parijs.

Uit de reisverslagen van de negentiende eeuw blijkt, dat men op de eilanden meestal wordt aangesproken in de Nederlandse taal. Toch spreekt ook menigeen zijn verbazing uit over de taal die men onderling gebruikt. Zo vermeldt Pieter van Cuyck dat de inwoners van West-Terschelling "eene taal spreken, welke onverstaanbaar is voor de geenen, die de overige Dorpen bewoonen, ofschoon die van Westerschelling het gewoone Hollandsch mede verstaan". Hij vermoedde dat West-Terschelling ooit een nederzetting was geweest van de Nedersaksen, die later de oversteek maakten naar Engeland. Het Westers klonk hem vooral als een soort Engels in de oren. Dit is overigens niet zo vreemd, want er zitten wel een aantal woorden in het Terschellinger dialect die vrijwel overeenkomen met het Engels: zoals *hos* ('paard'), *horri op* ('opschieten), *swiet* ('zoet') en *wiet* ('nat'). Meestal vinden dit soort woorden hun oorsprong in het Fries.
Ook in deze tijd zal een buitenstaander niet zoveel opvangen van het dialect dat op de Wadden gesproken wordt. Het wordt alleen gebruikt wanneer eilanders onder elkaar zijn. Het Standaardnederlands en het dialect hebben op het eiland ieder een duidelijk afgebakende functie: de standaardtaal wordt gebruikt om met buitenstaanders te communiceren, het dialect alleen binnen de eigen groep om onderlinge verbondenheid uit te drukken. Maar wanneer een buitenstaander toch iets weet op te vangen van zo'n gesprek tussen twee of meer eilanders, wat denkt hij daar dan van? We vroegen het aan twee eilanders, maar die dachten er nogal verschillend over. Een Texelaar zei:

> Ze vinden het waarschijnlijk een gemankeerde taal. Ik denk dat mensen sowieso van een dialect denken dat er wat aan mankeert. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

Een jonge Amelander daarentegen meende:

> Nou dat vind ik eigenlijk wel meevallen. Ik heb nooit echt dat ze zeggen 'goh wat klink je plat' ofzo. Nee, helemaal niet zelfs. (23-jarige inwoner van Buren, Ameland)

Bovendien constateren sommige eilanders dat er bij de toeristen gaandeweg meer belangstelling komt voor het dialect:

> Ik zag dat ze op de boot nu aandacht besteden aan de legende van de *tjattelljúed* [schipbreukelingen die door de duinen zouden zwerven]. Dat lijkt me goed: de toeristen lezen dat en krijgen zo iets mee van onze geschiedenis. Ze zouden ook in de duinen steenplaten kunnen aanbrengen met spreuken en gedichten in het dialect. (59-jarige inwoonster van Schiermonnikoog)

In ieder geval hoorden we van veel eilanders dat ze dachten dat ze een goede indruk achterlieten bij mensen van het vasteland. Dat blijkt duidelijk uit de volgende opmerking, van de romanschrijver Nico Dros, die geboren en getogen is op Texel.

> Heel vaak merk ik dat mensen heel erg oplichten als ik zeg dat ik van Texel kom. Alsof je een uitheems creatuur bent. Maar het werkt ook wel goed, zo heb ik een hoop vrouwen veroverd. Ik weet ook dat heel veel studenten expliciet vermelden dat ze van Texel komen als ze een kamer zoeken. Omdat ze het gevoel hebben dat men zal denken: 'dat zijn toch wat zuiverder mensen'. En heel veel mensen willen graag op Texel wonen met een gezinnetje. Omdat die vinden dat het zo onveilig wordt in Nederland, en het allemaal koek en ei is als ze voorbij die zeestraat zijn. (48-jarige oud-Texelaar)

De visie van de eilanders

De eilandbewoners zijn zich in de loop van de tijd steeds meer gaan gedragen als andere Nederlanders. Voor sommige plaatselijke tradities had dit negatieve gevolgen. 'Het Kallemooifeest is het Kallemooifeest niet meer', zoals een zekere Gril uit Leeuwarden schreef over het Schiermonnikoogse Kallemooi, dat gevierd wordt om de Meimaand in te luiden. Hij weet dat aan de 'invasie van vreemd bloed' en de aanpassing van de eilanders aan de nieuwe tijd. Toch bleef ook de hang naar het eigene bestaan: in de periode dat de eigen taal en tradities ten onder leken te gaan, bracht dit tegelijkertijd een golf van bewustwording teweeg, wat resulteerde in het oprichten van lokale verenigingen en musea. Het toerisme gaf hieraan paradoxaal genoeg een

positieve draai omdat deze 'mensen van buiten' niet alleen interesse leken te hebben in de natuur op het eiland, maar ook in de cultuur.
Ieder eiland heeft inmiddels zijn eigen cultuur-historisch museum en historische vereniging. Op Texel bestaat ook een dialectvereniging die deel uitmaakt van de historische vereniging. Tijdens een tweewekelijkse bijeenkomst worden door een klein groepje dialectsprekers Texelse woorden en uitdrukkingen verzameld en besproken. Dit leidde in 1993 tot een *Tessels woordenboek*. In dit woordenboek is het Nederlandse woord voorop geplaatst, omdat "d'r een berreg mèènse op Texel weune, die gien diejelekt meer prate en d'r toch nuwskierig na benne". Bovendien bestond er al een woordenboek in de volgorde Texels-Nederlands, *Het Tessels* door S. Keyser, dat reeds in 1951 uitgegeven was. Op korte termijn zal er een nieuw woordenboek Texels-Nederlands verschijnen. Vlieland heeft geen dialectvereniging, maar in het tijdschrift van de historische vereniging vinden nog regelmatig discussies plaats over met name woorden uit het vroegere dialect.
Op Terschelling was het vooral de West-Terschellinger Gerrit Knop die zich vanaf 1931 heeft ingezet om de teloorgang van het dialect tegen te gaan door de uitgave van verschillende boeken en artikelen over de Terschellinger taal. Samen met de Oosterschellinger broers Roggen gaf hij het eerste Terschellinger leesboek uit, waarmee hij anderen aanzette gedichten en verhalen in het dialect te schrijven. Later zijn er op particulier initiatief twee woordenlijsten verschenen, van het Aasters en het Westers. Om het dialect van Midsland te behouden voor het nageslacht is er in de afgelopen jaren een werkgroep opgezet die een woordenlijst van het Midslands wil samenstellen. Mogelijk komt er in de toekomst ook een woordenboek waarin alledrie de dialecten van Terschelling zijn opgenomen.
Op Ameland begon Anton Oud in 1977 aan een woordenboek van het Amelands schreef met medewerking van enkele oudere eilanders. Hij deed dit in opdracht van de Fryske Akademy, de wetenschappelijke instelling die zich (vanuit Leeuwarden) bezighoudt met de studie van het Fries. In 1985 werd dit *Woa'deboek fan ut Amelands* voltooid. De werkgroep, die inmiddels fors is ingekrompen, komt momenteel weer bijeen om nieuwe woorden te verzamelen. Men werkt nu aan een herziene versie van het woordenboek, waaraan een index zal worden toegevoegd waarin gezocht kan worden op het Nederlandse woord.

Op Schiermonnikoog bestaat de werkgroep *Taalplûg* al ongeveer dertig jaar. De leden van de werkgroep schrijven verhalen en gedichten in het dialect en bieden cursussen aan nieuwkomers aan die zich het dialect eigen willen maken. Begin jaren negentig dreigde de cursus te verdwijnen vanwege gebrek aan belangstelling, maar inmiddels telt de cursus weer zo'n dertig deelnemers. In 2002 gaf de werkgroep een woordenboek van het Schiermonnikoogs uit, dat is geschreven door Els Perdok. De woordenschat van dit dialect is daarmee ineens goed gedocumenteerd, want in hetzelfde jaar is eveneens een woordenboek verschenen vanuit de Fryske Akademy. Het woordenboek van Els Perdok is geschreven van het Nederlands naar het dialect, terwijl de volgorde in het wetenschappelijke *Wezzenbuek* van Willem Visser en Sybren Diek andersom is: eerst het dialect, dan de Friese en de Nederlandse vertaling. Het eerste boek is duidelijk geschreven voor de eilander, en dan in het bijzonder voor de eilander die het dialect niet meer zo goed beheerst; het tweede boek is meer bedoeld als bijdrage aan de (Friese) taalwetenschap.
De uitgave van de verschillende woordenboeken heeft ertoe geleid dat meer mensen het aandurfden om stukjes te schrijven in het dialect, omdat men nu af en toe iets kon opzoeken en omdat er nu een spelling was om te volgen. Het dialect werd meer en meer gebruikt in verenigingsblaadjes, lokale kranten, advertenties, voor feesten en partijen. Op Texel werd er in 2001 zelfs een dialectdictee georganiseerd, dat een groot succes bleek te zijn. Hieronder een paar zinnetjes uit het dictee:

- In de have lagge twie skepe met skéépe.
- De lampies lèègge in 't sontje onder een tuunwòòltje.
- Foor koppiestiêd hèèw ik nag een paar boeskippe deen.
- Die kiender lóópe òllòn te snobbe en te snaaie.
- Wòt klòòd dòt kiend, se moet een smultje foor.

Het dialect heeft voor alles een mondelinge traditie en wordt dan ook nog weleens door zanggroepen en toneelgezelschappen gebruikt. Op verschillende eilanden tref je nog shantykoren die in het plaatselijke dialect zingen. Op Ameland is er ook een jongerenband die zich *Gang is Alles* (*gang* in de zin van 'vaart', of 'snelheid') noemt. Zij hebben nog verschillende

Amelander nummers in hun repertoire, zoals bijvoorbeeld *Ritskemoai*, waarin de heks van het Oerd (duingebied aan de oostkant van Ameland) bezongen wordt. Of het nummer *Gang is Alles*, waarin de eigen naam van de band terugkomt. Het refrein gaat als volgt:

Gang is Alles gang is feul. Dat timpo lèèd me wel.
Ik hâuw niët fan die trage troep, doe mij maar lekker snel
Gang is Alles gang is feul an traach hêw ik gien nôcht
Averseare is mien doël. Ik kin niet snel genòch.

Schiermonnikoog heeft zijn eigen troebadoer, Henriëtte Pieperiet-Van Bon. Zij zingt samen met Greta Hoogvliet eilander liedjes, die ook op een cd zijn uitgebracht: *Eilander liêten, fan de Lytje Pole* (het laatste, 'Polletje', is de dialectnaam voor Schiermonnikoog) uit 1997. In Hollum op Ameland is er de toneelgroep *Nut en Genoegen*, die ook regelmatig gebruik maakt van het dialect in haar toneelteksten. Op Terschelling bestaan sinds de zeventiger jaren twee praatgroepen: op Oost dragen zij de naam *Aaster Joonpraters*,. Ook nieuwkomers kunnen zich hier aanmelden om iets op te steken van het dialect. Uit deze praatgroep is in de jaren negentig een toneelgroep voortgekomen, die toneelstukken opvoert in het dialect. Meestal worden bestaande toneelstukken vertaalt naar het Aasters. Deze toneeluitvoeringen worden erg goed bezocht, door Terschellingers uit alle hoeken van het eiland. Op Oost-Terschelling worden overigens ook nog lessen Aasters gegeven op de basisschool. Op de andere eilanden maakt het dialect geen deel uit van het lespakket op de scholen, maar soms wordt er nog wel een beetje aandacht geschonken aan het dialect bij het vak Heemkunde. Dit vak wordt op alle eilanden gedoceerd, vaak als alternatief voor het vak Fries, waar de eilanders een vrijstelling voor hebben gekregen, omdat er op de eilanden immers geen Fries wordt gesproken.
Uit dit alles blijkt dat de belangstelling voor het dialect in de afgelopen jaren is toegenomen. Dit gaat samen met een bredere belangstelling voor de eigen tradities, zoals het Sinterklaasfeest, waar we later nog op terug komen. Ook worden op Texel de typische *tuunwòòlle*, die verschillende stukken land van elkaar scheiden, in stand gehouden en zelfs opnieuw aangelegd. Sinds enige jaren kunnen eigenaren van schapeboeten, die als karakteristiek voor het

Texelse landschap gelden, subsidie krijgen voor de restauratie van hun boet. Ook verschillende panden genieten monumentale bescherming. Op Ameland kunnen eigenaren van een commandeurswoning een subsidie van de gemeente ontvangen wanneer zij hun gevel in oude stijl laten opknappen.
In hoeverre kunnen we nu echt spreken van een opleving van het dialect? Blijft het alleen beperkt tot de cultuur, dus wordt het alleen gebruikt voor liedjes, sketches en gedichtjes, of wordt het ook nog veel gesproken?
Op Vlieland wordt in ieder geval door nog maar een paar mensen dialect gesproken:

> Een heleboel mensen spreken het niet meer. Als we met Vlielanders onder elkaar zijn dan praten we het nog wel. Als ik me op mijn gemak voel, praat ik zo. Dan zeg ik *ik ga naar huus* of *ik ga in de tuun zitte*. Of *ik ga even op de diek kieke* en dat soort dingen. (75-jarige inwoonster van Vlieland)

Toch hoorden we ook wel dat er tegenwoordig door de jongeren weer wat vaker dialect wordt gesproken:

> Dat is de generatie van achttien tot dertig. Die beginnen nu weer wat van die Vlielandse woorden tegen elkaar te kraaien: *'t is kieke!* Dat is op het ogenblik in. Nou laat ze 't maar doen, dat is toch leuk! Ik denk dat ze daarmee willen zeggen: 'kijk, wij komen van dit eiland af en zo praten wij'. Maar of dat over vijf jaar nog zo is weet ik niet hoor. (60-jarige inwoner van Vlieland)

> Je zit af en toe Texels te praten en dan dik je dat eigenlijk heel bewust aan. Maar het is natuurlijk niet meer je zuivere identiteit. Het is vooral een herinneringstaal. (48-jarige oud-Texelaar)

> Het is nu helemaal in. Mensen willen graag een naambordje of een menukaart in het dialect. Alleen het punt is dat de generatie van de zestiger jaren nu zegt: we kunnen het zelf niet goed spreken dus hoe kunnen we het onze kinderen nog aanleren. En zeker als ze trouwen

met iemand van buiten het eiland. Dan is het vaak helemaal moeilijk. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

Op Ameland is het dialect in ieder geval nog springlevend. Het dialect verandert natuurlijk wel, maar wordt nog wel door de meeste Amelanders gesproken.

> Mensen waar ik mee praat, spreken allemaal Amelands want wij vinden dat normaal. Ook tegen onze kinderen. Daar hebben we niet eens over nagedacht om dat in het Nederlands te doen. Onze kinderen hadden altijd een aantekening in het rapport dat ze dialect spraken, maar ze hebben goed gestudeerd en ze hebben bereikt wat ze wilden. Hoewel men nog wel tegen ze zegt: jullie komen zeker uit Friesland. Maar dat zie ik als een toegevoegde waarde. (52-jarige inwoner van Hollum, Ameland)

> Ja ik praat de hele dag Amelands, behalve met klanten die ik niet ken: ik werk in een supermarkt. Maar verder de hele dag, met collega's en iedereen. (23-jarige inwoner van Buren, Ameland)

De Waddendialecten zijn dus nog wel degelijk aanwezig in de hoofden van de meeste eilanders, hoewel het voor sommigen meer een 'herinneringstaal' is; een taal die hoort bij een wereld die op het punt staat te verdwijnen.
Toch kan men op een aantal eilanden zelfs nog de subtiele verschillen horen tussen de accenten van de verschillende dorpen. Dit is eigenlijk het sterkst op Ameland:

> Men praat in Hollum heel anders dan in Buren. Bepaalde dingen spreek je heel anders uit. *Een kerstboom* bijvoorbeeld is bij ons *een ke'stboom*. En in Hollum is dat *ka'stboom*. Het is bij ons *tèèd*, in Hollum is het *tiid*. Ze praten in Hollum heel anders dan hier. Dat is nog steeds zo. (19-jarige inwoonster van Buren, Ameland)

> Het zijn net een paar klinkerverschillen. Bijvoorbeeld 'het is wel een gelukt geweest'. Dat is dan in het Aasters *het hat wol een gelok wên*

[lange è] maar in het Westers is *het hat* [meer o-klank]*wol een geluk wen* [korte è]. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

Maar ook op Texel is nog wel iets te horen van de verschillen in klank tussen de dorpen:

> Nou ik kan het toch nog wel horen ja. Oosterend is dan nog wel dat zachte en dat zingen. Oudeschild is een beetje dat grove. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

Ook op Vlieland moeten er van dit soort verschillen te horen zijn geweest:

> Vroeger als je ging wandelen in de dorpsstraat, liep je tot aan het Kerkerglop. Na het Kerkerglop begon de West: nou daar wandelde je niet. Dat was gewoon zo. De West dat hoorde er wel bij, maar eigenlijk ook niet. (75-jarige inwoonster van Vlieland)

De eilanders hebben wel het gevoel dat de dialecten sterk aan het veranderen zijn. Overal zijn wel invloeden van het Nederlands in de dialecten te bespeuren:

> Ik denk wel dat er meer Nederlandse woorden infloepen. Ik denk dat echt oude woorden, van mijn grootouders, veel minder gebruikt worden. Zij noemden een 'theedoek' een *skutteldoek* en wij zeggen gewoon *theedoek*. (23-jarige inwoner van Buren, Ameland)

> Wat je nu heel veel hoort is dat het al gauw slordig Nederlands wordt. Dus bijvoorbeeld met het voltooid deelwoord het ge weghalen. Dan lijkt het al heel gauw Meslônzers. Al heel gauw kan je dat een beetje meepraten. Maar de echte Meslônzer zegt dan 'ho wacht even'. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

Op Ameland nemen de verschillen tussen de accenten van de oost- en de westkant ook wel iets af, onder andere doordat de mensen aan de oostkant van het eiland veel contact hebben met de mensen aan de westkant.

Bovendien lijkt de middelbare school in Nes een belangrijke rol te spelen in die dialectvermenging:

> Door de mavo is de jeugd dingen van elkaar over gaan nemen. Zoals het woord *goëd* [met een korte oe], dat gebruikten wij niet, dat is Nessumers en Buremers naar mijn gevoel. Wij hebben het over *goëd* [met een lange oe], terwijl onze kinderen dat op de mavo geleerd hebben. (52-jarige inwoner van Hollum, Ameland)

Toch is men op Ameland nog wel positief over de toekomst van het dialect. Dit in tegenstelling tot de eilanders die wij spraken van de andere Waddeneilanden.

> Het kleintje van mijn schoonzus praat nu al Amelands, en dat jongetje is nog maar twee. Dus dat gaat wel goed. (19-jarige inwoonster van Buren, Ameland)

> Ja ik denk wel dat het verdwijnt. Ooit heeft iemand gezegd: het dialect is een zieke man van wie een aantal mensen het leven nog wat probeert te rekken. Onze twee zonen, die zijn nu twaalf en veertien, dat zijn de enige kinderen die het dialect nog spreken. En ze spreken het alleen maar tegen ouderen. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

> We zijn natuurlijk meer en meer Europeaan aan het worden. ’t Is niet raar dat de kinderen vanaf groep zes een beetje Engels krijgen. Zo is de wereld. De dingen komen en de dingen gaan. En ik vind het ook niet verkeerd om Europeaan te zijn en Oosterender in je eigen dorp. Mensen doen natuurlijk mee met de grote ontwikkelingen en koesteren daarnaast eventueel hun lokale chauvinisme, met Ouwe Sunderklaas en Luilak, en al die plaatselijke dingen. (48-jarige oud-Texelaar)

Het Sunderklaasfeest, waar hier over gesproken wordt, is een typisch eilander feest, dat in verschillende varianten op alle Waddeneilanden wordt gevierd. De feesten gaan terug in een gemeenschappelijke traditie, die overigens maar

weinig van doen heeft met het Sinterklaasfeest zoals wij dat nu in heel Nederland kennen. Vroeger vierde men op de eilanden het Oude en het Nieuwe Sunderklaasfeest. Met beide feesten werd een maskerade gehouden, waarbij de komst van de zogenoemde Sunderklazen bekend werd gemaakt door het blazen op koehoorns. Deze traditie vinden we nog terug in de Amelander Omes. Een tijd lang is het feest op Texel verboden geweest, omdat het een heidens karakter zou dragen, en tijdens het interbellum was er ook weinig animo voor onder de bevolking. Ouwe Sunderklaas is mede nieuw leven ingeblazen door de *Texelsche Courant*, die in de jaren vijftig van de twintigste eeuw veel aandacht besteedde aan het feest en prijzen uitreikte aan de beste voorstellingen.
Zo is het feest nog meer een feest geworden van de eilanders: voor buitenstaanders die niet op de hoogte zijn van de laatste nieuwtjes binnen de Texelse gemeenschap, is er weinig van te begrijpen, maar dat is dan ook niet de bedoeling. Bij dit feest willen de eilanders het liefst onder elkaar zijn. Men heeft het liefst dat Ouwe Sunderklaas buiten het weekend valt, zodat de 'overkanters' zich niet laten zien. Hoewel een enkeling het Sunderklaasfeest wel zag als een toeristische attractie die geld in het laatje zou kunnen brengen, is het voor de meerderheid van de eilanders altijd een feest geweest waarbij de eilanders weer even 'onder elkaar' waren.

Manekoppen

In hoofdstuk 4 zijn we al uitgebreid ingegaan op de typische en minder typische woorden die we aantreffen in de Waddendialecten. Aan de eilanders die we spraken hebben we gevraagd een beschrijving te geven van een dialectwoord dat zij bijzonder of mooi vinden.

> Nou als je bijvoorbeeld wat aan het stoeien bent, gewoon broer en zus onder elkaar. Toen zei mijn moeder laatst een keer van 'hou op te rigeminten want daar komt bargebieten van'. Zo'n hele zin. Dan zeg ik: 'heh, wat?' (19-jarige inwoonster van Buren, Ameland)

> Weet je wat manekoppen zijn? Dat is de zaadbol van een papaver. De baby's kregen vroeger als ze huilden een lapje waar suiker in zat met een beetje brandewijn. Dat heet een *loet* op zijn Amelands. Dat was ook

voor mijn tijd hoor. Maar toen vertelde de moeder van mijn vriendin over een vrouw in Hollum en die deed daar *manekopzaad* in. Dat is dus eigenlijk opium. (69-jarige inwoonster van Nes, Ameland)

Een *sweltjefoarboad*. Dat is een heel gek woord, maar dat is een bonte kwikstaart. Het is eigenlijk een voorbode van de zwaluw. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

Ik vind *kneppelfeugel* altijd zo'n leuke. Dat woord is precies zoals het is. *Ik ben de leste dage wat kneppelfeugel*. Dan voel je je als een *gekneppelde feugel*. Je voelt je een beetje lam, een beetje lammig. Prachtig. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

Als iemand helemaal nat is, zeg je als eilander dat hij *dong-troch-wiët* is spelling, 'zo nat als stront'. Die woorden lijken alle drie op het Engels: *dong* is *dung* 'mest', *troch* is *through* 'door' en *wiët* is *wet* 'nat'. Maar in het Engels kun je dat niet zo zeggen en in het Nederlands ook niet. (59-jarige inwoonster van Schiermonnikoog)

Weet je wat theeduvel is? Vroeger was de thee altijd erg sterk en stond hij urenlang op het oliestel. Vaak namen ze ook geen suiker - *gien suker* - dat deed je alleen op zondag. Maar als je nu heel weinig suiker in je bloedspiegel had - dat is mijn interpretatie - kon je bevangen raken. Opeens begon iemand verschrikkelijk te trillen, en die raakte dan een beetje in onmacht, alsof hij een epileptische aanval had gekregen. Dan had hij waarschijnlijk te veel van een bepaald zuur uit die thee in zijn bloed. Dat kon je dan makkelijk neutraliseren: men stoof naar de koektrommel en duwde een koekje achter in de strot van zo iemand. Hij had dan even de *theeduvel* gehad. (48-jarige oud-Texelaar)

Ook zijn er in het dialect woorden voor begrippen waarvoor in het Standaardnederlands geen woord bestaat. Alle eilanders die we hiernaar vroegen, konden wel iets noemen. Een paar voorbeelden:

> Daar heb ik dus echt last van. Ik vind dat sommige woorden veel meer tot de kern gaan dan de keurig omschreven Nederlandse taal. Bijvoorbeeld *skinstere*. Het heeft gevroren, en het is avond en er staat een heldere maan. En je kijkt op de weg en die *skinstert*. Dat is een kruising tussen *schitteren* en *glinsteren*. *Schitteren* betekent dat het spettert van het licht, en *glinsteren* is spiegelachtig. Maar *skinstere*.. de bevroren grond weerkaatst het licht van de maan. Een prachtig woord. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

> Het woord *sluwere*. Dat doe je als kind. Je hebt zo'n plat steentje en dat ketst op het water. En dan tel je die keren dat hij ketst: 'Nou, hij *sluwert* wel tien keer!' (75-jarige inwoonster van Vlieland)

> Bijvoorbeeld het woord *dome*: Op het strand of op het wad kunnen voorwerpen groter lijken dan ze zijn door een bepaalde luchtspiegeling. Een kraai in de verte lijkt dan bijvoorbeeld op een oude meneer die in een lange jas over het strand loopt. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

Nieuwe woorden ontstaan er bijna niet meer in de Waddendialecten. Toch werd op Ameland nog zeer recent een nieuw woord opgevangen:

> We hebben hier dartkampioenschappen gehad op Ameland. En nu is er een groep die zich de *pielkesmiters* noemt. Ze hebben daar dus een Amelands woord voor bedacht. (69-jarige inwoonster van Nes, Ameland)

Op Schiermonnikoog bedenkt de woordenboekensamenstelster, Els Perdok, dialectwoorden voor nieuwe begrippen als 'rollator' (*steunkar*). En ook in het Aastersworden door de Aaster Joonpraters nog wel nieuwe woorden gevormd, die vervolgens overgenomen worden door andere dialectsprekers. Zoals de woorden *koesbroeken* voor 'panty's', *knipjecht* voor 'zaklamp' en *kôdekos* voor 'koelkast'.

Juttersmentaliteit

Tot slot hebben we de eilanders een aantal vragen voorgelegd over de eilander identiteit. In oude reisverslagen wordt nogal eens het idee gewekt dat de eilander bevolking een eigen karakter heeft. Hoe denken de eilanders hier zelf over?

> Het is altijd een gemoedelijk, hardwerkend volk geweest. En dat is het in wezen nog: je hebt hier nul procent werkloosheid. Aan de andere kant is er de laatste twintig jaar een hoop veranderd. De toeristen komen nu het hele jaar. En waar je vroeger als eilander lid was van drie, vier verenigingen is dat al teruggebracht naar een of twee, omdat iedereen het te druk heeft. (60-jarige inwoner van Vlieland)

> Recht voor zijn raap. En vanouds trokken ze zich hier niet te veel aan van de regeltjes van de overheid, en waren niet te streng met de kerk. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

> Specifiek Texels is – voor zover je dat zou kunnen zeggen – weinig gevoel voor gezag en hiërarchie. Men is wat losser, wat informeler. Ik geloof ook dat Texelaars een gevoel hebben voor het absurde van het leven. Ik weet nog dat mijn opa kon zeggen, terwijl hij boven op de hooiwagen stond: "voor zover ik ken sien is het allemaal van mee". En dan legde hij zijn hand op zijn ogen. Een beetje een soort strandroversmentaliteit toch ook. (48-jarige oud-Texelaar)

> Een sterk vrijheidsgevoel. En komt het vandaag niet, dan komt het morgen wel. En doe maar vooral gewoon. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

> Je kunt Schiermonnikoog niet zomaar vergelijken met een Fries dorpje op de vastewal. De Schiermonnikogers waren veel wereldser. Mijn grootvader was soms maanden, zelfs jaren, van huis. Als hij dan in Europa was reisde mijn grootmoeder met haar dochters naar hem toe, of dat nu in Kopenhagen of in St. Petersburg was. (59-jarige inwoonster van Schiermonnikoog)

Ook zijn veel eilandbewoners het erover eens dat er op de eilanden een andere mentaliteit heerst dan aan de vastewal. Er is ten eerste meer sociale controle.

> Hier gebeurt wat, en over vijf minuten weten ze het in Hollum. (19-jarige inwoonster van Buren, Ameland)

> Hier op het eiland kun je niet om elkaar heen. Dat kun je aan de vastewal misschien wat makkelijker omdat je niet aan de boot gebonden bent, er zit geen water tussen. Als je hier in Buren ruzie hebt dan heb je een probleem. (23-jarige inwoner van Buren, Ameland)

Die sociale controle op het eiland kan soms tot rare verhalen leiden:

> Als ik dan op een gegeven moment met een nichtje uit Amerika door de dorpsstraat loop, en buurvrouw Mietje ziet mij lopen, schiet ze uit haar stoel omhoog en gaat meteen naar buurman Kees en vraagt: Kees, zag jij net Jan lopen? Voordat jij aan het eind van het dorp bent, ben je alweer getrouwd. (60-jarige inwoner van Vlieland)

Verder wordt de vrijheid die de eilandbewoners van oudsher in het bloed zit veel genoemd:

> Men wil niet beknot worden in zijn vrijheid door regeltjes van buitenaf. Den Haag ligt heel ver weg. We willen hier liever alles zelf regelen. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

> Mijn auto staat altijd open, de sleutel hangt erin. Daar prakkeseer ik niet over. Dat vertrouwen is veel te groot. Dat kan aan de wal niet. Ik denk dat de Amelanders toch nog een bepaalde vrijheid in hun natuur hebben. Dat wij niet te veel bemoeienis willen hebben. (52-jarige inwoner van Hollum, Ameland)

Speelt het dialect eigenlijk nog een rol in de eilander identiteit? Voor sommige eilanders in ieder geval wel:

> De manier van praten is ook een manier van denken. Er wordt nog regelmatig gezegd 'nou 't is weer Texels kwartiertje hoor'. Dan begint om acht uur de vergadering en om kwart over acht komt de laatste binnen sukkelen. Maar dat is ook een ander woord voor een bepaalde gemoedelijkheid. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

> Het is toch een bepaalde saamhorigheid. Er zijn er ook die geen Amelands spreken maar die zich toch heel erg thuis voelen. Die gaan hier ook nooit meer weg. Of ze zich nou echt Amelander voelen, weet ik niet. Maar voor de Amelanders komen ze van de wal. Dat blijft zo. (52-jarige inwoner van Hollum, Ameland)

Waddengevoel

Tot slot vroegen we de eilanders om een beschrijving te geven van het Waddengevoel. Wat is dat eigenlijk?

> Ten eerste de vrijheid. Er is weinig verboden. Je loopt langs het strand: je komt alleen een gierende zeemeeuw tegen. Je gaat de duinen en bossen in, je bent iedereen kwijt. Je moet regelmatig het eiland afgaan, maar als je dan weer terugkomt en in de verte de contouren van je eiland ziet liggen voel je... Je zit redelijk geïsoleerd: er gaan maar drie boten per dag. Als je daaraan gewend ben, is dat heerlijk! Rottigheid zoals aan de wal, criminaliteit, kennen we hier niet. (60-jarige inwoner van Vlieland)

> Als je van de vastewal komt met de boot, is daar meteen de rust en de zekerheid dat er 's avonds geen lawaai meer van de stad overwaait. Dus het is heerlijk dat je eventjes gescheiden bent van de snelle wereld. Ik heb niet zoveel met die snelle wereld. (57-jarige inwoner van Den Burg, Texel)

Je hebt hier een grote tegenstelling tussen winter en zomer. In de winter is het hier alles stilte en in de zomer is het volop drukte. Het heeft ook wel iets geborgens. Op een gegeven moment gaat de laatste boot. Nou dan kan er niks meer op en niks meer af. Dan moeten we het met elkaar zien te redden. Dat zie ik als iets positiefs. (43-jarige inwoner van Hoorn, Terschelling)

Je leeft met de elementen. Weer of geen weer: altijd naar het strand. 's Zomers altijd zwemmen. Ik weet nog dat we een keer naar Gran Canaria gingen. Toen kwamen we op het Oerd en begon ik te zingen 'Waar de meeuwen schreeuwen, daar ben ik geboren'. (69-jarige inwoonster van Nes, Ameland)

Het is de rust en de stilte. 's Avonds is het hier nog echt doodstil, je hoort alleen de natuur: de vogels en het donderend geraas van de branding in de verte. Ik ga graag naar de zuidkant van het eiland, naar het Wad, alleen maar om te luisteren naar de vogels. (59-jarige inwoonster van Schiermonnikoog)

Het contact met de mensen: iedereen groeten. Als je in Amsterdam loopt, kom je mensen tegen maar je zegt niks. Vroeger als kind ging je iedereen groeten want dat deed je thuis ook. Maar dan zijn er helemaal geen mensen die terugzwaaien. (52-jarige inwoner van Hollum, Ameland)

Ik speel in een band en we treden weleens op op Schiermonnikoog. Dan herken ik wel iets. Maar om nou te zeggen dat ik daar wel zou kunnen aarden, dat zou ik zo niet kunnen zeggen. Ik zou hier niet weg willen. Dus als dat het eilandgevoel is... ik denk het wel. (23-jarige inwoner van Buren, Ameland)

De Waddenvereniging zegt terecht dat het Wad onze laatste wildernis is. Dat voel je als je door dat brakke water loopt, als je buitengaats loopt en het water komt pas na twee en een half uur weer. Nederland is natuurlijk een volgebouwd volkstuincomplex met allemaal huisjes.

En dan zit je aan de rand van Nederland en dan zie je opeens de oneindigheid en de weidsheid van de dingen. En door een speciaal atmosferisch effect zie je opeens dat een schip boven de kim vaart. (48-jarige oud-Texelaar)

7. Schrijven in dialect

De Waddendialecten worden veel meer gesproken dan geschreven. Wie van de Wadden komt en iets wil opschrijven, gebruikt daarvoor het Nederlands of in een enkel geval het (Standaard-)Fries. Zelfs iemand die de hele dag dialect spreekt, vindt het meestal makkelijker om in het Nederlands te lezen en te schrijven – dat is nu eenmaal de taal waarin je dat geleerd hebt. Terwijl je een Nederlands woord in één oogopslag herkent, moet je een dialectwoord soms letter voor letter spellen, of in ieder geval hardop uitspreken, om te beseffen wat er staat.

Toch is er sinds het einde van de negentiende eeuw in alle Waddendialecten wel geschreven en, vooral, gedicht. Daarbij vallen twee dingen op: veel schrijvers waren onderwijzers en leraren en veel schrijvers woonden niet meer op het eiland.

Dat veel dialect geschreven is door mensen in het onderwijs is te begrijpen. Lange tijd hadden slimme kinderen uit minder welvarende milieus maar één mogelijkheid om hun intelligentie te ontplooien en dat was een opleiding te volgen tot onderwijzer. De universiteit was voor de meeste eilanders financieel te hoog gegrepen, hoe knap ze misschien ook waren. Zo kwam het dat er zeker tot de Tweede Wereldoorlog heel veel begaafde onderwijzers en leraren waren. Sommige onder hen hadden een bijzonder gevoel voor taal en in het bijzonder voor de taal van hun jeugd. Zij vonden dat die taal de moeite waard was om vast te leggen, en dat deden ze soms in schetsen en verhaaltjes. Een enkeling lukte het ook wel om op de universiteit terecht te komen. Het bekendste voorbeeld is de Terschellinger Klaas Heeroma, een taalkundige (we kwamen hem al tegen in hoofdstuk 2) die het tot hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen bracht en bovendien enige landelijke bekendheid verwierf als protestants dichter, onder het pseudoniem Muus Jacobse. (Sommige van zijn gedichten gingen over Terschelling, maar ze waren geschreven in het Nederlands.)

Dat het dialect vaak geschreven werd door mensen die na hun jeugd ergens anders waren gaan wonen, is ook niet zo vreemd. Veel van hen schreven uit nostalgie naar hun geboortegrond, en een grote liefde voor de moedertaal kon een manier zijn om uiting te geven aan hun weemoed. Ze hadden ook weinig mensen in hun naaste omgeving om dialect mee te spreken; als ze het wilden

gebruiken, móésten ze het dus wel schrijven. En ten slotte hadden deze mensen letterlijk voldoende afstand van hun geboortegrond om te kunnen inzien dat hun dialect niet alleen maar iets was waarin je over alledaagse dingen kon praten, maar ook iets waarin je kon dichten en schrijven.

Myn herts is by dy bleoun

Lambert Wiersma (1881-1973) is een voorbeeld van een eilander *om utens* die zijn dialect als schrijftaal ontdekte. Wiersma werd geboren op Schiermonnikoog, maar woonde een groot deel van zijn leven in Rotterdam. Op latere leeftijd, rond zijn pensioen, merkte hij ineens dat hij in het Schiermonnikoogs kon dichten. Zijn eerste bundel heette *Ús memmetaal. Sangen fan de lytje pole* (Leowerts, 1948). Vooral in de vroege jaren zestig werd Wiersma heel productief, en publiceerde onder meer de dichtbundels *Saunkêlen* (Boalsert, 1960), *Wintergriën* (Boalsert, 1961) en *Wylde Blome* (Boalsert, 1964) waarin hij het leven, de natuur, de taal en de cultuur op zijn geboorte-eiland verheerlijkte. Ook zijn religieuze gevoelens, die vaak verbonden waren met de natuur, bracht hij in deze bundels onder woorden, bijvoorbeeld in het volgende gedicht (uit *Herfsttridden,* Boalsert, 1962)

It wed

Ik siët es tjin de seedyk oon, ‘k lat myn gedachten gain
Mooi feur my út it gryze wed, feur fole in bestain,
Feur schipper en feur fiskerman, feur fieuwlen sonder tal
Op mokselbank en drúge plait stryken gotte swermen dal.
De kôwen hiën de boppeteun dat latten jâ wal blyke
Jâ fechten om it latste brâk wâ súe der mooi gain stryke.
De leuw is aik in hele baas, dy nimt hy net tô grazen
Hy ging de kôwe fiks tô lyf om de ooftacht gâuw te blazen.
It lytje gúed is er ’t minst oon tô, mei af en tô es sliine
Mot wachtje tat it gotte folk út it kâsthús is ferdwyne.

Wiersma’s laatste bundel (*Yn myn thúshafen,* Ljouwert/Leeuwerts: Fryske Akademy) verscheen in 1973, toen hij tweeënnegentig jaar oud was, en inmiddels was teruggekeerd naar Schiermonnikoog, met de bedoeling er te

sterven. Het laatste gedicht uit deze bundel beschrijft de gemengde gevoelens die de terugkeer bij hem losmaakten:

Wier thús
Ik begrûet dy aude pole, ik bin wier op ooinen greoun.
As bern hew ik dy ferlatten, myn herts is by dy bleoun.
De jieren rollen fierder, de tiiden gingen troch;
It aude is ferdwiine, it is it neje wat ik sjoch.
It stedsgewúel ferstomme, hier stilte en rast.
Ik heer wier de brauning sjongen, har stem sô fol, sô fast.
Koom ik op it fredich tjarkhaf, besjoch der graf en stiën
Dan binne er fan myn freounen de maiste hannegiën.
Myn reis roont gauw ten ieune, de hafen komt yn it sicht.
Ik blieuw op Him fertreouwen, dat mâke de ieurtacht licht.

Er wordt op Schiermonnikoog nog steeds gedicht; er is zelfs een kring van mensen die regelmatig bij elkaar komen om in het dialect te schrijven. Een van hen is Els Perdok. Toen in februari 2003 een aantal schrijvers en dichters uit het noorden van het land (onder wie bijvoorbeeld Rutger Kopland, Marga Kool, Tsead Bruinja en Egbert Meyers) bij elkaar kwamen voor de tweede editie van het festival *Schrijvers om de Noord*, was haar bijdrage een beschouwelijke tekst, waarvan we hier de eerste regels geven:

Fúetlasken (voetsporen)
Fúetlasken here by minsk en dier evenas asem en hetsslach.
Jà here by ien, elke stap dy min docht fanoof de aiste eeuwnsekere stappen as lytj ben, tat oon it laste fan iens dagen en neut sil de iene gelyk wazze oon de eeuwre.
Is myn bliid af ferheugd, hò lichtfúetich gaie se, hò fluchtig wezze se dalleid.
Maar hò meusum en slypjend is iens gong yn tiiden fan fertriet en mismúedegens.
As ik fúetspeuren yn de snie sjai, kin ik net nooiliete tò tinken... fan wa binne se... wer gaie se hanne?
It livven fan minsk en dier hier op ieze is der mooi ferbeeuwn. Wat hewwe se tò sezze?

En hòfole seurten binne der net... lichtfúetige stappen op wooi nooi it gúeje... it blide.
Eeuwre op wooi nooi it sjochte of slimmer nach nooi it misdadige.

Jong en oud op Ameland

Het zou overdreven zijn om te zeggen dat het internet volgeschreven wordt met Waddendialecten, maar wie goed zoekt, vindt hier en daar toch wel een tekstje. Een zekere Max schrijft bijvoorbeeld in de jongerendiscussiegroep Bumzel Forum ineens het volgende grapje (over een leraar):

"hie praat amelands zoe met een aksentje
poetverdoerie
ik ken de hiele taal:
a / bie / sie /die / ie / f / gie / h / ie / jie /kaa / l / mh / nh / oe / pie / ku / err / ss / tie / u / vie / wie / x / ie / set
dat waren al die letters van die alvabet"

Als iemand daarop reageert ("Mooi taaltje, Max") maakt de schrijver ook nog duidelijk dat hij weet hoeveel taalverschillen er op Ameland zijn: "er bestaan oek nog allemaal verschielende dialekten/er biestaan oek nogh alliemaal verschielendie dialekten/het kan oek ng hiel snl n plat gesproekn wordn". Dat laatste lijkt trouwens meer een Amelandse variant van sms-taal, met die weggesneden klinkers, dan een oud dialect. Hoewel hier op de Waddeneilanden nooit onderzoek naar gedaan is, lijkt het overigens zeker niet ondenkbaar dat het dialect door jongeren ook gebruikt wordt in sms-berichten en babbelboxen van bijvoorbeeld MSN. (In het vorige hoofdstuk haalden we al een stukje aan van de Amelandse popgroep *Alles is Gang.*)
Op het internet vinden we ook nog enkele voorbeelden van dialect dat juist wel heel oud is. Rond 1870 benaderde de Haarlemse dialectliefhebber en –onderzoeker Johan Winkler dialectsprekers in het hele Nederlandse taalgebied met de vraag om een vertaling van het bijbelverhaal van de verloren zoon (Lucas 15:11-32) te maken in het eigen dialect. Ook van alle Waddeneilanden verzamelde Winkler vertalingen. In 1996 deed de dialectoloog Harrie Scholtmeijer van het Meertens Instituut de enquête nog eens over. Zowel Winklers boek als de resultaten van Scholtmeijers

onderzoek zijn beschikbaar via het internet, zodat we nu aardig vergelijkingsmateriaal hebben van de veranderingen tussen de negentiende en de twintigste eeuw. Dat blijken er, bij dit soort vertaalwerk, nog helemaal niet zo veel te zijn, als we bijvoorbeeld kijken naar de eerste paar verzen van beide vertalingen.

1874

11. 'N seker minsk had twiee seuns.
12. In de jongste d'r van sei teugen 'e fader: fader! geef mij 't deel fan 't goeed, dat mij toekomt. In de fader gaf se elk siin part.
13. In nieet feul dagen na deuzen is de jongste seun, doe die alles bij enander pakt had, na 'n feer lan ferreisd, in deer het hij siin goeed in 'n overdadig leven deur brocht.
14. In doe hij alles ferteerd had, kam 'r 'n groote hongersnooed in dat lan, in hij begon gebrek te lijen.
15. In hij gong heene in ferfoegde 'm bij ieen fan 'e burgers fan dat lan, in die stuurde 'm op siin lan, om de bargen te hoeeden.
16. In hij wou 'm graag sad ete fan 't foer dat de bargen atten; mar gin ieen gaf 't 'm.

1996

11. în hij sei: D'r waar iën die had twie seunen.
12. De jongste fan de twie sei teugen sien fader: Fader geef mij ut deel fan oans fermogen wear ik recht op hêw.
13. în inkele dagen later ferkocht de jongste seun alles în gong fan dat geld op reis naar un fear lân, wear hij sien fermogen ur deur brocht in un leven fan overdaad.
14. Doe hij alles ur deurbrocht had, kwam ur un sware hongersnoad over dat lân în hij begon gebrek te lijen.
15. în hij trok ur op uut în boad 'm an bij iën fan de mînsen fan dat lân în die stuurde him naar sien lân toe om sien bargen te hoëden.
16. în hij wou de skillen die de bargen fratte self wel graach opete om wat in sien maach te krijen, maar d'r waar gien iën die se an him gâf.

De meeste verschillen tussen de twee vertalingen kun je eerder toeschrijven aan de persoonlijke verschillen tussen de twee vertalers en misschien ook aan de Nederlandse tekst die ze gebruikt hebben als basis voor hun vertaling. We weten daardoor bijvoorbeeld niet zeker waar het verschil tussen 'nieeet feul dagen na deuzen' en 'inkele dagen later' vandaan komt. Typische dialectwoorden zoals *bargen* voor 'varkens' zijn in de loop van de eeuw niet vergeten en ook constructies zoals *hij had alles er doorbrocht* (in plaats van 'door*ge*bracht') worden zowel in de nieuwe als in de oude tekst nog gebruikt.

Wie op Ameland in Hotel Nobel gaat eten, krijgt overigens ook nog een wat oudere Amelandse tekst te lezen. Op de papieren placemats van het café-restaurant staat de tekst van een 'opstel, handelend over het boerenleven in Ballum rond de dertiger jaren':

"Awes gaan ik met te melken. Ik melk 3 koejes. We hewwe ze nou an tuur. Ik laat ze awes ok vaak zuipe. Ik gaan awes met de jonge grauwe voor de karre te melken. Wij noeme him de jonge grauwe omdat we nog een grauw hewe, deuze het een volke. Het is un merrie maar dat volke blieft een brune. Ik slaan het peerd ook al in. Eest de zielberg en dan de biet. Hij trekt an een zie; met zielestringen ur in. Ik geef de kalves awes drinken en vertuur ze ok. Ik bin ok al res met het peed naar de hienst weest. We bine an et kuulen. We hewe de Kamp eral weg en de ligemiede, de geilen mot nog maid wodde. We hewe een twie peede maimesiene, deer maik ik ok al met. De koeies motte gauw weer naar de Oostergrie dan naar de Zuigrie en dan naar de Westerdunen. Dat binne stikken lan van wel twie hectare. We maie het zaad met de graanmaier; 3 à 4 man motten de schkowen weg lege.
Pake Douwe zou de jarrekar vollen, opiens gleed hij uut en viel op de kop in hut jarregat. Het peed van Rinse Douwe is een stermerrie en die van Louweres ok. Ik bin datien jaar. We motte ok gauw eepeldolwe."

Het aardige aan dit fragment is dat het 'echt' is; het beschrijft de belevenissen van een dertienjarige jongen van binnenuit. Dat echte blijkt onder andere ook doordat de schrijver een paar 'foutjes' maakt: de ene keer schrijft hij *peerd* (bijna zoals het Standaardnederlandse woord) en de andere keer *peed* (ongeveer zoals hij het moet hebben uitgesproken). Zo schrijft hij ook de ene

keer *een* en de andere keer *un*. Een volwassen dialectschrijver zou dat soort kleine inconsequenties er waarschijnlijk uitgehaald hebben. De tekst is overigens afkomstig uit een zeer omvangrijke bloemlezing met Stadsfriese, Amelandse en Bildtse letteren, in 1944 uitgegeven door H. Burger (*Avondrood.* Assen: Van Gorcum), waarin nog meer opstellen van Amelandse kinderen staan.

Terschelling is waarschijnlijk het eiland met de uitgebreidste schrijftaalcultuur. Het volkslied van het eiland (van dominee Baker) is al in het dialect:

O, Schylge myn lântse, hwat hab ik di jeaf,
Al wa di net priizet, Di fynt mi toch deaf,
Al wa di net priizet, Di fynt mi toch deaf

Voor ieder van de drie dialecten van het eiland zijn in de loop van de tijd wel mensen opgestaan die zich hebben uitgedrukt in dat dialect. Voor het Westers was dit bijvoorbeeld Gerrit Knop (1873-1948), de man die we in het hoofdstuk over klanken ook al tegen waren gekomen omdat hij een uitgebreide beschrijving van het klanksysteem van zijn dialect had gemaakt. Knop liet het niet bij grammaticale beschouwingen, maar publiceerde ook verhaaltjes in onder andere de *Harlinger Courant* (die door veel eilanders gelezen werd) en een bundel *Fersen in de Schylger tongslach*. In zijn boek *Schylgeralân* probeerde hij te laten zien wat je in het dialect allemaal kon doen door teksten te publiceren in zoveel mogelijk verschillende genres, zoals liederen, een humoristisch gedicht, een vertaling van een deel van het epos *Paradise Lost* van Milton, en ook van het koraal *Abide with me:*

Blû Do my by; gau falt de jongtiid dêl,
It tjuster daelt, o Hear, blû Do my by;
As troast fan minsken flucht fier wei fan my
Helper der helploazen, blû Do my by.

Hâld Hear Dyn krús dan for myn sluten each,
Schyn troch it tjuster, wiis de wei omheach,

Wrâlds schâd forsinkt, de hemelsdei blinkt bly,
Yn dead en libben, Hear, blû Do my by.

Op deze manier wilde Knop zijn dialectgenoten én de 'niet-Terschellinger lezer' laten zien dat hun taal niet minderwaardig was. Zijn teksten dienden daarom vaak niet om zijn persoonlijke gevoelens uit te drukken, maar als demonstratie van de mogelijkheden.

De Midslander Jo Smit (1916-1991) was een enorm veelzijdig man. Hij woonde in zijn geboortedorp tot zijn tiende, toen hij naar Rotterdam verhuisde. Later woonde hij dan weer eens wel en dan weer eens niet op het eiland. Smit werkte tijdens zijn leven onder andere als leerling-verpleger in een psychiatrisch ziekenhuis, onderwijzer, accountant, journalist (bij de Leeuwardense redactie van de sociaal-democratische krant *Het Vrije Volk*), leraar aan de zeevaartschool van Terschelling en hoofd van de afdeling Gesproken Woord van de VARA-radio. In zijn vrije tijd schreef hij enkele verhalenbundels en een detectiveroman in het (standaard-)Fries, maar ook twee toneelstukken en een musical in het Midslands. Zijn teksten zijn meestal luchtig van toon; Smit schreef het dialect duidelijk voor zijn plezier, bijvoorbeeld om het eeuwige geklaag over het weer te bespotten. Het is nooit goed:

Droogte

Der sit gin water in 'e bakken
Der sit gin water in 'e pet
De droogte het ons raar te pakken,
De minsen sitte der mar met.

Iderien is schoan ferlegen,
De hele boêl lykt wel fermoogd.
De boeren janke nou om regen.
Hòr sead en gers 't is allegaar ferdroogd.

Allienig fòr de badgast is et mooi

Di kan op strând mar see in
Mar wij – wij krupe mar te kooi
En hewwe braaf de P. In.

Regen

Et regent nou al weken lang
De lânden lope onder,
De buien gane mar hòr gang,
Wij bin gin uurke sonder.

De boeren binne schoan ferlegen,
Hòr sead en goêd et is ferròt.
En òmmar, òmmar falt er regen,
De hele boêl is even nat.

Wat komt er sò terecht fan ’t hooi,
Dat en de oêsdrip hout ons waken,
Mar tòch, wij krupe mar te kooi,
De kòppen heedal onder ’t laken.

In het laatste vers van dit gedicht komt het woord *heedal* (helendal) voor. Dit Terschellingse woord werd heel bekend door de nationale radio. De kinderboekenschrijver Jean Dulieu (1921) woonde vanaf 1947 enkele jaren op Terschelling – mogelijk vanwege zijn contact met Jo Smit: Dulieu las zijn serie Paulus de Boskabouter voor op de VARA-radio. Daar schreef Dulieu aan Paulus. Een van de personages in dit boek was gebaseerd op een Terschellingse buurman van Dulieu, en gebruikte het woord *helendal* te pas en te onpas (‘ik ben daar helendal nogal-wel-zo-tamelijk buitengemeen zéér verdrietig van’).

De belangrijkste beijveraar voor het Oost-Terschellings is zonder enige twijfel C. Roggen (1900-1985) geweest. Hij werd geboren in Hoorn en werkte aan de wal als kantoorbediende en later als leraar in Amsterdam. Ook Roggen was dus een typische dialectschrijver: een onderwijzer die niet meer in zijn

geboortestreek woonde. Hij schreef verhalen, gedichtjes en toneelstukken in het dialect, en publiceerde ook een geschiedkundig werk over het eiland, net als een ‘zelfstudiecursus Aasters’ en een woordenboek over het Aasters. Roggen wilde ook graag dat er echte klasjes in het Oost-Terschellings zouden komen. “Mijn hoop is nog altijd gevestigd op ouders, die hun kinderen Aasters willen laten leren en op iemand, die een dergelijke cursus zou willen leiden”, schreef hij als inleiding op zijn bundeltje *Fon froeger* (Ljouwert: Algemiene Fryske Onderrjocht Kommisje, 1980). Ook anderszins was hij organisatorisch heel actief. Hij was een van de oprichters van de stichting Ons Schellingerland en deed ook veel voor de Terschellinger Club van Amsterdam. Voor zijn inzet voor Terschelling kreeg hij onder andere de Orde van Oranje-Nassau en de Lutine-prijs van de gemeente Terschelling.
Als schrijver was Roggen vooral een aardig verteller:

De âde kaptein
Op un keer dat wi mei et botwân útginen, wae ir ik un kaptein fan de grette feart mei út. Folle botsys ha wi doe net fongen, mar wat koe di man fertelle! En et wae allegaer ‘wear gebêrd’ sei hi. Hi fertelde ik nòg fan de tiid, dat hi pas fearde, un fyftig jear lyn. “Ik fearde doe òp un Groaninger kòf”, zò begoon hi. “Arig folk en un arige kaptein: nòg ien fan et âde slag, net bang, net folle seze en noe en dan es útbulderje. Fan nyerwetse dingen hou hi net. Hi mòcht jevver et âde. Fan bestek òpmaitsje mos hi niks ha. As hi witte woaë wert et schip sylde, dan mos hi wat fris sân en klaai fan de see ha, sò’n bytsje fan et ankerketting òf zò en dan wist hi òp un prik hòfier as hi stie. Op un keer soaë et folk him er es tusken nomme mei syn sân en syn klaai. Wi hinen nògal wat klaai-ierpels ynslein en der siet nòg klaai oan en sân. Dat wòrde er oofhàllet en mei un bytsje wetter mooi weak makket. Om toalf oere nachts komen se bi de kaptein, di yn syn kooi lei: “Kaptein, hir is wat klaai fan et anker”, seinen se.
De âde kaptein noom et klaai, wrouw et tusken syn fingers, roekte er es oan en sei: “Jo mi de lamp er es bi,sòwat ha ik nòg nooit hân.” Hi saag nòg es, knypte nòg es en buldere doe út: “Stòp! Alle hens oan dek. Wi feare bòppen Jan Douwes syn ierpeleker!”

Ook Engel Molenaar (1868-1939) mocht graag verhalen vertellen. Hij had zelf trouwens ook genoeg meegemaakt. Molenaar was geboren op Vlieland en had tot zijn veertiende op het eiland gewoond. Daarna ging hij eerst naar een kweekschool in Alkmaar om vervolgens onder andere door de Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland en België te trekken. Toen hij 48 was, vestigde hij zich in Midsland (dus op Terschelling), en toen hij 62 was veranderde hij nogmaals van woonplaats: hij werd nu onderwijzer in Medemblik: voor zover bekend heeft hij nooit meer op Vlieland gewoond. Molenaar publiceerde ondertussen over de natuur en de geschiedenis van Vlieland, en schreef verhaaltjes in het Vlielands dialect. In de jaren negentig van de twintigste eeuw werden deze verhaaltjes teruggevonden en door J.H. Nanninga gepubliceerd in het tijdschrift van de historische vereniging van Vlieland. Ze bieden een tamelijk uniek inkijkje in het verloren gegane dialect:

Eities soeken

Eitjes soeken was op Flie de grootste pret fan 't eele jaar. Iederien oud of jong gong op syn minst ien keer dyn in soo diep leeft dat nog in de erinnering fan oud Flielanders, dat die an de wal weent, it de gelukkigste dag fen syn leven noemt as ie nogeres ien keer ken eitjes soeken. Maar dut is nou alweer so lang leden, dat 't wel lykt of 't tot de ouwe sprookies oort.

De wekker stond altyd so wat op ien ier of allef ien, in groote sak mit brood stond klaar want 't dierde 'n eele dag. 't Was nog donker foor we op 't plak kwammen weer we dyn in gongen. Je kon maar amper de fegels sien. Wel kò je se ooren opfliegen of skreeuwen. Soms lag er welders 'n dooie starriet of 'n lyw langs de binnekant, die tegen de tillegraafdreden anfloogen was. Soms was ie dood, soms ad ie allien maar syn flerrek broken. Deer keken we niet lang na want as 't allef kon mosten we de eerste wezen, maar soo froeg kò je op Flie niet in dyn kommen of der was er altyd ien eerder. En mooi gesicht was et as je de son sag opkommen achter je. Maar dan was et ook tyd om te soeken. Wat we sochten wazzen meest starriet eitjies.

Nou bestaat dat niet meer op Flie. De natier mot beskermd worden seggen ze. Die eitjeszoekers wazzen roovers in plinderaars. In nou freten de fegels mekaar op fan wege de fegelbeskerming.

Er zijn overigens wel enige onduidelijkheden in dit fragment. Zo worden er drie verschillende verkleinvormen voor *ei* gebruikt: *eitjes, eities* en *eitjies*. Het is niet helemaal duidelijk hoe dit zit. Grappig is het verzet dat Molenaar aantekent tegen de moderne 'fegelbeskerming'. Voor hem was het kennelijk belangrijker om de 'eigen' cultuur van het eiland te beschermen dan de vogels die er wonen. Het is een strijd die nog steeds gevoerd wordt.

Dirk Dekker (1822-1903) was een van de eerste schrijvers die gebruik maakte van een Waddendialect. In zijn geval deed hij dat niet zozeer om propaganda te maken of om te laten zien wat je met het dialect kon, maar om zijn verhalen een realistisch tintje te geven. Ook Dekker was een onderwijzer. Hij werd te Oude Schild op Texel geboren, en was hoofd van een school in Den Helder. In zijn vrije tijd schreef hij blijspelen, pamfletten ('Is het uw belang de Rijkspostspaarbank te kiezen boven een particuliere?') en geschiedkundig werk ('Ontwikkelingsgeschiedenis en beschrijving der gemeente Helder') in het Nederlands. Daarnaast schreef hij in het dialect, onder andere *Texelsche vertellingen* (Utrecht, 1867),*'t Fingertje naast den Duum en Neeltjes Nol* (Enkhuizen 1871).
Dekkers verhaal *De Deuvekaters*, (Amsterdam, 1875) beschrijft een moord op Texel die beraamd werd rond de kersttijd en uitgevoerd met een *deuvekater,* een groot brood dat rond de kerst in de melk werd gesopt en daarna gegeten. Het verhaal is in het Nederlands geschreven, maar alles wat de personages zeggen of schrijven is in het dialect, zodat het boekje een aardig beeld geeft hoe het Texels in de negentiende eeuw geklonken moet hebben. Het drama begint met een ruzie om geld tussen een oom (Simon Jansz) en een neef (Krelis Lonker):

"Je verslabbeseert je wel, ziel! je het me op Olderheilige niet betaald, aàrs zow 'k wel opskrieve hewwe. Ik skrief ollan op."
"'k Weet wel van wel, oome Sieme! Ditteman's Aai ging juust bij je van daan; die had ok huushuur betaald. Je seide nog, doe ik de duite op tafel lag: Nou, Krelis neef! Briefkes geve, doen ik *jow* niet."
"Heere mensch! hoe ken je 't sège? Wat ik weet, weet ik zoo goed as Dommenij, – je het me niet betaald, hoor!"
"Ik mag wel sturve Oome! as 't niet weer is!"

"Ja, sturve moete we ollegaar. – 't Zow makkelijk weze, as we er zoo ofkomme, as we niet betaald hadde. Je het me nou te voldoen: dortien gulde van October en dortien gulden van November, – same zes-en-twintig." –
"'t Is wel te sien dat je oud wordt, Oome!"
"Ik zow liever sèege kiens!"
"Dat sèeg ik niet; maar dortien gulde is 'n rib uut mien lief en voor jow zoo goed as niks niemedôl. We moste 't zoo maar late!"
"Wel nou nog mooier! 't zoo maar late? Denk je dat ik van den wiend leve ken of mien kapitaal anspreke wil! Dan kon ik nog wel arm wore op mien ouwen dag."
"Dat zow zoo'n veert niet loope, Oome! Je kent eve goed leve; maar voor mij is dortien gulde 'n rib."
"Rib of gien rib, je betaalt me en deermêe uut."
"In Gosnaam dan; maar mag 'k 'n briefke asjeblieft."

Dat er op Texel nog steeds dialect geschreven kan worden, bewijst onder andere Theo Timmer, de oprichter en eigenaar van Het Open Boek, een boekwinkel en uitgeverij met een specialisatie in boeken over Texel. Zelf publiceerde Timmer in 1993 bij zijn eigen uitgever het boekje *Kuukelehaantje Kippekont. Kom je morrege bee me speule? (Niks hoor, amper tied, morrege speul ik niet!)*. Dit boekje bevat kinderversjes in een dialect dat volgens Timmer klinkt "zoals ik me dat denk van kort na de oorlog, verweven met oudere woorden en manieren van zeggen, omdat taal nu eenmaal altijd een mengelmoes blijft van gebruik door verschillende generaties. Ik heb het niet Texelser willen maken dan wat tegenwoordig nog gesproken of in elk geval verstaan wordt." De gedichten beschrijven de belevingswereld van Texelse kinderen. Het gedichtje *Na Neuwediep* (dat is een Texelse naam voor Den Helder) gaat zo:

Me biene wille lóópe,
me biene bluuve staan;
een bóótje faart na Neuwediep,
na Neuwediep, na Neuwediep;
een bóótje faart na Neuwediep,
deer zal je wel mee gaan.

Me biene wille lóópe,
Me biene ben te stief;
een bóótje faart na Neuwediep
en uut me óóge, lief.

D'r vliege feugels om de zuud,
Ze skrééuwe van de Friezeman:
De Friezeman, de Friezeman,
deer stievere je tóóne van!
Ze skrééuwe: meike, kom je ok?
Want aans dan krig je óóstewiend;
zo'n hufterige skraale wiend,
wat zou je hier te bluuve kiend!

Vlerrekies om te vliege,
en biene om te gaan;
maar op de ien of aare keer,
dan strieke feugels ok weer neer,
en altied komme bóótjes weer
bee Neuwediep vandaan.

Op de website van het Open Boek vinden we ook nog een tweetal gedichtjes van de Texelse schrijver Nico Dros. Eén daarvan is speciaal gericht aan het nageslacht van de oude Texelaars, dat het dialect alleen nog kent van vroeger:

Wót sei je me deer? Kei-je 't niet meer?
Skee óssiebluuft uut te téése en te piekere.
Bei-je wiezer, olles ken,
Behalve 'n skeet op 'n plankie spiekere.

8. Woordenlijst

Deze woordenlijst is in veel opzichten een allegaartje. We hebben er woorden uit alle Waddendialecten in verzameld die ons om de een of andere reden opvielen: omdat ze iets laten zien over het leven op het eiland; omdat ze een inkijkje geven in de invloeden van vreemde talen die de dialecten hebben ondergaan en de verwantschap met andere talen; of eenvoudigweg omdat ze grappig zijn, of een bepaald begrip op een treffende manier benoemen. Er zijn oude woorden bij en veel recentere; bekende en heel onbekende. Ook hebben we woorden opgenomen die elders in het boekje in voorbeeldzinnen of voorbeeldteksten worden gebruikt, en die we hier dus verklaren. Samen geven al deze woorden een aardig beeld van de woordenrijkdom van het Waddengebied.
We gebruiken hier de volgende afkortingen:

ame. Amelands
aas. Aasters (Oost-Terschellings)
fri. (standaard)Fries
mid. Midslands
sch. Schiermonnikoogs
tex. Texels
vli. Vlielands
wes. Westers (West-Terschellings)

aister (sch.). scherpe oostenwind.
akkerdere (tex.). overeenstemmen; frans leenwoord; fri. *akkordearje.* aas. *akkedearje,* ame. *akkedeare*
alterasie (ame.). ontsteltenis; frans leenwoord; fri. *alteraasje.*
ankruperswear (ame.). koud, guur weer; weer om dicht tegen elkaar aan te kruipen; fri. *oankrûperswear.* aas. *oankroeperig* (adj.)
astrant (ame.). brutaal. tex. *osteront*, aas. *asserant, astrant*, sch. *astrant*
Astreinjer (aas.). iemand uit Oosterend (Oost-Terschelling).
avvesere (tex.). opschieten; Frans leenwoord; fri. *ave(n)searje.* aas. *avesearje,* ame. *aveseare,* sch. *avveseerje, avvesere*
bakswetter (wes. en aas.). regenwater (uit regenton).
barch (ame.). varken; fri. *barch.* wes/aas. *barg*

basselje (aas. en wes.). met vuile voeten binnenkomen.
bargebieten (ame.). *ut draait óp bargebieten uut*, er komt ruzie van; fri. *it wurdt bargebiten*. wes/aas. *bargebiten*
bealigje (aas.). hard werken; fri. *bealgje*, ame. *bealege*
bekebane (sch.). vuurtje stoken.
bekolje (wes.). betoveren (door een heks).
beurs (tes.). plaats in het dorp waar men de dingen van de dag bepraat. *hee staat te beurse*, hij is op de *beurs*s. ame (w). *beu's*.
bidden (vli.). vragen (vgl. Duits *beten*).
boet (wes.). pump (vrouwenschoen) (vgl. eng. *boot*)
boetje (tex.). schuurtje voor de schapen. *féést in 't boetje*: huiselijke ruzie.
bôle (wes.). brood. *bakte bôle,* zelfgebakken brood. aas. *bôle*, ame. (o). *bôl*, sch. *bole*
bónkepaal (ame.). walviskaak, gebruikt als merkteken voor erfafscheiding.
brúdlusterje (wes.). beluisteren van bruid en bruidegom.
buitje (tex.). baby. *om een buitje moete*, een kind verwachten. vli. *bijtje, beitje*
butendune (aas.). strandduin; duinen aan de zeekant (lett. buitenduinen); fri. *bûtendún*. ame. *butendunen*, sch. *búttendúne*
buurte (tex.). koffiedrinken bij de buren. *ik wos effe te buurte*, ik was even bij de buren.
buusdoek (ame.). zakdoek; fri. *bûsdoek.* sch. *búsdúek*
dachjesmînsen (ame.). dagtoeristen. tex. *daggiesmèènse*
degelje (sch.). aan scherven gooien, laten vallen. fri. *diggelje. jo het har earm diggele,* ze heeft haar arm gebroken. *diggelgúed*, aardewerk; fri.: *diggelguod*
deuvekaters (tes). grote broden, die gebakken werden voor de kerst.
diezig (tes.). nevelig, wazig, heiig; fri. *dizich* , aas. *diizig*, ame. *dizech*, sch. *diezich*
dikkedèènsie (tex.). probleem. *in de dikkedèènsie(s) rake*, in moeilijkheden raken.
dilleberere (tex.). beraadslagen, redetwisten; frans leenwoord; fri. *deliberearje.* ame. *dillebreare*
dome (aas.). groter lijken dan het is (door luchtspiegelingen).
dongkar (wes.). mestkar; fri. *dongkarre* (vgl. Engels *dung,* mest). aas. *dongwein*, ame. *dóngwagen*, sch. *dong* 'mest'
drúptrochwiet (sch.). ook: *kletstrochwiet* etc. door en door nat.

dúntsjedelle (aas.). met sleetje van duin naar beneden glijden.
duunknien (tex.). iemand die veel in de duinen zwerft.
dykje en douwendje hinne. (wes.). voorspoedig.
ease. (wes.). stortregenen; fri. *eaze, eazje*, aas. *eazje*
eersgebrek (sch.). *is der nach eersgebrek*, moet er nog iemand naar het toilet? (*eers* = aars)
eilanders (sch.). Schiermonnikoogs dialect.
fanfoarewyn (aas.). van begin af aan. tex. *foorewies*
fastewaal (sch.). vastewal, het land (aan de andere kant van de zee). tex. *voste wòòl,* wes. *festewal,* aas. *fêstewol,* ame. *fastewal*
ferglaasel (vli.). emaille. tex. *ferglasel.*
ferspreeknaam (ame.). scheldnaam.
ferstaonpet (wes.). pet met klep.
fingerbieters (tex.). bijnaam voor inwoners van De Cocksdorp.
fjeddel (wes.). een vierde (van een knot wol); fri. *fjirde.* aas. *fjidde*, sch. *fjisde*
flúedmúes (sch.). door de vloed meegevoerde planten, zoals zeewier, die bij eb op de vloedlijn achterblijven. aas. *floedmerk*
foorbisleping (vli.). voorechtelijk geslachtsverkeer.
fó't (ame.). weg, zoek, niet meer aanwezig; fri. *fuort.* wes. *fòt,* aas. *fot,* sch. *fut*
fraimd schyt (sch.). enigszins denigrerende benaming van de Schiermonnikogers voor vreemdelingen.
freemde (ame.). vreemde(ling); iemand van de vastewal. tex. *freemde* 'iemand, die niet op Texel woont'
freon (aas.). vriend; fri. *freon.* wes. *frong*, sch. *freeuwn*
frettersmond (sch.). ook: *keeuwstermond*. de maand december, waarin er met de feestdagen flink gegeten wordt.
Friezeman, De. (tex.). Koning Winter.
fróliesgek (ame.) vrouwengek. sch. *freeuwjúedegek*
fúetlasken (sch.). voetsporen.
gangmake (ame.). snelheid maken.
gelop (tex.). spleet of opening tussen twee tanden, wanneer er één is weg is.
glorkje (wes.). in zijn sas zijn.
gnússelje (sch.). ook: *gnúskje*. rondscharrelen, zonder doel rondlopen.
gorre (vli.). knikkerspel.
gortbuke (tex.). bijnaam voor inwoners van Oosterend.

go'tenteller (ame.). gortenteller, gierigaard.

gremietech (ame.). slecht gehumeurd, wrevelig; fri. *grimmitich,* aas. *gremitig*

gretbek (aas.). praatjesmaker (lett. grote bek). tex. *gróótbek*

grië (ame.) weidegrond bij de zeedijk. aas. *Grie* 'buitendijks land op Terschelling', sch. *grië*

gule (tex.). huilen; fri. *gûle.* wes/aas. *gûlje,* ame. *gule,* sch. *gieuwle*

halje travalje (aas.). hals over kop; fri. *halje-trawalje.* ame. *hailje-trawailje*, sch. *haljetrewalje*

hantjemieter (sch.). klomp (met een leertje voor de wreef).

hatsje (aas.). pasgeboren kind; fri. *lyts hert.* ame. *ha'tke,* sch. *lytj hets*

hatsjebak (aas.). beschuit met suiker ter gelegenheid van de geboorte. ame. *ha'tkebak*

helendol (aas.). helemaal. ook: *heeldol*, *heendol*. helemaal; fri. *hielendal, helendal*, tes. *hillekedol*, ame. *helendal*, sch. *helendal*.

hiebediebedèènsie (tex.). santekraam. *de héle hiebediebedèènsie*, het hele spul.

hijsterje (wes.). druk bezig zijn; fri. *heisterje*, tes. *heistere*, aas. *heisterje*, ame. *heistere,* sch. *heisterje*

horri op (aas.). opschieten (verg. Engels *hurry up*). (ook gehoord op Ameland)

hos (aas.). paard. wes. *hòs*

hossebênen (aas.). paardebonen.

hotlapke (wes.). lievelingetje.

hots (o.-ame.). dikke vrouw.

huiterebuit (aas.). raar of onbekend voorwerp (bijvoorbeeld op het strand).

hulst (w.-ame.). ook: *hóster* (o). klomp. tex. *hulfte, hutte* (meervoud; veroud.). aas. *hoster*

hunegauwer (wes.). bij (insect). aas. *hunegouwer*

húsmanje (sch.). wonen; fri. *húsmanje*

iebekakkewanus (ame.). geld. aas. *(ibe)kakkewanus*

iebekónd (ame.). zeurpiet, hypochonder; fri. *hypekonder.* tex. *hiepekonterig* 'humeurig', sch. *hypekonter* 'zwartkijker'

ien toet mem (tex.). hetzelfde; frans leenwoord; fri. *ientûtmem.* aas. *ientoetmêm,* ame. *iën-toet-mim*

ieuwrrone (sch.). overlopen; vanaf de vastewal over het Wad naar Schiermonnikoog lopen. aas. *oerrinne*, ame. *overlope*

ieuwrwooie (sch.). overwaaien. *hy koom ieuwrwooien,* hij kwam aanwaaien, onverwacht op bezoek.
ingeltse (wes.). engeltje, lieveheersbeestje. ame. *ingeltje, ingelke*
jacht (ame.). epidemie (van verkoudheid en andere lichte ziekten).
jachtwetter (wes.). haarwater (tegen luizen).
jage (ame.). hard rijden (van auto, fiets e.d.).
jechtse (wes. en aas.). lichtgeven (van de zee). sch. *jietje*
jester (sch.). melkbocht (plaats waar in het land de koeien worden gemolken).
joekel (wes.). groot stuk vleugel; fri. *jûkel*, ame. *joekel* 'groot voorwerp'
joel (aas.). slappe drank.
joon (aas.). avond; fri. *jûn.* wes. *jong*, sch. *jaune*
joonpraatsje (aas.). ook: *jompraatsje.* avondvisite brengen; fri. *jûnpraatsje*
joonprater (aas.). ook: *jomprater*. iemand die een avondvisite brengt.
kakebiên (tex.). walviskaak, werd gebruikt als afscheiding van land; fri. *kakebien.* aas. *kakebien,* ame. *kakebiën,* sch. *kakebien*
kallemooi (sch.). pinksterfeest waarbij de *kallemooi,* de pinksterboom, centraal staat.
keeuwstermond (sch.). de maand december (waarin veel gesnoept wordt).
kenke (wes.). vuile of slordige vrouw.
kenútsjes (sch.). *der hew ik gin kenútsjes fan,* daar weet ik helemaal niets van, daar heb ik helemaal geen verstand van.
klamphouwer (sch.). beunhaas, slechte werker. ame. *klamphouwer* 'klusjesman, handlanger'.
klozum (sch.). Sinterklaas; verklede man die in een groep op 3, 4 en 5 december langs de huizen gaat op zoek naar stoute kinderen.
knaster (sch.). duivel.
kneppelfeugel (tex.). vogel die niet meer goed kan vliegen en makkelijk neergeknuppeld kan worden. *kneppelfeugel weze.*, gezegd wanneer men zich niet lekker voelt.
knêre. (wes. en aas.). zeuren.
knetere (tex.) smerig maken.
knibbel (ame.). ook: *knippel*. knie; fri. *knibbel,* wes. *knibbel,* mid. *knibbel*, aas. *knibbel, knippel,* sch. *knivvel*
knipjecht (wes. en aas.). zaklantaarn.

knoffelich (sch.). stuntelig, gebrekkig; fri. *knoffelich*. *Knoffelich eilanders prate*. Gebrekkig Schiermonnikoogs praten. tex. *knoffelig*, aas. *knoffelig*, ame. *knóffelech*

koa'nsam (w.-ame.). vogelverschrikker; fri. *tsjamme.* aas. *sjam.*

koeies (ame.). afgesloten gedeelte van het boerenhuis, waar het vee is ondergebracht.

koekfreters (tex.). bijnaam voor inwoners van Oudeschild.

koesdoekje (vli.) doekje dat kinderen tegen de neus drukken bij het duimen; fri. *koesdoekje*, ame. *koesdoek*

koeske-de-mie (ame.). ook: kiekeremie etc. *we gane koeske-de-mie*, we gaan naar bed. tex. *koetertje-koet*

kompelefoesies (tex.). bedenksels, smoesjes.

konkel(e)fonsje (sch.). *in man fan konkelefonsje*, een gezaghebbend, invloedrijk man; fri. *in man fan kwizekwânsje*

kontrarie (tex.). andersom; frans leenwoord. aas. *kontrari*

koppiestiêd (tex.). koffietijd.

korren (vli.) losmaken. (ook gehoord op Ameland)

kosje (vli.). meisje.

kraaieseumer (tex.). mooie nazomer, genoemd naar de kauwtjes en kraaien die passeren.

kraaleblom (tex.). zeekraal.

kreeusak (sch.). naaizak voor zeelui. tes. *krééuwe* 'stoppen (van kousen)', wes. *kreauwe* 'naaien', aas. *kreauwlaadsje*, ame. *kreeuwlaadje*

krekt (ame.). 1. net, pas. 2. juist, precies. fri. *krekt* tex. *krekt*, mids. *krek*, aas. *krek*, sch. *krekt*

krikkemikkeriboel (wes.). klein behuisd.

kúltse (wes.). boekweit met boter en stroop.

kuukelehaantje (tex.). helmbloem.

kwatters (tex.). bijnaam voor inwoners van Oosterend.

kwispelje (wes.). verven (van kleine klusjes).

kykkast (sch.). t.v.; fri. *kykkast*

landrot (vli.). iemand die aan de vastewal woont.

laske thee (ame.). thee zonder melk of suiker.

lekschouwer (wes.). nieuwsgierig iemand. aas. *lekschouwje* 'poolshoogte nemen', ame. *lekskouwe*

letterwies (ame.). geleerd.
lewaaisaus (ame.). dunne jus (zonder vet). tex. *lewaaisous*
lieuwerdelaauw (tex.). traag, vadsig persoon.
loet (ame.). fopspeen in de vorm van een lapje met suiker (ook gebruikte men hiervoor vroeger wel stengel en knop van de papaver, zie *manekop*)
luusteraven (ame.). de avond voor 5 december, wanneer Sinterklaas luistert of de kinderen wel zoet zijn.
Lytje Pole, de (sch.). Schiermonnikoog (*lytj*=klein, *pole*=pol).
lyw (vli.). scholekster; fri. *bûnte liuw*, tex. *lieuw*, ame. *bóntlieuw*, sch. *leeuw*
maaibanne (aas. en wes.). meivuur, aangestoken op 1 mei. tex. *meierblis* (avond van 30 april)
maangesicht (ame.). ook: *manegesicht.* masker bij het Sinterklaas spelen.
makpan (wes.). makkelijke vrouw.
manekop (ame.). zaaddoos van de papaver; fri. *moankop.* aas. *manekop*, sch. *monekap*
marel (tex.). grutto.
meneuvels (tex.). manoeuvres; Frans leenwoord; fri. *meneuvels.* aas. *meneuvels,* ame. *meneuvels,* sch. *meneuvels*
Meslônzer (aas.). iemand uit Midsland.
meuke (wes.). lang, zachtjes koken, sudderen; fri. *meuke*, ame. (w). *meuke*
meupel (aas.). onaangenaam persoon.
mimkesaaier (o.-ame.). ook: *mimmesaaier*. moederskindje ('mamazegger').
minnesere (tex.). minderen; frans leenwoord; fri. *minder(e)searje.* wes. *minnesearje,* aas. *minisearje,* ame. *mineseare* (w), sch. *minneseerje*
minskenbontsys (wes.). mensenkinderen!
mokselje (wes. en aas.). mosselvangen.
múkkerje (sch.). geheimzinnig doen.
mutjen (sch.). ook: *meutjen*. tante; fri. *muoike*
neetinkjes (sch.). weetjes.
negenoog. (ame.). grote steenpuist.
neusdoek (mid.). zakdoek.
nietefretter (wes.). vervelend iemand. ame. *neetnek.*
nijtjeloper (ame.). iemand die op nieuwtjes belust is en deze verder vertelt.
nóffelek (ame.). genoeglijk, aangenaam; fri. *noflik.* aas. *noffelik,* sch. *noflik*
nop (wes.). *yn al syn nop*, als nieuw.

núegje (sch.). goeddunken. *God Dy stjúet it nooi't Him núege*, God zendt wat hem goeddunkt. w.-ame. *noëge*
oantiere (wes. en aas.). *jomme oantiere*, zich aanstellen.
oastewinig (aas.). gebarsten (huid) van de kou. ame. *oastewienech*
oerekânt (ame.). wadkant.
oer'ol (aas.). 1. periode, waarin vee overal mocht grazen (ook op land van een ander). 2. wanordelijk. *et is hir oerol*, het is hier rommelig.
oerol (aas.). overal. wes. *oeral*, sch. *ieuwral*
ome (ame.). speler met Sinterklaas.
ongel (sch.). gestold vet; fri. *ongel*
ongelswatter. (sch.) eau de Cologne.
onwearje (wes.). donderen.
oondúkke (sch.). liefkozend duwen en drukken, knuffelen.
óóstewiendjutter (tex.). persoon die andermans verstopte spullen wegneemt.
óótjebedil (tex.). ouder iemand die alles wil regelen.
op 'e riid (wes. en aas.). rijtoer met huifkar (of andere wagen).
opper (wes. en aas.). luwte. *onder opper*, in de luwte. sch. *yn'e opper*
ópsnit (ame.). ook: *ópsnee* (w.-ame.) broodbeleg.
ouer (wes.). ouder (vader of moeder).
Ouwe Pôl, de (ame.). ook: *De Oäde Pôlle*, benaming voor Ameland.
overkonter (tex.). iemand afkomstig van het vasteland buiten Texel.
pak (ame.). sinterklaastenue.
pakmake (ame.). tenue maken voor het Amelander Sinterklaasfeest.
parepúste (sch.). de pluisjes van een uitgebloeide paardebloem (*pareblom*) wegblazen.
pierewips (sch.). wesp.
pikkerman (sch.). huiskabouter.
pinehôlepipmerementse (wes.). (schertsend) aspirientje.
piuwmiuw (aas.). klein tenger persoon.
plompers (tex.). bijnaam voor inwoners van Oudeschild.
poentke (w.-ame.). kusje.
poêp (tex.). vreemdeling, Duitser.
porje (wes.). wakkerporren.
prooi (vli.). troep. tex. *te prooi lèègge* 'laten slingeren' (van spullen).
rammelrosk (sch.). iemand die veel kucht en hoest.

riddenasie (tex.). redenering; Frans leenwoord; fri. *redenaasje, riddenaasje.* wes./aas. *riddenearje,* ame. *riddenasie, riddenaasje,* sch. *redenaasje, riddenaasje*
rigeminte (o.-ame.). stoeien.
rikkemedasie (tex.). aanbeveling; Frans leenwoord; fri. *oanrikkemandaasje,* wes./aas. *oanrikkemendearje* 'aanbevelen', ame. *anrikkemedasie*, sch. *rikkemedaasje*
Ritskemoai (ame.). ook: *Oe'dheks*: heks van het Oerd (volgens de legende lokte zij bij slecht weer met een lantaarn de schepen naar het strand, tot zij op een zekere keer haar zoon Sjoerd, die zeeman was, tussen het wrakhout vond).
ronne (wes.). lopen; fri. *rinne. ronne as un lús op un terig touwke*, langzaam lopen. aas. *rinne*, sch. *rone*
sangerig (wes. en aas.). aangebrand (van melk). tex. *sangerig,* ame. *sangerech,* sch. *oonsangered*
schoaten (wes.). *schoaten motte by de wyn* (lett. zeiltouwen horen bij de wind), pas je aan de omstandigheden aan.
schiepekap (sch.). schapenkop; fig. domoor, sukkel. aas. *schippekop*, ame. *skapekop*
Schyljer (aas.). bewoner van West-Terschelling.
schyt (sch.). *fraimd schyt*, vreemdelingen; *schytklapje,* mest uiteenslaan op het land.
sèèggie (tex.). gezegde; fri. (it) *sechje*
seumerfeugel (tex.). badgast.
siepel (ame.). ui; fri. *sipel.* wes/aas. *sipel,* sch. *sypel*
Sindeklazemontsje (aas.). speculaasje.
Sinderom (aas.). eilander Sinterklaas.
sipjen (sch.). scheldwoord voor een (slome) vrouw.
sitte (wes.). *geer sitte*, iets strijken door erop te zitten.
sjokje (wes. en aas.). politiecel.
skalk (fri.). deugniet, onbetrouwbaar persoon. ame. *skalk* 'wantrouwend'.
sketetrekkers (tex.). bijnaam voor inwoners van Den Burg.
skiemergast (ame.). prater in de avonduren.
skéépekéés (tex.). schapenkaas. ame. *skapekees*
skelling (vli.). links (waar Terschelling ligt; zie ook *teksel*= rechts).
skéénstere (tex.). tussen glinsteren en schitteren in.

skotel (tex.). veroud. grendel (van de deur); fri. *skoattel.* wes. *schòttel*, aas. *schottel,* ame. *skoatel,* sch. *scheutel*
skuier (ame.). borstel. tex. *skuier*
slaapluzen (ame.). *last van slaapluzen,* gezegd van iemand die zich in zijn ogen wrijft; fri. *slieplúskes*.
sloemerjesluipen (wes.). sloeperen.
sloer (vli.). schoonzus.
sluwere (vli.). een plat steentje op het water laten ketsen.
smóts (ame.). moes, pap; fri. *smots.* aas. *smots,* sch. *smots*
smul (tex.). slabbetje.
sneeskieter (ame.). ook: *supeskieter, bleekskieter*. iemand die erg bleek ziet (zo wit als sneeuw).
snôns (wes. en aas.). zondag(s). *sluchtsnôns,* slecht geworden zondagsgoed.
sommeltjes (tex.). aardmannetjes; kabouters.
sondbuke (tex.). bijnaam voor inwoners van De Koog.
Spaans (sch.) *jo kin krek so fole eilanders as de bok Spaans,* ze spreekt geen woord Schiermonnikoogs.
speukeweer (sch.). weer waarbij het op zee spookt.
starriet (vli.). stern.
stiênepikkers (tex.). bijnaam voor inwoners van Den Hoorn.
stienkrobbe (mid.). ook: *stienekruper*. pissebed; fri. *stienkrob(be)* . wes. *krob,* mid. *stienekruper*, aas. *stinnekroeper,* ame. *stiënkrób, stiënekruper*, sch. *krôve*
stierk (wes.). nors (persoon).
stoepskijters (tex.). bijnaam voor inwoners van De Waal.
stòrekieker (tex.). verwaand persoon (lett. sterrekijker).
storremfeugel (tex.). iemand, die bij slecht weer onderweg is.
strânfles (ame.). op het strand gevonden fles met brief.
strânwien (ame.). wind van zee (gunstig voor jutters).
straunjutter (sch.). strandjutter. tex. *jutter,* wes/aas. *strônjutter,* ame. *strânjutter*
straunroonder (sch.). strandjutter. sch. *straunstrúnder* strandjutter.
streintsjepae (aas.). grootvader in Oosterend (Oost-Terschelling).
stringelje (wes.). vlechten (van haar).
strôngoed (aas.). op het strand aangespoelde goederen; fri. *strânguod.* sch. *straungúed*

strônride (aas.). aangespoelde goederen met wagen van het strand halen.
strônsek (aas.). zak met juttersgereedschap.
strúndersweer (sch.). donker, mistig en/of regenachtig weer (geschikt om rond te struinen); fri. *strúnderswaar*
sunterklazepak (ame.). ook: *sunneklaaspak.* kleding, gedragen bij het Sinterklaas spelen. aas. *Sindeklaaspak*
suup (ame.). karnemelk; fri. *sûpe* . wes/aas. *soep,* sch. *súpe*
swaan (ame.). oude spotnaam voor duinwerkers (die in een rij van en naar het werk liepen).
swalker (wes.). zielig, arme ziel. ame. *swalker*
sweltsjefoarboad (aas.). bonte kwikstaart; fri. *sweltsjefoarboade* 'witte kwikstaart'.
swiet (wes. en aas.). zoet (aas. ook: lekker); fri. *swiet.* sch. *swiet*
swietbek (wes. en aas.). zoetekauw; fri. *swietbek* . sch. *swietbek*
swink (vli.). glimp. tex. *zwink, swink*
taat (tex.). vader. vli. *taat*, wes. *ta,* aas. *tae*
tamtasie (tex.). opschudding, beproeving; Frans leenwoord; fri. *t(r)amtaasje* aas. *temptaasje,* ame. *tamtasie, tamtaasje,* sch. *tamtaasje, tramtaasje*
teksel (vli.). rechts (waar Texel ligt; zie ook *skelling* = links).
teugen (ame.). *teugen de pearen, de rapen weze*, peren of rapen uit iemands anders veld halen, bij wijze van kattekwaad.
téze (tes.) kieskauwen, zeuren.
theeduvel (tex.). 'ziekte' die je kunt krijgen door teveel thee drinken, vooral bij het werken op het land en niets te eten daarbij.
tielsk (ame.). hitsig, geslachtsdriftig (van dieren); fri. *tylsk.*
timmer (vli.). kamer. (vgl. Duits *Zimmer*).
tjattelljúed (sch.). boemannen, 'ketelmannen' , schipbreukelingen die volgens een oud verhaal door de duinen zwierven.
tjolve (sch.). moeizaam lopen.
tjottere (ame.). snateren, druk praten.
tjúenster (sch.). tovenares, toverheks; fri. *tsjoenster.* aas. *tsjoenster*, ame. *Tjoenster*
tjúensterpankúek (sch.). kwal (lett. toverpannenkoek).
toalef (wes. en aas.). twaalf; wes. *toalef eagen op har slean,* haar aandachtig opnemen.

triêm (tex.). veroud. trede, sport van een ladder (of van een stoel); fri. *triem* ame. *triëm*, sch. *trym*
trofte (sch.). stampen, de voeten tijdens het lopen met kracht neerzetten.
tsjinder (wes. en aas.). politieagent (diender).
tuunwòòl (tex.). wal van zoden en aarde, als afscheiding tussen weilanden.
twielichtech (ame.) schemerig. ; fri. *twiljochterich* (vgl. eng. *twilight*)
úloek (wes.). verbeelding, verwaandheid.
weebietje (tex.). tussendoortje.
Wêster (aas.). iemand uit het westen (van Terschelling).
wienput (w.-ame.). ook: *wiengat* (o.-ame.). wak in het ijs; fri. *wyngat*. sch. *wiingat*
wiet (wes. en aas.). nat; fri. *wiet*
wooileze (sch.). ergens wegleggen en later niet meer weten waar.
wrokker (ame.). iemand die wrokt of ruzie zoekt.
wylich (sch.). slap en gerimpeld (van appels en aardappels); fri. *wilich.* ame. *wielech*
wynsk (wes.). scheefhangend (van gordijnen); fri. *wynsk*, aas. *wynsk*, ame. *wiinsk*, sch. *wynsk*
ynfaasje (wes.). veel bezoek (invasie). (ook gehoord op Ameland)
zuud, om de – (tex.). in zuidelijke richting. wes./aas. *om 'e suud* (ook gehoord op Ameland)

9. Literatuur over de taal van de Waddeneilanden; verantwoording

Voor hun hulp bij dit boekje willen we graag de volgende mensen bedanken: Reina Boerrigter, Pieter Jan en Tineke Borsch, Nico Dros, Louise Elffers, Elvire Jansen, Gelein Jansen, Jorica de Leeuw, Carola Metz, Daniël Metz, Anke Nagtegaal, Henriëtte Pieperiet-Van Bon en Richard van der Veen.

Bij hoofdstuk 1. Er zijn maar weinig boeken over de taal van de Waddeneilanden. Twee delen in de serie *Taal en stad en land* zijn van belang voor mensen die meer willen weten over de talen en dialecten die de Wadden omringen: *Fries en Stadsfries* van Pieter Duijff (Den Haag: Sdu, 2002) en *Noord-Hollands* van Jan Berns (Den Haag: Sdu, 2004). De dialectkaart van Jo Daan is de kaart 'Dialecten en naamkunde' die in 1977 bij de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen verscheen. De kaart werd toegelicht in het boekje *Van Randstad tot stadrand* dat Daan samen met D.P. Blok schreef (Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1977). Het vissersliedje is overgenomen uit *Schiermonnikoog. Het eiland der Grijze Monniken* van Moerman e.a. (Delfzijl: Rapida, 1938). Het is ook terug te vinden in *Wat lijdt den zeeman al verdriet. Het Nederlandse zeemanslied in de zeiltijd (1600-1900)* van C.A. Davids (Den Haag: Nijhoff, 1980) en in *Tusschen Flie en Borne. Schetsen uit de geschiedenis van Schellingerland* van G.A. Wumkes (Leeuwarden: De Tille, 1968; facsimile uitgave van de oorspronkelijke druk, West-Terschelling 1900). Het aangehaalde citaat van Johan Winkler is te vinden in *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon* (Den Haag: Nijhoff, 1874); dat van Pieter van Cuyck uit *Brieven over Texel en de naby-gelegen eilanden*, dat is samengesteld door J.G. van Oldenbarnevelt (Delft: M. Roelofswaert, 1789). De dagboeken die Godfried Bomans en Jan Wolkers bijhielden op Rottumerplaat zijn getiteld *Dagboek van Rottumerplaat* (Amsterdam: Elsevier, 1972) en *Groeten van Rottumerplaat* (Amsterdam: Elsevier, 1971).

Bij hoofdstuk 2. Over de geschiedenis van de Waddeneilanden zijn meer boeken geschreven dan over de geschiedenis van de Waddendialecten. Er zijn wel taalkundigen geweest die hun licht hebben doen schijnen over deze noordelijke dialecten, zoals G.G. Kloeke: het citaat komt uit *De Hollandsche*

Expansie ('s-Gravenhage, 1927). Het fragment van Klaas Heeroma komt uit een artikel met de titel 'De dialecten van Vlieland en Midsland' (in *De Nieuwe Taalgids* 28, 1934). Het Waddengebied is in de vorige eeuwen met name belangrijk geweest als havengebied, en daarom worden de eilanden herhaaldelijk genoemd in boeken over de maritieme geschiedenis van Nederland. Zoals in *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*. (Onder hoofdred. van G. Asaert [et al]. Bussum: 1976-1978). Dit boek bestaat uit vier delen, en beschrijft de maritieme geschiedenis vanaf de prehistorie tot aan ca. 1970. In het tweede deel wordt de 17e eeuw behandeld, en worden de Waddeneilanden veel genoemd in verband met hun belangrijke ligging in de VOC-tijd. Een proefschrift uit 1989 van J.P. Sigmond (*Nederlandse zeehavens tussen 1500 en 1800.* Amsterdam) geeft hierop een mooie aanvulling. Voor diegene die meer op zoek is naar een toegankelijke uitgave en 'geschiedenis in een notendop' verwijzen we naar het in 1999 uitgegeven tijdschrift *Waddenhistorie en cultuurwijzer* (Assen: Van Gorcum). Dit mooi geïllustreerde tijdschrift is destijds uitgegeven ter gelegenheid van het Waddenzee Cultuurfestival, in opdracht van VVV Terschelling. In verschillende boekwinkels en bij de VVV-kantoren op de Waddeneilanden is het nog verkrijgbaar.

Over de historie van de afzonderlijke eilanden bestaat heel veel materiaal. We noemen hier de door ons geraadpleegde boeken. Over Vlieland is overigens niet heel veel geschreven. Met *Op zoek naar Vlielands verleden* (Baarn: Het Wereldvenster, 1979) wil de auteur, D. Vermeulen, in een gemis voorzien: Hierin wordt een duidelijk historisch overzicht gegeven aan de hand van bewaard gebleven archiefstukken. Ook volksgebruiken komen aan de orde. Meer is er geschreven over het eiland Texel. Een oud boek is *Brieven over Texel en de naby-gelegen eilanden* (Delft: M. Roelofswaert, 1789) , waarin Oldenbarnevelt een bundeling heeft gemaakt van brieven van Pieter van Cuyck, een reiziger uit de achttiende eeuw. Erg boeiend om te lezen, omdat het een echt ooggetuigenverslag is van de iemand die een paar eeuwen terug de Waddeneilanden aandeed. Ook nu is de tekst nog erg toegankelijk. De boekjes van F. Allan (*Het Eiland Texel en zijne bewoners; Het Eiland Vlieland en zijne bewoners; Het Eiland Ameland en zijne bewoners*) stammen uit de 19e eeuw, en zijn eveneens goed te lezen. Het zijn over het algemeen kleine boekjes, die

een aardig overzicht geven van de eilander historie en eilander gebruiken. De boeken van Rob van Ginkel (wij gebruikten *Groen-Zwart, Texels in het hart. Beschouwingen over een eilandcultuur*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1995) zijn meer antropologische studies; zowel de (visserij)geschiedenis als typisch Texelse tradities komen hierin aanbod. Zijn boeken zijn ook erg toegankelijk geschreven.

Voor Terschelling is Gerrit Knop (1873-1949) van groot belang geweest als het gaat om de optekening van de plaatselijke geschiedenis alsook het dialect. Een compleet beeld word geschetst in *Schylgeralân. Een beschrijving van land en volk van het eiland Ter-Schelling*. (Leeuwarden: 1969). Ook de eilander Jo Smit heeft zijn bijdrage geleverd aan de Terschellinger geschiedschrijving (*Terschellinger getij.* Haren, GN: 1972). Een erg leuk boekje dat de eilander geschiedenis op een luchtige manier behandeld is geschreven door de dominee Wumkes, die van 1893 tot 1898 op Terschelling woonde en zich destijds verdiepte in de plaatselijke geschiedenis (*Tussen Flie en Borne*. *Schetsen uit de geschiedenis van Schellingerland.* Leeuwarden: 1968).

Wie meer wil weten over de walvisvangst, kan terecht bij het dagboek van Hidde Dirks Kat: *Dagboek eener reize ter walvisch- en robben-vangst gedaan in de jaren 1777 en 1778 door den kommandeur Hidde Dirks Kat* (Haarlem: wed. A. Loosjes Pz., 1818).

De politieke geschiedenis van de eilanden is ook in verschillende boeken beschreven. Een gedetailleerd overzicht van de rechtshistorie van Ameland wordt gegeven in een proefschrift uit de 19e eeuw, door J. Houwink: *De Staatkundige en Rechtsgeschiedenis van Ameland tot deze eeuw.* Leiden: Eduard IJdo, 1899).

Van recenter datum is het proefschrift van Foskea van der Ven over de rechtsgeschiedenis van Schiermonnikoog, dat tot 1945 in particulier eigendom is geweest. (*Een omstreden eiland. De eigendom van het eiland Schiermonnikoog in geding.* Rijksuniversiteit Groningen 1993). De verschillende eigenaren worden hier in chronologische volgorde beschreven. *Schiermonnikoog. Lytje pole.* (Haren: Knoop & Niemeijer, 1973), bijeengebracht door Louise Mellema, geeft een goed overzicht van de historie, taal en tradities van het eiland Schiermonnikoog. Achterin zijn tevens liederen en gedichten in het dialect opgenomen, alsmede enkele eilander verhalen en scheepsjournalen. Het boek

Het eiland Schiermonnikoog (Drachten: Laverman, 1964) van dezelfde auteur is overigens een eerdere druk van haar boek uit 1973.

Bij hoofdstuk 3. Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van de woordenboeken van de verschillende dialecten: *Het Tessels* van S. Keyser (Leiden: Brill, 1951); Het *Tessels woordenboek. Met sèèggies,* van Gelein Jansen (Den Burg: Langeveld en de Rooy, 1993); Het *Woa'deboek fan ut Amelands*, van Anton Oud (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 1987); Het *Woddenboek fan et Westers*, van Martha van Wichen-Schol (Fryske Akademy, 1986); Het *Woordenboek van het Oosterschellings.Wêdenboek fon et Aasters*, van C. Roggen (Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy, 1976); het *Woordenboek Nederlands-Schiermonnikoogs* van Els Perdok (Schiermonnikoog, Cultuurhistorische Vereniging 't Heer en Feer, 2001) en *het Eilander Wezzenbûek. Woordenboek van het Schiermonnikoogs*, van Willem Visser en Siebren Dyk (Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 2002).
De standaardbeschrijving van het klanksysteem van het Fries is Willem Visser, *The syllable in Frisian,* dat helaas niet erg toegankelijk is voor de geïnteresseerde leek. We hebben ook gebruik gemaakt van het manuscript van het (helaas nooit verschenen) boek *Het verhaal van het Fries* van Karel Gildemacher. Een algemene populair-wetenschappelijke inleiding in de uitspraakverschillen tussen Nederlandse dialecten is *Tongval? Hoe klinken Nederlanders* van Marc van Oostendorp (Amsterdam: Prometheus, 1996; gratis te downloaden via <http://www.vanoostendorp.nl/fonologie/tongval/>). Het aangehaalde boek van Gerrit Knop is *De spraakkunst der Terschellinger dialecten* (Assen: Van Gorcum, 1954). Harrie Scholtmeijer schreef verschillende beschouwingen over het Vlielands; een wetenschappelijk artikel is 'Veranderingen in het Vlielands' dat verscheen in het tijdschrift *Taal en Tongval* in 2000 (het artikel is on line raadpleegbaar via <http://www.meertens.knaw.nl/jo_daan/12Scholtmeijer.pdf>). Voor een breder publiek is het artikeltje 'De Vlielandse taal' op <http://www.vlieland-info.nl/vlielandsetaal.html>.

Bij hoofdstuk 4. Ook voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van de woordenboeken van de verschillende Waddendialecten (zie boven). Verder raadpleegden wij de beschrijvingen van het West-Fries, door J.A. Pannekeet (*Woordvorming in het hedendaags West-Fries.* Amsterdam: Rodopi, 1979; *Het*

*West-Fries. Inventarisatie van dialectkenmerken.*Wormerveer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1995). De grammatica van het Fries die wij hier gebruikten is van P.M. Tiersma. Het gaat om een Engelstalige uitgave met de titel *Frisian Reference Grammar* (Dordrecht: Foris Publications, 1985). Tenslotte zijn voor dit hoofdstuk data gebruikt die afkomstig zijn van het stage- en scriptieonderzoek van Mathilde Jansen. Deze data zijn voor een groot deel terug te vinden in haar doctoraalscriptie *De dialecten van Ameland en Midsland in vergelijking met het Stadsfries.* (Universiteit Leiden, 2000; gratis te downloaden via <http://www.meertens.knaw.nl/medewerkers/mathilde.jansen/scriptie.pdf>).

Bij hoofdstuk 5. De gegevens uit dit hoofdstuk komen overwegend uit onderzoek van het Meertens Instituut voor de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND). Uitgebreide informatie over dit project is te vinden op de website <http://www.meertens.knaw.nl/sand/>. Voor interpretatie van de gegevens zijn we dank verschuldigd aan Sjef Barbiers, de projectleider van het SAND.

Bij hoofdstuk 6. De interviews in dit hoofdstuk met bewoners van de Waddeneilanden zijn afgenomen in het voorjaar van 2004. De Texelse schrijver Nico Dros, die ook is geïnterviewd, schreef verschillende romans over Texel. Zoals de historische roman *Noorderburen* (1991), de verhalenbundel *Familiezaken* (1994) en de roman *Ter hoogte van het Salsa-paviljoen* (1999). Al deze boeken zijn uitgegeven bij G.A. van Oorschot in Amsterdam.

Bij hoofdstuk 7. De gedichten van Lambert Wiersma komen uit de dichtbundels *Herfsttridden* (Boalsert, 1962) en *Yn myn thúshafen.* (Ljouwert/Leeuwerts: Fryske Akademy, 1973). De tekst van Els Perdok komt uit de festivalbundel *Schrijvers om de Noord 2* (Groningen: Noorderbreedte, 2003). Het *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* van Johan Winkler kan geraadpleegd worden via het internet: <http://www.dbnl.nl/htmldocs/wink007alge00.htm>. Via deze pagina kan

men ook de twintigste-eeuwse variant erop vinden (er zijn ook vertalingen in andere Waddendialecten te vinden.)
Het geciteerde boek van Gerrit Knop heet voluit *Schylgeralân. Een beschrijving van land en volk van het eiland Ter-Schelling* (Leiden, 1946). De teksten van Jo Smit en C. Roggen komen uit *Terschelling... rijmt en dicht.* Terschelling: Stichting Ons Schellingerland, 1981.

Bij hoofdstuk 8. Bij het samenstellen van de woordenlijst hebben we de spelling van de gehanteerde woordenboeken (zie boven) gevolgd; de meeste woorden komen ook uit deze woordenboeken.